

T.C.

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

KARİA COĞRAFYASI ve TARİHİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YASEMİN ÖZER

0341060092

DANIŞMAN

YRD. DOÇ. DR. MUZAFFER DEMİR

MAYIS 2007

MUĞLA

T.C

MUĞLA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

KARİA COĞRAFYASI ve TARİHİ

YASEMİN ÖZER

0341060092

Sosyal Bilimler Enstitüsünce

“Yüksek Lisans”

Diploması Verilmesi için Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih :

Tezin Sözlü Savunma Tarihi :

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Muzaffer DEMİR

Jüri Üyesi : Prof. Dr. İbrahim GÜNER

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Bayram AKÇA

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Ömer GÜRKAN

MAYIS 2007

MUĞLA

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ GİRİŞ
FORMU**

YAZARIN

Soyadı :ÖZER

Adı :Yasemin

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Karia Coğrafyası ve Tarihi

Y.Dil : The Geography and History of Karia

TEZİN TÜRÜ:Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik



TEZİN KABUL EDİLDİĞİ:

Üniversite : Muğla Üniversitesi

Fakülte : Fen-Edebiyat Fakültesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar:

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : DEMİR, Muzaffer

Ünvanı : Yrd. Doç. Dr.

TEZİN KONUSU (KONULAR):

- 1- Karia Coğrafyası
- 2- 4. Yüzyıla Kadar Karia Tarihi
- 3- Hekatomnidler

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELEER

- 1- Karia
- 2- Karialılar
- 3- Hekatomnidler
- 4- Milas
- 5- Bodrum
- 6- Mausoleion

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELEER

- 1- Karia
- 2- Karians
- 3- Hekatomnids
- 4- Mylasa
- 5- Halikarnassos
- 6- Mausoleion

- 1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum.
- 2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir.
- 3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir.

Tarih: .../.../....

**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ FORMU**

Tez No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu:

Tezin Yazarının

Soyadı: ÖZER

Adı: Yasemin

Tezin Türkçe adı: Karia Coğrafyası ve Tarihi

Tezin yabancı dildeki adı: The Geography and History of Karia

Tezin yapıldığı

Üniversite: Muğla Üniversitesi **Enstitü:** Sosyal Bilimler Enstitüsü **Yılı:** 2007

Diğer kuruluşlar:

Tezin Türü: Yüksek Lisans

Dili: Türkçe

Sayfa sayısı: 103

Referans sayısı: 745

Tez Danışmanın

Ünvanı: Yrd. Doç. Dr.

Adı: Muzaffer

Soyadı: DEMİR

Türkçe anahtar kelimeler:

- 1- Karia
- 2- Karialılar
- 3- Hekatomnidler
- 4- Milas
- 5- Bodrum
- 6- Mausoleion

İngilizce anahtar kelimeler:

- 1- Karia
- 2- Karians
- 3- Hekatomnids
- 4- Mylasa
- 5- Halikarnassos
- 6- Mausoleion

Tarih:

İmza:

YEMİN

Yükseklisans tezi olarak sunduğum “KARIA COĞRAFYASI ve TARİHİ” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yazılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../.....

Yasemin ÖZER

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün .../.../..... tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre, Tarih Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi Yasemin Özer'in "Karia Coğrafyası ve Tarihi" adlı tezini incelemiş ve aday .../.../..... saat’da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse dayanağı olan anabilim dallarından sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğuna ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Muzaffer DEMİR

Üye

Prof. Dr. İbrahim GÜNER

Üye

Yrd. Doç. Dr. Bayram AKÇA

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı- Soyadı :Yasemin ÖZER
Doğum Yeri : Milas / MUĞLA
Doğum Yılı : 10.07.1980
Medeni Hali : Evli

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1994–1998 : Milas Süper Lisesi
Lisans 1998-2003 : Marmara Üniversitesi (Tarih Öğretmenliği)
Yabancı Dil : İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

2003 tarihinden itibaren öğretmenlik yapmaktayım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
I- GİRİŞ	1
II- KARİA COĞRAFYASI	1
A- ANTİK KAYNAKLAR, GENİŞLİK ve SINIRLAR	1
B- NEHİRLER	8
C- OVALAR ve DAĞLAR	10
D- YOLLAR, ŞEHİRLER ve YAPILAR	14
E-TARIMSAL ve MİNERAL ZENGİNLİKLER	41
III- 4. YÜZYILA KADAR KARİA TARİHİ	47
A- KARİALILAR KİMDİR?	47
B- DORLARIN GELİŞİ	56
C- ARKAİK DÖNEM	57
D- KLASİK DÖNEM	60
IV- HEKATOMNİDLER	65
A- HEKATOMNİD KRALLARI	65
B- HEKATOMNİDLERİN DIŞ İLİŞKİLERİ	69
1- YUNAN KENTLERİ ve ADALARI	69
2- PERSİA	77
3- ATİNA	81
4- MAKEDONYA	86
V- SONUÇ	93
EKLER	105
EK NO 1-	105

ÖNSÖZ

Anadolu tarih boyunca birçok medeniyetin beşiği olmuştur. Bu çalışmamızda Anadolu'nun zengin kültürünün bir parçası olan ve Karia olarak adlandırılan bölgeyi ele aldık. Karia, kuzeyde Maiandros (Menderes) Nehri, güneyde Dalaman Çayı, doğuda Kızılhisar Acıpayam Ovası ve Ege Denizi ile çevrili Küçük Asya'nın güneybatı bölgesidir. Karia'nın bu tarihi ve kültürel zenginliği birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Ancak bu araştırmalar çoğu zaman belli bir antik kentle sınırlı kalmış veya turistik rehber kitapları niteliğinde olmuştur. Bunun yanında yabancı uyruklu bilim adamları tarafından gerçekleştirilen araştırma ya da kazıların sonuçları yabancı dilde yayınlanmıştır. Bu yüzden Karia gibi tarihsel önemi tartışılmaz bir antik bölgenin bir bütün olarak ele alınıp yayınlanması gereği önemli bir boşluk oluşturmuştur. Bu boşluğu bir ölçüde doldurabilmek amacıyla yapmış olduğumuz bu çalışma umarız faydalı olur.

Bu çalışmadaki amacımız, Karia bölgesi üzerine yapılan tarih araştırmacılığına bir nebze katkıda bulunmaktır. Bu amaçla antik dönemde Karia'nın coğrafi özelliklerini, tarihsel ve kültürel gelişmelerini inceledik. İlk olarak Karia'nın sınırlarını ve komşularını belirleyip coğrafi özelliklerini ele aldık. Bunun yanında bölgenin kentleri, yapıları, tarımsal ve mineral zenginliklerini araştırdık. Daha sonra 4. yüzyıl sonuna kadar Karia tarihi üzerinde durup bölgede hakimiyet kuran Hekatomnid hanedanlığı ve dış ilişkilerini inceledik.

Tez çalışmam süresince beni titizlikle takip eden, yönlendiren ve araştırmamın her noktasında yardımlarını esirgemeyen hocam Yrd. Doç. Dr. Muzaffer DEMİR'e, tezimin yazılması sırasında yaptığı fedakarlıklar ve yardımları için eşim Hasan Hüseyin ÖZER'e ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

Yasemin ÖZER

KARIA COĞRAFYASI ve TARİHİ

Abstract

The Geography and History of Karia

In this study, first of all, the frontiers and neighbours of Karia which takes part in southwest of Asia Minor are described. Then not only the rivers but also the lowlands and mountains in the region of Karia, which was bordered on the north by Maiandros River (Menderes), on the south by Indos Stream (Dalaman), on the east by Kızılhisar Acıpayam Lowland and on the west by Aegean Sea, are explained. Afterwards, ancient roads, cities and monuments of the region are taken into account. Among the monuments, Mausoleion in Halikarnassos, dedicated by Artemisia to her husband Mausolos, is regarded as one of the seven miracles of the world. When the agricultural and mineral resources are considered, it appears that Karia is not an economically rich region. This is shown by the fact that they are well-known for exporting mercenaries and slaves abroad. The matter about the origins of Karians is still discussed. The ancient sources show that the island origins of Karians is strong. Having given information about Karian history until the fourth century BC, we come to the period of Hekatomnid dynasty, which lasted till the end of this century. Under the rule of Hekatomnids, Karians became stronger and enjoyed the most prosperous times. The political and cultural interrelations between Hekatomnids on the one hand and Greek cities and islands, Persia, Athens, Macedonia on the other hand intensified during this period. This study, made by comprehensive analysis of ancient sources and modern literature, will help to enlighten Karia's historical and cultural features and to transfer these to next generations.

Keywords: Karia, Karians, Hekatomnids, Mylasa, Halikarnassos, Mausoleion.

Özet

Bu çalışmada öncelikle Küçük Asya'nın güneybatısında yer alan Karia'nın sınırları ve komşuları belirtilmiş, böylece bölgenin yeri tanımlanmaya çalışılmıştır. Kuzeyde Maiandros (Menderes) Nehri, güneyde Dalaman Çayı, doğuda Kızılhisar Acıpayam Ovası ve batıda Ege Denizi ile çevrili olan bu bölgedeki nehirler, ovalar ve dağlar hakkında açıklamalar yapılmıştır. Bölgede bulunan yollar, şehirler ve yapılar üzerinde durulmuştur. Yapılar arasında Hekatomnos hanedanı Artemisia'nın, eşi Mausolos için Halikarnassos'ta (Bodrum) yaptırdığı Mausoleion dünyanın yedi harikasından biri sayılmıştır. Tarımsal ve mineral zenginlikler incelendiğinde

Karia'nın müreffeh bir bölge olmadığı ve Karialıların başka devletlerde ücretli asker ya da köle olarak yaşadıkları görülmüştür. Karialıların nereden geldikleri konusu hala tartışılmaktadır. Bu çalışmada Karialıların adalardan geldikleri ve daha sonra anakaraya göç ettikleri düşüncesini desteklemekteyiz. 4. yüzyıla kadar Karia tarihi hakkında bilgi verdikten sonra, Hekatomnid hanedanlığı üzerinde durulmuştur. Karia 4. yüzyıl Hekatomnid Hanedanlığı zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Hekatomnidler ile Yunan kentleri ve adaları, Persia, Atina, Makedonya arasındaki siyasi ve kültürel ilişkiler açıklanmıştır. Antik kaynaklar ve modern literatürün kapsamlı olarak analiz edilmesiyle oluşturulan bu çalışma, Karia'nın tarihsel ve kültürel özelliklerinin ortaya çıkarılması ve bunların diğer kuşaklara aktarılması için katkı sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Karia, Karialılar, Hekatomnidler, Milas, Bodrum, Mausoleion.

KARIA COĞRAFYASI VE TARİHİ

I- GİRİŞ

Anadolu'nun güneybatısında yer alan Karia bölgesi ve burada yaşayan toplulukların siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı yıllardır merak uyandırmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak Karia bölgesiyle ilgili bilgi veren antik kaynaklar tartışılmış ve sınırlar üzerinde durulmuştur. Daha sonra bölgenin coğrafi yapısını gösterebilmek amacıyla nehirler, ovalar, dağlar ve yollar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Şehirler ve yapıların açıklanmasıyla bu medeniyetin diğer kuşaklara bıraktığı kültürel miras ifade edilmiştir. Ayrıca, çalışmada tarımsal ve mineral zenginlikler belirtilerek Karia'nın sosyo-ekonomik yapısı ortaya konulmuştur.

Diğer taraftan Karialıların kökeni, nereden geldikleri ve Leleglerle olan ilişkileri hala tartışılmaktadır. Bu noktada antik kaynaklar ortaya konularak konu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise 4. yüzyıla kadar Karia'nın siyasi tarihi üzerinde durulmuştur.

Son olarak bölgeyi yöneten Hekatomnid satrapları belirtilerek bu dönemde Karialılar ile Yunan kentleri, Persia, Atina ve Makedonya arasındaki ilişkiler aktarılmıştır. Tüm bu gelişmelerin ifade edilmesinde birinci el kaynaklar, arkeolojik kanıtlar, makale ve çağdaş yapıtlar yararlanılan eserler olmuştur.

II- KARIA COĞRAFYASI

A- ANTİK KAYNAKLAR, GENİŞLİK VE SINIRLAR

Homeros'un "İlias" adlı eseri Karialılar ile ilgili bilgi edindiğimiz en erken eskiçağ kaynağıdır. Yazarın eserini M.Ö. 8. yy ortalarında oluşturduğu bilinmektedir. Destan niteliği taşıyan bu eserde Homeros fazla bilgi vermemektedir. Ancak, eserden Troia Savaşı, çevre kavimlerin tarihleri ve özellikle Karialılar ile ilgili bazı bilgiler edinmekteyiz. Homeros Karialılardan bahsederken onların Miletos'ta (Balat), Maiandros (Büyük Menderes) Nehri kıyılarında ve yüksek doruklu Mykale (Samsun) Dağı eteklerinde yaşayan ve Troia Savaşı'na Priamos'un yanında katılan bir kavim

olduğunu belirtir.¹ Yazar Kariyalıların kökenlerine de atıfta bulunur. Genel olarak, Kariyalılar Minos egemenliğinde iken Lelegler olarak biliniyordu.² Ancak Homeros buna karşı çıkararak Kariyalılar ile Lelegleri birbirinden ayrı kavimler olarak gördüğünü; Troia Savaşı sırasında Leleglerin Troia'nın güneybatısındaki Satnioeis Çayı yakınlarında yaşayan farklı bir kavim olduğunu belirtir.³ Yerleşim yerleri ve kökenleri dışında, Troia Savaşı esnasında Kariyalıların faaliyetlerini de bu kaynaktan öğrenmekteyiz.

Alkaios M.Ö. 620-580 yılları arasında yaşamış Lesbos'lu Arkaik Dönem Hellen şiir yazarıdır. Anakreon ise M.Ö. 582-485 yılları arasında yaşamış ve aslen İonia'nın Teos şehrinden olan Arkaik Dönem Hellen lirik şiir yazarıdır. Alkaios ve Anakreon Kariyalıların bazı askeri teçhizatları keşfetmesiyle ilgili ilk defa bilgi veren şairlerdir. Bu şairler Kariyalıların iki askeri teçhizatı yani sorguç ve kalkan kulpunu keşfettiklerini belirtirler. Bu şairlerin ifadeleri günümüze Strabon'un aktarması sayesinde ulaşmış ve diğer yazarlar da askeri teçhizatlarla ilgili bilgi verirken bu şairlerden yararlanmışlardır.⁴ Strabon'un eserinde Alkaios'un "Bir Karia sorgucunu titreterek" ve Anakreon'un "Gel, kendi kolunu Kariyalıların eseri olan kalkan kulpuna sok" dedikleri kaydedilmiştir.⁵

M.Ö. 484 yılı civarında Halikarnassos'ta (Bodrum) doğan yani kendisi de bir Kariyalı olan Herodotos, yaptığı gezilerde gördüklerini aklında tutarak bunları İon diliyle yazmıştır. Yazarın "Historiai" adlı eseri 9 kitaptan meydana gelmiştir. Eserinde Hellen ve Hellen olmayanların genel bir tarihini vermeyi ve Hellenlerle Perslerin sürüp giden savaşlarını anlatmayı amaçlayan Herodotos, bunu yaparken Kariyalılar ve Karia şehirleri üzerinde durmuştur. Herodotos, Kariyalılarla ilgili olarak şunları iletmektedir: "Harpagos İonia'yı boyunduruk altına aldıktan sonra yanına İonialılar ve Aiolleri alarak Kariyalılar, Kaunoslular ve Lykialılara karşı bir sefer düzenledi. [2] Bunlardan Kariyalılar anakaraya adalardan geldiler; çünkü geçmişte onlar adalıydılar, Lelegler olarak adlandırıldılar ve Minos'un yönetimi altındaydılar, (raporlarla öğrenebildiğim kadarıyla) vergi ödememekteydiler ancak o [Minos] onlara ihtiyaç

¹ Hom. *II.* 2.867-870.1.

² Strabon 14.27.1-6.

³ Hom. *II.* 10.428-430.

⁴ Strabon 14.2.27. Ayrıca bk., Bergk 1882, Vol.3, Anakreon 91, Alkaios 22; Diehl 1936, Vol.1, Anakreon 81, Alkaios 58.

⁵ Strabon 14.2.27.

duyduğunda gemilerinin mürettebatını sağlamaktaydılar.”⁶ Yine Mısır ordusunda bir kısım Kariyalıların ücretli asker olarak bulunduğunu⁷ ve Kariyalıların korsanlık için denize çıktıklarını ifade etmektedir.⁸ Herodotos’un eserinden Kariyalıların İonia Ayaklanması’ndaki (M.Ö. 499-494) rollerini de öğrenmekteyiz. Kariyalılar İonialılara uyararak Perslere karşı ayaklanmışlar, bu haberi alan Pers generali Daurises ise Hellespontos’tan geri dönerek Kariyalılar üzerine yürümüştür.⁹ Daurises’in gelişinden sonra Kariyalılar Marsyas kıyılarında yiğitçe savaşmıştır; ancak sayı çokluğu karşısında önce bozguna uğramışlar sonra ise toparlanarak Pers ordusunu yenmişlerdir.¹⁰ Herodotos ayrıca bazı Kariyalı tiranlardan da söz etmektedir. Bunlar; Mylasalı İbanollis oğlu Herakleides, Mylasalı İbanollis oğlu Oliatos, Termeralı Tymnes’in oğlu Histiaos, Halikarnasos tiranı Lygdamis ve Lygdamis’in kızı Artemisia’dır. Bunlardan Mylasalı İbanollis oğlu Herakleides İonia Ayaklanması sırasında Perslere karşı önemli başarılar kazanmıştır.¹¹ Herodotos, Histiaos’un Miletos tiranı Aristagoras’ı isyana teşvik etmek için uğraştığını¹² ve İonia Ayaklanması sırasında İatragoras’ın Mylasalı İbanollis oğlu Oliatos ve Tymnes oğlu Histiaos’u tuzağa düşürdüğünü ifade eder. Aristagoras böylece Dareios’a karşı her türlü düşmanca tedbire başvurmuş oluyordu. Sözde tiranlıktan çekilmiş ve Miletos’ta demokratik bir hükümet kurmuştu, sonra birçok yerde tiranları kovmuş ve her birine kendi tiranlarını teslim ederek hoşnutluklarını kazanmak istemişti.¹³ Histiaos aynı zamanda deniz subayları içinde yer alan önemli kişilerden biriydi.¹⁴ Bundan başka, Herodotos Halikarnassos tiranı Lygdamis’in kızı Artemisia’nın yarı Halikarnassos’lu yarı Giritli olduğunu ve Artemisia’nın Halikarnassosluların, Kosluların, Nisyrosluların ve Kalydnosluların başına geçtiğini belirtmektedir. Artemisia, Xerxes’in Yunanistan’ı istilasında Pers donanmasında Karia birliklerinin başında yer almış ve erkek gibi savaştığı için Xerxes’in övgüsünü kazanmıştır. Herodotos, sefer sırasında bütün donanmada Sidonlu denizcilerden sonra en ünlü gemilerin

⁶ Hdt. 1.171.1-2.

⁷ Hdt. 3.11.1.

⁸ Hdt. 2.152.4.

⁹ Hdt. 5.117.1.

¹⁰ Hdt. 5.119-121.

¹¹ Hdt. 5.121.

¹² Hdt. 5.35.3-4.

¹³ Hdt. 5.37.1-2. Ayrıca bk., Demir 2006b, 5-6.

¹⁴ Hdt. 7.98.

Artemisia'ya ait olduğunu ifade etmektedir.¹⁵ Yine Herodotos'a göre Kariyalılar savaş başlığının üzerine konulan sorguç, kalkan üzerine işaretler kazımak ve kalkanı tutmak için kulp yapmak gibi icatlar gerçekleştirmişler; Hellenler de bunları onlardan almışlardır.¹⁶

Thukydides M.Ö. ca. 465 - ca. 395 yılları arasında yaşamış Atinalı tarihçi ve komutandır. Hemen hemen Herodotos'un çağdaşı olan yazar Peloponnesos Savaşları'nın nedenlerini, savaş alanlarını ve savaşla ilgili resmi belgeleri değerlendirdiği bir eser oluşturmuştur. Thukydides eserinde Kariyalıların adalı bir kavim olduğunu, adalarda korsanlık yaptıklarını, anakaraya Minos tarafından gönderildiklerini ifade etmekte ve Delos'taki Karia mezarlarına değinmektedir.¹⁷ Ayrıca yazar Atina'nın Ege politikası doğrultusunda Karia'ya yaptığı seferlerden de bahsetmektedir.

İsokrates, M.Ö. 436-338 yılları arasında yaşamış Atinalı hatiptir. Başta başkalarının mahkeme savunmalarını yazan İsostrates sonra siyasete atılmıştır. Yazarın 6 mektup ile 21 hitabet eseri günümüze kadar gelmiştir. İsostrates Kariyalıların adalardaki varlığı ile ilgili bazı veriler sunmaktadır.¹⁸ Aynı zamanda Karia bölgesine yönelik seferlere de değinmektedir.

Xenophon, yaklaşık olarak M.Ö. 430-335 yılları arasında yaşamış Hellen filozof ve tarihçisidir. Yazarın Anabasis, Hellenika ve Kyropedia adlı eserlerinde Kariyalıların ücretli asker olarak görev yaptığı ve hatta Kyros'un ordusunda bazı Kariyalı ücretli askerlerin bulunduğunu ifade edilmektedir.¹⁹ Bununla beraber Xenophon'dan Karia-Pers ilişkileri ve Karia'nın Perslere ilhak olmasıyla ilgili siyasi gelişmeleri öğrenmekteyiz.

Demosthenes, M.Ö. 384-322 yılları arasında yaşamış Hellenli hatip ve devlet adamıdır. Yazar, hakimler önüne çıkan davalı ve davacı taraflar için savunma yazılarıyla meşhurdur. "Rodosluların Özgürlüğü Üzerine" adlı eserinde Rodos'un Atina ile müttefikliğini sona erdirmesinden sonra, Atina'ya karşı mücadelesi anlatılmaktadır. Eser, daha sonra Hekatomnidlerin egemenliği altına giren Rodos ile Karia'nın ilişkilerini anlatması açısından önemlidir. Demosthenes, Sosyal Savaş

¹⁵ Hdt. 7.99.1-3.

¹⁶ Hdt. 1.171.1-6.

¹⁷ Thuk. 1.8.1-3.

¹⁸ İsostrates. *Paneg.* 2.43.

¹⁹ Xen. *Anab.* 2.5; *Cyr.* 7.1.45; *Hell.* 1.7.

sırasında Karia'nın içinde bulunduğu durumdan söz ederken Kariyalı Mausolos'un etkili olduğunu belirtmektedir.²⁰ Ayrıca Karia-Atina ve Karia-Rodos ilişkileri ile Mausolos dönemi siyasi gelişmelerine değinmektedir.

Pausanias M.Ö. II. yüzyılda yaşamış Hellen coğrafyacısıdır. Bütün Yunanistan'ı, İtalya'yı ve doğunun büyük bölümünü dolaşan yazar eserinde şehirleri, anıtları, sanat eserlerini tanıtmakta, onlarla ilgili olarak her bölgenin mitos ve efsanelerini anlatmaktadır. Eseri, topoğrafya, mitoloji ve arkeoloji bakımından önemlidir. Pausanias, Lelegleri Karia ırkının bir kolu olarak tanıtmaktadır ve yazar aşağıda değineceğimiz Strabon'a benzer bir Karia-Leleg ilişkisinden bahsetmektedir.²¹

Diodoros Sikilus, M.Ö. I. yüzyılda yaşamış Hellen tarihçisidir. Mısır ve Roma seyahatlerine çıkan Diodoros önemli bölümleri günümüze kalan Bibliotheka Historike (Tarih Kitaplığı) adlı eserini yazmıştır. Diodoros Kariyalıların denizci bir kavim olduğunu belirtirken, onların deniz gücünü kullanarak adaları işgal ettiklerini anlatmaktadır.²² Mausolos'tan itibaren Hekatomnid hanedanlığı hakkında bazı veriler sunan Diodoros; denizdeki mücadeleler, Karia-Atina ilişkileri ve satrapların isyanı²³ ile ilgili bilgiler vermektedir.

Vitruvius, M.Ö. I. yüzyılda yaşamış Romalı mimardır. De Architecture (Mimarlık Üstüne) adlı bir inceleme yazısı kaleme almıştır. Vitruvius, Kariyalıları ve Lelegleri aynı dönemde beraber yaşamış kavimler olarak görmektedir.²⁴ Eserde Mausolos'un ölümünden sonra onun adına yaptırılan Mausoleion hakkında çok önemli bilgiler yer almaktadır.

Strabon, M.Ö. I. yüzyılda yaşamıştır. Amaseia (Amasya)'da doğan ve Karia'da Tralles (Aydın) yakınlarındaki Nysa (Sultanhisar)'da öğrenimine başlayan yazarın Geographika adlı eserini kaleme alış tarihi M.S. 18 yıllarında olmalıdır. Yazar eserinde eskiçağ Anadolu'sunun yalnızca coğrafyasını anlatmakla kalmayıp ayrıca her bölgeyi anlatırken tarihinden de söz ettiğinden oldukça önemli bir kaynaktır. Strabon'a göre, Kariyalılar Minos egemenliğine tabi idiler ve bunlara o zamanlar Lelegler deniyordu. Adalarda yaşıyorlardı, sonradan karaya göç ettiklerinde kıyı ve

²⁰ Dem. 15.3.

²¹ Paus. 7.2.8.

²² Diod.Sik. 5.60, 84; 11.3.

²³ Diod.Sik. 15.11. 90- 92.

²⁴ Vitr. 4.1.5.

iç kesimlerin çoğunu ilk sahiplerinden alarak ele geçirdiler.²⁵ Burada Kariyalıların kökeni konusunda Strabon ile Herodotos'un uyuştüğunu görmekteyiz. Bunun yanında Strabon Kariyalıların şehirlerini, yaşayışlarını ve çevre kavimlerle olan ilişkilerini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

Genişlik ve sınırlara gelince, modern tarihçiler Karia coğrafyasını farklı şekillerde tanımlamışlardır. Bir tanıma göre, Karia Maiandros Nehri'nin sol kenarından Toros'un en yüksek tepesine kadar olan arazi kesimi olarak ifade edilirken²⁶; başka bir tanıma göre, bölge Anadolu'nun güneybatısında kuzeyde Maiandros Nehri ve güneyde İndos (Dalaman) Çayı ile sınırlanan izole edilmiş kesim olarak belirtilmiştir.²⁷ Paton-Myres'e göre, Karia kuzeyde Latmos (Beşparmak) Dağları , doğuda Marsyas (Çine) Vadisi, güneyde Keramos (Gökova) Körfezi ve Myndos Yarımada'sı ve Keramos Körfezi'nin güneyindeki Khersonesos bölgelerini kapsamaktadır.²⁸ Umar'a göre, kuzeyde Maiandros Nehri, kuzeydoğuda Salbakos (Babadağ) Dağı, doğuda Kızıllhisar-Acıpayam Ovası, güneydoğuda İndos (Dalaman) Çayı ile sınırlanan bölge Karia'dır.²⁹

Sonuç olarak, kuzeyde Maiandros Nehri, Messogis (Aydın) ve Karanlık Dağları, doğuda Babadağ, Honaz Dağı, Bozdağ, güneydoğuda Dalaman Çayı ve batıda Ege Denizi ile çevrili Küçük Asya'nın güneybatı bölgesi olan Karia; karadan doğu ve güneydoğuda Lykia ve Frigyalıların, kuzeyde ise Lydia ve İonialıların komşularıydılar. Karia bölgesi günümüzde Aydın ve Muğla illerinin büyük bir bölümü ile Denizli ilinin batı uç kesimlerini kapsamaktadır.³⁰

Kuzeyde Karia ve Lydia arasındaki sınır, Tralles'i (Aydın çevresindeki Güzelhisar) içine alan bölgedir.³¹ Xenophon, Maiandros kıyısındaki Tralles'ten "Karia Tralles'i" olarak söz etmektedir.³² Sevin'e göre, M.Ö. 4. yüzyıla kadar bu sınırı Messogis Dağları belirlemiştir.³³ Homeros, Kariyalıların Miletos'un güneyinde yaşadıklarını ifade ederken Myous (Avşar) ve Priene'yi (Güllübahçe) de Karia

²⁵ Strabon 14.2.27.

²⁶ Texier 2002, 215.

²⁷ Ruzicka 1992, 5.

²⁸ Paton-Myres 1896, 188.

²⁹ Umar 1999, 1.

³⁰ Sevin 2001, 105.

³¹ Hornblower 1982, 2.

³² Xen. *Hell.* 3.2.19.

³³ Sevin, 109.

sınırları içinde belirtmektedir.³⁴ Ancak, Diodoros ve Strabon'a göre bu sınır Maiandros tarafından çizilmiştir.³⁵ Strabon'a göre, Maiandros yumuşak ve ağır bir biçimde genişleyerek Frigya içerisinden bir süre aktıktan sonra Maiandros Ovası denen yerde Karia ile Lydia sınırını oluşturmaktadır.³⁶ Özellikle M.Ö.188 yılında imzalanan Apameia Barış Antlaşması'ndan sonra sınır olarak Messogis yerine Maiandros kullanılmaya başlanmıştır³⁷; Roma ve Bizans dönemlerinde de bu yeni çizgi benimsenmiştir.³⁸ Yani, bölgenin kuzeybatı uç kesminde sınırı en erken dönemlerden beri Maiandros Nehri çizmiştir.³⁹ Semple'a göre, Karia ile Lydia arasında Maiandros Nehri bir kemer oluşturmaktadır.⁴⁰ Myres'e göre de Karia'nın kuzey sınırındaki Miletos, Maiandros'un güneyinde uzanan Sardeis'ten itibaren içerdeki bölgelerle mükemmel iletişim kurabilecek durumdadır.⁴¹ Herodotos'un Priene, Myous ve Miletos kentlerini Karia içerisinde ifade etmesi de bu düşüncüyü desteklemektedir.⁴²

Karia ile İonia arasındaki sınırın Latmos (Bafa) Körfezi'nin kuzeyindeki Söke-Ortaklar civarından geçen hat olduğu sanılmaktadır.⁴³ Panormos (Kovela) Limanı geçildikten sonra Neleus'un (Miletos kentinin kurucusu) Poseidon'a sunak yaptırdığı köşenin dönüldüğü yer İonia ile Karia arasındaki sınırı oluşturmaktadır.⁴⁴

Kuzeydoğuda sınırı oluşturan Karura⁴⁵ (Tekeköy'ün kuzeybatısında), Ephesos'tan (Efes) yüz kırk stadia uzaklıktadır.⁴⁶ Yine doğuya doğru Olympos yakınlarındaki Sultan Dağ, Frigya sınırında önemli bir zirvedir. Büyük zirvenin kuzeybatısında sona eren bir sırt güneydoğuya uzanmakta ve önemli bir set oluşturmaktadır.⁴⁷ Bölge doğuda Kabalis yöresi ile komşudur ve burada kuzeyden güneye doğru sıralanan Aphrodisias (Geyre), Herakleia (Kapıkiri), Apollonia (Medet) ve Kidrama (Yorga) Karia'nın en doğu uçtaki kent ve kasabaları

³⁴ Hom. *Il.* 2.858.

³⁵ Diod.Sik. 14.36.3; Strabon 14.2.1; 29.3-4.

³⁶ Strabon 12.8.15.

³⁷ Livius, *Epon.* 37.55.

³⁸ Aydoğan 1997, 955.

³⁹ Xen. *Hell.* 3.2.14.

⁴⁰ Semple 1921, 341.

⁴¹ Myres 1920b, 425.

⁴² Hdt. 1.142.3.

⁴³ Kızıl 2002, 110.

⁴⁴ Stark 1958a, 30.

⁴⁵ Karura, Denizli'nin 12 mil kuzeybatısında sıcak sularıyla ünlü antik bir yerleşim birimidir. Bk., Strabon 12.8.17.

⁴⁶ Strabon 14.2.28.

⁴⁷ Ramsay 1923, 283.

durumundadır.⁴⁸ Burada Karia bölgesi Tabai (Kale Tavas yakınlarında) Ovası'na kadar uzanmaktadır.⁴⁹

Güneydoğuda, Karia ile Lykia arasındaki sınır çok belirgin olmasa da Telmessos⁵⁰ 'un (Fethiye) batısında kalan Doidala (Yenice) buradaki hudut kasabası olarak kabul edilebilir.⁵¹ Bu konuda Livius da Telmessos Körfezi'nin bir tarafının Karia'ya, diğer tarafının Lykia'ya ait olduğunu ifade etmektedir.⁵² Bu yöredeki Telandros (Nif), Plinius tarafından Lykia kasabaları arasına konulurken⁵³, Byzantionlu Stephanos tarafından Karia kasabaları arasına yerleştirilmiştir.⁵⁴ Ancak, özellikle ikinci yüzyıldan itibaren sınırın İndos (Dalaman) Çayı tarafından çizilmiş olduğu, hatta beşinci yüzyılın ortalarında itibaren Kaunos'a (Dalyan) kadar daraltıldığı anlaşılmaktadır.⁵⁵

B-NEHİRLER

Öncelikle Karia bölgesinin ilk nehri bölgenin kuzey sınırını da oluşturan Maiandros (Büyük Menderes) Nehri'dir. Daha önce de belirtildiği gibi Maiandros Nehri'nin beslediği Maiandros Ovası, Karia ile Lydia arasındaki sınırı meydana getirir.⁵⁶ Maiandros Nehri'nin denize döküldüğü yerden Pyrrha⁵⁷ 'ya kadar olan mesafe 50 stadia'dır. (1 stadia 180 metredir). Burada kumsallıklar ve bataklıklar vardır.⁵⁸ Nehrin denize döküldüğü yerde Priene, Myous ve Miletos gibi kentler yer

⁴⁸ Sevin, 109.

⁴⁹ Strabon 12.7.2.

⁵⁰ Geniş ve iyi korunmuş Telmessos Körfezi Lykia'da hem gemi taşımacılığı için iyi barınılan bir körfez hem de verimli bir ova sunmaktadır. Burada yer alan birçok liman Lydia'dan Telmessos'un güneyine körfezin batıya doğru girişi, Küçük Asya'da yaygın denizcilğe ait kentsel yaşamın en dikkate değer örneklerini göstermektedir. Bk., Foss 1994, 4.

⁵¹ Akşit 1967, 50.

⁵² Livius, *Epon.* 37.16.13.

⁵³ Plin.(E) 5.27.

⁵⁴ M.Ö. 4. yüzyılda bir düzenleme yapılmıştır. Bu tarihte Lykia sınırı batıya yayılmış olmalıydı. Yeni sınır muhtemelen İndos (Dalaman) Çayı idi. Ptolemy (5.3) sınırı Kalinda ile Kaunos arasında koymakta ve İndos'u Karia'nın bitişi ve Lykia'nın başlangıcı olarak kaydetmektedir. Bk., Arkwright 1895, 94-95.

⁵⁵ Sevin, 109.

⁵⁶ Nehrin akıntısı o kadar kıvrımlıdır ki bu derece kıvrımlı olan her şeye "Maindroslamak" adı verilmektedir. Nehir daha sonra Karia'dan geçerek Miletos ve Priene arasından denize dökülmektedir. Bk., Strabon 12.8.15.

⁵⁷ Pyrrha, Miletos'un 5-6 km kadar güneydoğusunda Latmos Körfezi kıyısında bulunan bir kasabadır. Günümüzde tümüyle Maiandros'un alüvyonları altında bulunan bu kasabanın doğusundaki Herakleia'ya uzaklığı 20 km. kadardır. Bk., Sevin, 101.

⁵⁸ Strabon 14.1.10.

almaktadır.⁵⁹ Nehir, kıvrılarak aktığından çeşitli zamanlarda aşağılara doğru kıyının çeşitli kısımlarına alüvyon yığmakla beraber, sel toprağının bir kısmını da açık denize sürüklemiştir. Bu sel toprağı deniz kıyısında olan Priene'yi bir iç kent yapmıştır.⁶⁰ Nehrin çevresindeki hemen hemen bütün topraklar sular altında kalmıştır.⁶¹

Maiandros'un güneye akan nehir kollarından en önemlileri doğudan batıya doğru Morsynos⁶² (Vandalos), Harpagos⁶³ (Akçay) ve Marsyas (Çine) Çayı'dır. Bunların yanında kuzeyde Messogis Dağı'ndan kaynaklan Mastaura (Bozyurt) yakınındaki Khrysaoras (Sekendere) ile Tralles yakınındaki Eudonos (Tabakhane Deresi) ve küçük kolu Thebaites gibi bir takım dereleri de bulunmaktadır.⁶⁴

Bölgenin kuzeyinden güneyine doğru akan Marsyas çayından Herodotos, "İdrias ülkesinden (Yatağan civarı) geçerek Maiandros'a karışan Marsyas Nehri" diyerek bahsetmektedir.⁶⁵ Asya'nın büyük ticaret merkezlerinden olan Apameia (Dinar) Marsyas Nehri'nin kaynağı yakınında kurulmuştur. Nehir bu kentin ortasından akmakta, aşağıya doğru kentin civarında dolaştıktan sonra, şiddetli ve aceleci bir akımla Maiandros'a karışmaktadır. Marsyas başındaki vadiyi Latmos ile İmbros arasında kesmekte ve Maiandros Vadisi'nden daha önce yayılmaktadır.⁶⁶ Bunun yanında Strabon Apameia yakınlarındaki Kelainai'nin yukarısında bir göl bulunduğunu, hem Marsyas'ın hem de Maiandros'un kaynaklarının bu gölden beslendiğini belirtmektedir.⁶⁷

Daha güneyde Soda Dağı'nın batısında kalan Mylasa (Milas) Ovası ve çevresini sulayan Kybersos (Sarıçay) Çayı ile sularını Köyceğiz Gölü'ne akıtan Kalbis (Dalyan) Çayı, daha sonra bölgenin güneydoğu ucunda Karia ile Lykia arasında sınır oluşturduğu ifade edilen İndos (Dalaman) Çayı⁶⁸, Akson (Kargın) Çayı

⁵⁹ Lloyd 1998, 77.

⁶⁰ Strabon 12.8.17.

⁶¹ Strabon 12.8.17.

⁶² Plin.(E) 5.108'de bu nehri Orsinus olarak adlandırmaktadır. Ayrıca bk., Carpenter-Boyd 1977, 212.

⁶³ Büyük Menderes nehrinin bir kolu olan Harpagos, Gölge Dağları'ndan doğar. Bu çay üzerinde Kemer Barajı bulunmaktadır. Bk., Kozak-Okumuş 2004, 4.

⁶⁴ Sevin, 111.

⁶⁵ Hdt. 5.119.1.

⁶⁶ Myres 1920a, 342.

⁶⁷ Strabon 12.8.15.

⁶⁸ İndos çayı Kibyra (Horzum) Dağları'ndan doğmuştur ve yüzden fazla dağdan aldığı 60 kolu bulunmaktadır. Bk., Plin.(E) 5.103. En önemli kolları güneybatı Frigya'dan doğan Kaularis (Çavdır deresi)'dir. Bk., Sevin, 111.

ve Glaukos (Kızıldere) Deresi yer almaktadır. Ancak, Karia’da Maiandros Nehri vadisi ve İndos Çayı vadisi dışında genel olarak su problemi yaşanmaktadır.

C- OVALAR VE DAĞLAR

Karia genel olarak sık dağ kütleleriyle kaplıdır. Bu durum bölgenin zorlu bir coğrafyaya sahip olmasına neden olmuştur. Buna rağmen, dağlar arasında uzanan irili ufaklı ovalara rastlanır.

Ovaları ele aldığımızda, ilk olarak bölgenin kuzeyinde Maiandros Nehri’nin oluşturduğu Maiandros ovası yer almaktadır. Strabon bu ovayı şu sözlerle tanımlamaktadır: “Magnesia (Manisa)’dan sonra yol Tralles’e ulaşır. Messogis Dağı solda ve yolun sağında Lydialılar, Kariahlılar, İonialılar, Miletoslular, Mysialılar ve Magnesia’nın Aioller’i tarafından işgal edilen Maiandros Nehri’nin ovası bulunur. Aynı tür topoğrafya Nysa ve Antiokheia’ya (Çiftlik) kadar devam eder.”⁶⁹ Tabanı kalın bir alüvyon tabakasıyla kaplı olan ovanın genişliği doğudan batıya doğru artmaktadır.⁷⁰

Daha güneyde Marsyas Çayı’nın vadisindeki Çine Ovası ile Sodra Dağı’nın eteğinde yer alan Mylasa (Milas) Ovası bulunmaktadır. Strabon, Mylasa Ovası’nın verimli bir ova olduğunu, ovanın yukarısında kule gibi bir tepe ve kaliteli beyaz mermer ocağı da bulunan bir dağın (Sodra) yükseldiğini, bu ocaktan tapınak ve diğer yapıtlar için bol miktarda taş çıkartıldığını aktarmaktadır.⁷¹

Strabon kuzeydoğuda Tabai Ovası’nın bulunduğundan söz etmektedir.⁷² Bu düzlük, Karia’nın kuzeydoğu sınırında önemli bir coğrafi yapıdır. Bunun yanında Labrandaus (Labranda) yakınlarındaki Koca Yayla ve Ören-Pınar’ın doğusundaki Kalem Yaylası Karia’da bulunan diğer önemli düzlüklerdendir.⁷³

Karia yoğun olarak dağlarla kaplı bir bölgedir. Sık ormanlı dağlarla, ağaçsız ovalarla Toros Dağları’nın birçok kola ayrılışı; bu sahada bazen çıkılmaz kayalardan yüksek dağlar ve bazen içinden dereler geçen dolambaçlı vadiler ortaya koymuştur.

⁶⁹ Strabon 14.1.42.

⁷⁰ Sevin, 110.

⁷¹ Strabon 14.2.23.

⁷² Strabon 14.7.2.

⁷³ Kızıl, 4.

Bu dağ yoğunluğu denize kadar inerek bazen bir burun, bir koy veya körfez oluşturmuştur.⁷⁴

Bölgedeki dağları kuzeyden güneye üç sıra halinde inceleyebiliriz. Öncelikle Karia'nın batısında yer alan dağlar kuzeyden güneye doğru şu şekildedir: Messogis (Aydın) Dağı, Mykale (Samsun) Dağı, Latmos (Beşparmak) Dağı, Çomak Dağı, Gökbel Dağı, Grion (İlbıra) Dağı, Kurukümes Dağı, Sodra Dağı, Akdağ, Asardağ, Marcal Dağı ve Karadağ. Biraz daha doğuda bölgenin orta kesiminde Kıran Dağı yer almaktadır. Karia'nın doğu sınırına yakın olan bölümünde kuzeyden güneye doğru Salbakos (Baba) Dağı, Kadmos (Honaz) Dağı bulunmaktadır.

Bölgenin kuzeyinde 1819 m. yüksekliğindeki Messogis Dağı, Kaistros (Küçük Menderes) ve Maiandros (Büyük Menderes) nehir vadileri arasında yer almaktadır. Strabon, bu dağın güney yanındaki Nysa'nın büyük bir kısmıyla dağın meyillerine yayıldığını⁷⁵ ve dağın bazı kısımlarının Frigyalılar, Mysialılar, Lydialılar tarafından bazı kısımlarının da Karialılar ve İonialılar tarafından işgal edildiğini ifade etmektedir.⁷⁶ Ayrıca burada iyi cins şarap elde edildiğini⁷⁷ ve Messogis'in güney bölgesine doğru yer alan Leimon denen yerde bayram kutlamalarının yapıldığını eklemektedir.⁷⁸ Yapı ve biçim bakımından Tmolos'lara (Bozdağ) benzeyen bu dağ zinciri uçta onunla birleşmektedir. Thoraks (Gümüş) Dağı ile Ephesos arazisindeki Paktyes (Ovacık) Dağı, bu dağın güneybatı ve batıdaki uzantıları olarak karşımız çıkmaktadır.⁷⁹

Messogis'in daha güneyinde Maiandros Nehri'nin batısında Mykale Dağı yer almaktadır. Bu dağ, Samos (Sisam) Adası'nın karşısında bulunmakta ve yaklaşık yedi stadia genişliğinde bir boğaz meydana getirmektedir.⁸⁰ Bu dağ, Arrianos'un Toros silsilesinin başlangıcı olarak bildirdiği dağdır.⁸¹ Homeros, eteklerinde Karialıların yaşadığı Mykale Dağı'nın yüksek doruklu bir dağ olduğunu ileri sürmektedir.⁸² Pausanias, Mykale Dağı'ndan bir nehir kaynağının çıktığını ve

⁷⁴ Texier, 219-220.

⁷⁵ Strabon 14.1.43.

⁷⁶ Strabon 13.4.12.

⁷⁷ Strabon 14.1.15.

⁷⁸ Strabon 14.1.45.

⁷⁹ Strabon 14.1.14; Sevin, 85.

⁸⁰ Strabon 13.4.12.

⁸¹ Arr. 5.2-3.

⁸² Hom. *Il.* 2.858, 869.

Panormous Limanı'nda denize boşaldığını belirtmektedir.⁸³ Herodotos Mykale'nin Samos'un karşısında batıya doğru uzanan bir dağlık burun olduğunu, İonialıların kendi şehirlerinden oraya gelerek toplanmayı alışkanlık haline getirdiklerini ve bu dağın kuzey etekleri üzerindeki Panionion (Güzelçamlı) denilen kutsal yerde Panionia adını verdikleri festivali sürdürdüklerini anlatmaktadır.⁸⁴

Miletos, Myous ve Mykale dolaylarındaki yerlerin Kariyalılar tarafından iskan edildiğini daha önce belirtmiştik. Strabon, deniz tarafından gelen bir kişinin sağda Mykale Dağı ile birlikte üzerinde bir Poseidon tapınağı bulunan Poseidon burnu ile karşılaşacağını⁸⁵, Mykale Dağı'nın yakınından Samos Boğazı'ndan geçilerek Ephesos'a deniz yoluyla gidilirken Ephesosluların kıyısına geldiğini⁸⁶ ve ayrıca Mykale'ye yakın bir yerde yazarın ismini vermediği başka bir dağın daha uzandığını ifade etmektedir.⁸⁷

Yani, batıda Troglia (Dip) burnundan Samos Adası'na doğru uzanan Mykale Dağı her iki yandan tırmanılması zor yamaçlarıyla sık Akdeniz bitki örtüsüyle ve yabancı hayvanlarla dolu olup 1237 m.'ye (bugünkü Dilek Tepesi) kadar yükselmektedir.⁸⁸

Daha güneyde Bafa Gölü'nün doğusunda 1367 m. yüksekliğindeki Latmos Dağı yer almaktadır. Homeros, Latmos'un yukarı kısmında Phtheiron Dağı'nın uzandığına değinmektedir.⁸⁹ Bu yüzden Strabon, Hekataios'a (Miletos'lu tarihçi ve filozof) atfen bu dağ ile Homeros'un Phtheiron Dağı'nın aynı dağlar olduğunu belirtmektedir.⁹⁰ Bunun yanında Vitruvius'a göre, Latmos Dağı civarında beyaz mermer üreten bir maden ocağı bulunmaktadır ve Didyma Apollon Tapınağı'nın mermerleri bu kaynaktan çıkarılmıştır.⁹¹

Mylasa Ovası ile Çine Çay arasında yer alan Latmos Dağı'nın güney eteklerinde, kayalık ve engebeli bir arazi üzerine kurulmuş ve bu dağla aynı adı almış

⁸³ Paus. 5.7.5.

⁸⁴ Hdt. 1.148.1.

⁸⁵ Strabon 14.1.14.

⁸⁶ Strabon 14.1.20.

⁸⁷ Strabon 14.1.14.

⁸⁸ Sevin, 84.

⁸⁹ Hom. *Il.* 2.868.

⁹⁰ Bununla birlikte bazıları Phtheiron Dağı ile Grion Dağı'nın aynı dağlar olduğunu söylese de, bu dağ hemen hemen Latmos'a paralel olarak uzanan başka bir dağdır. Bk., Strabon 14.1.18.

⁹¹ Vitr. 10.2.11.

olan Latmos Herakleia'sı yer almaktadır.⁹² Latmos'un yanında küçük bir ırmağı geçtikten sonra bir mağara içinde Endymion'un mezarı olduğu söylenmektedir.⁹³

Miletos'un arkasında yer alan Latmos Dağı'nın beş parmağı günümüzde de dikkat çekmektedir. Alçak dağlık burunların yer aldığı yolun ilerisinde, Maiandros bataklığının soluk sisi içinde bu dağ grubu parıldamaktadır.⁹⁴

Latmos Dağı'nın güneydoğusunda yan yana Çomak Dağı ve 1112 m. yüksekliğindeki Gökbel Dağı bulunmaktadır. Bu dağların güneybatısında ise 1073 m. yüksekliğindeki Grion Dağı yer almaktadır. Grion Dağı, Latmos'a paralel olarak bulunmakta ve Miletos'tan doğuya doğru Karia'dan Euromos (Ayaklı) ve Khalketor (Karakuyu) yönünde içerlere doğru uzanmaktadır.⁹⁵ Daha önce belirttiğimiz Latmos Dağı'nda olduğu gibi, Grion Dağı eteklerinde bulunan ocaklardan çıkarılan mermerler de Didyma Apollon Tapınağı'nın yapımında kullanılmıştır.⁹⁶ Mandelia Körfezi'nin başındaki bu dağda eski çam ormanları oldukça seyrek. Bunun nedeni; Grion ve çevresinin kireçtaşı bölgesi olması ve burada su eksikliği yaşanmasıdır.⁹⁷

Daha sonra Mylasa kentinin yakınlarında 1373 m. yüksekliğindeki Kurukümes Dağları⁹⁸, Mylasa'nın eteğinde kurulmuş daha alçak olan Sodra Dağı⁹⁹ ve 1500 m. yüksekliğindeki Menteşe Dağları¹⁰⁰ yer almaktadır.

Mylasa'nın güneyinde 1209 m. yüksekliğindeki Akdağ, Akdağ'ın güneybatısında Kindya (Dörttepe) yakınlarında Asardağ, onun güneyinde de 1368 m. yüksekliğindeki Marçal Dağı bulunmaktadır. Ege kıyısına yakın olan bölümde en

⁹² Strabon 14.1.8. Gerek kentin gerekse buradaki eski körfezin adı dağınkiyle aynıydı. Bk., Umar 1999, 17.

⁹³ Endymion efsanesinin asıl kahramanı Latmos yani bugünkü adıyla Beşparmak Dağı'dır. Endymion Beşparmak Dağı'nda sürülerini otlatan bir çobanmış. Onun tek dostu kavalıymış. Endymion'un kavalı onun sevincini, özlemini, üzüntüsünü yani tüm duygularını seslendirirmiş. Ay tanrıçası Selene Endymion'a baka baka ona gönül vermiş. Selene gökte ne zaman ve nerede doğarsa doğsun hemen çobanına koşarmış. Tanrıların tanrısı Zeus, Selene ile Endymion'un bu sevgilerinden çok hoşlanmış ve Beşparmak Dağı'nın yoksul çobanına bir armağan vermek istemiş. Ona ne dilerse dilesin vereceğini söylemiş. Endymion da ölümsüz bir uykuyla uyumayı dilemiş. O gün bugün Beşparmak dorukları ay ışığında karlı gibi ağarmakta ve kayadan kayaya Endymion'un kavalı yankılanmaktadır. Bk., Erhat 1984, 108-109; Strabon 14.1.9.

⁹⁴ Stark 1958a, 30.

⁹⁵ Strabon 14.1.8.

⁹⁶ Vitruvius 10.2.11.

⁹⁷ Myres 1920a, 331.

⁹⁸ Kızıl, 1. Kurukümes Dağları'nın zirvesi olan Aksivri 1373 m. ile Mylasa'nın en yüksek noktasını oluşturur.

⁹⁹ Beyaz mermer ocağına sahip Sodra Dağı, özellikle yapılar ve tapınakların yapımı için bol miktarda ve kolay çıkartılabilen bir mermer kaynağıdır. Bk., Strabon 14.2.23.

¹⁰⁰ Menteşe ve Beşparmak sıradağları aynı zamanda bugünkü Aydın ilinin hududunu çizmektedir. Bk., Uykucu 1983, 18.

güneyde ise Mumcular-Pınar arasında 853 m. yüksekliğindeki Kara Dağ yer almaktadır.

Bu dağların az doğusunda Keramos (Gökova) Körfezi'nin kuzeyinde 609 m. yüksekliğindeki Kıran Dağı bulunmaktadır. Keramos Körfezi'nin kuzeyindeki Kıran Dağı'nda (Grion Dağı'nda olduğu gibi) seyrek çam ormanlarına rastlanmakla beraber, dağ buradaki üçgen karstik bölgenin içinde yer almaktadır.¹⁰¹

Üçüncü bölüm olarak ele alacağımız dağlar, Karia bölgesinin doğu sınırını oluşturan dağlardır. Bu bölgenin kuzeyinde 2000 m. yüksekliğindeki Salbakos Dağı uzanmaktadır. Bu dağın ötesinde Frigya toprakları başlamaktadır.¹⁰² Salbakos Dağı'na paralel olarak uzanan 2571 m. yüksekliğindeki Kadmos Dağı yer almaktadır. Strabon, Kadmos Dağı'nın Lykos (Çürüksu) yakınlarındaki Laodikeia (Denizli) kentinin üst tarafında bulunduğunu, hatta burada Lykos Nehri ile birlikte başka bir nehrin daha aktığını ifade etmektedir.¹⁰³

Karia bölgesinde volkanik aktivitelere ise pek rastlanmamaktadır.

D- YOLLAR, ŞEHİRLER ve YAPILAR

Karia bölgesinin kuzeyde Maiandros Nehri'nden, güneydoğuda İndos Çayına ve doğuda Kızıllıhisar-Acıpayam Ovası'na kadar uzandığını belirtmiştik.

Bu yollardan ilki, Ephesos güney yoludur. Ephesos'tan güneye önce Tralles (Aydın), sonra Magnesia ad Meaendrum (Tekkeköy) ve Maiandros Nehri geçilmekte ve buradan Stratonikeia'ya (Eskihisar) ulaşılmaktadır. Buradaki Stratonikeia-Myllasa- Halikarnassos yolu sosyal hayatın canlanmasında önemli rol oynamış olmalıydı. Çünkü, Halikarnassos'un satraplık merkezi olduğu dönemde burayı doğudaki Pers dünyasına ve kuzeydeki Hellen satraplık merkezine bağlayan tek yol buydu.¹⁰⁴ Stratonikeia'dan sonra Keramos (Gökova) Körfezi'ne varılmakta ve buradan da Physkos'a (Marmaris) ulaşılmaktadır. Bu yol, Gökova'dan Kaunos (Dalyan) ve Pamphylia'ya (bugünkü Antalya'nın doğusu) bağlanmaktadır. Karia ve Pamphylia'yı birbirine bağlayan bu yol, Lykia'nın en önemli yolu kabul

¹⁰¹ Myres 1920a, 342.

¹⁰² Sevin, 109.

¹⁰³ Strabon 12.8.16.

¹⁰⁴ Hornblower 1982, 4.

edilmektedir.¹⁰⁵ Bugün de Köyceğiz'den gelerek, İndos'u geçen ve Telmosos'a ulaşan bu yol Antalya'ya ulaşmaktadır.¹⁰⁶ Karadan bu yol boyunca Kral Yolu'nun Ephesos-Tralles ayağında ve denizde Anadolu'nun en güneybatı açısını oluşturan kıyının iki uzantısı paralelinde antik şehirlerin yoğunlaştığı görülmektedir.¹⁰⁷

Ephesos doğu yolu ise Ephesos'tan, Magnesia, Tralles, Nysa (Sultanhisar) ve Antiokheia (Çiftlik) üzerinden gidilerek Karia ile Frigya arasında sınır oluşturan Karura'ya (Tekkeköy) ulaşmaktadır. Karura'dan sonra Laodikeia (Goncalı), Apameia (Dinar) ve Metropolis (Yeniköy) geçilerek Frigya'ya gelinmektedir.¹⁰⁸ Böylece Ephesos doğu yolu Kral Yolu'na bağlanmaktadır.

Antikçağda, Alinda'ya (Karpuzlu) ve Karia'nın kuzeyine giden yol Labraunda Tapınağı çevresinden geçmektedir. Labraunda ile Mylasa'yı bugün kalıntılara yer yer rastlanan döşemeli bir yol bağlamaktadır.¹⁰⁹ Mylasa ile Labraunda'yı birbirine bağlayan bu yola "Kutsal Yol" adı verilmektedir.¹¹⁰ Bunun yanında, Mylasa yakınında bugünkü adları Kuyruklu Asar ve Beşik Kalesi olan kalelerin kuzeyinden antikçağda iç Karia'ya giden yol geçmektedir.¹¹¹

Daha geç dönemde ise Alexandros (Büyük İskender), Miletos'tan Halikarnassos'a gitmek için dolambaçlı bir yol seçmiştir. Onun izleyebileceği yol, şimdi Bafa Gölü olan Latmos Körfezi'nin güney kıyısından geçen yoldur. Bugün bu kıyıda Euromos'u (Ayaklı) Mylasa'ya bağlayan karayolu geçmektedir, daha sonra güneybatıya kıvrılan yol ise Halikarnassos'a ulaşmaktadır.¹¹²

Osmanlı hükümdarı Kanuni döneminde yapılan Rodos Seferi sırasında, antikçağdaki Karia şehirleri ve yollarını takip eden bir yol izlenmiştir. Rodos Seferi için hareket eden Osmanlı donanması İstanbul'dan önce Sakız Adası'na sonra Susam Adası'na ulaşmıştır. Daha sonra halkı Rodos'a bağlı olan Kos (İstanköy), Bedye ve Dünbeki Kaleleri'ne gelmişlerdir. Bu sırada Kanuni, Üsküdar'dan Kütahya'ya geçmiştir. Hükümdarın emriyle bir grup asker Kütahya'dan belli bir yoldan, diğer bir grup asker de başka bir yoldan Rodos istikametinde Physkos İskeleyi'ne doğru

¹⁰⁵ Miller 1916, 102.

¹⁰⁶ Akşit, 63.

¹⁰⁷ Hornblower 1982, 2-3.

¹⁰⁸ Strabon 14.2.29.

¹⁰⁹ Akarca 1987, 122.

¹¹⁰ Lloyd, 173; Özgen 2005, 232.

¹¹¹ Bu kalelerin güneyinden günümüzde Muğla yolu geçmektedir. Bk., Akarca 1954, 122.

¹¹² Lloyd, 159.

hareket etmişlerdir. Birkaç gün sonra Marmaris'e ulaşmışlar ve 28 Aralık 1522'de Rodos Kalesi'ni ele geçirmişlerdir.¹¹³

Karia bölgesinin en önemli kentleri, bu bölgeye sırasıyla başkentlik yapmış olan Mylasa ve Halikarnasos'tur. Bu iki kent çevresindeki diğer yerleşimler de önemli ölçüde gelişmişlerdir.

-MYLASA (MİLAS): Mylasa¹¹⁴, Karia'nın kıyı bölümünde, Stratonikeia'dan gelip denize ulaşan çok önemli bir yolun üzerinde stratejik konuma sahip bir kenttir.¹¹⁵ Mylasa, antikçağda geniş bir nüfusu besleyebilen bir kent ve kıyı bölgenin tamamı için doğru bir odak merkeziydi.¹¹⁶ Kentin küçük limanları ve Halikarnasos'a doğru kolay ve alternatif yolları vardı.¹¹⁷

Mylasa isminin nereden geldiği konusunda antikçağ ve modern yazarlar tarafından farklı görüşler ortaya konmaktadır. Bu görüşlerden Byzantionlu Stephanos, Mylasa'nın Aiolos'un¹¹⁸ soyundan gelen Chrysaor'un oğlu "Mylasos" tarafından kurulduğunu ve ismin de buradan geldiğini ifade etmektedir.¹¹⁹ Bugünkü Milas'ı içine alan şehrin adının, Mylassa ya da Mylasa şeklinde kullanılmakta olduğu ilk olarak Herodotos ve Strabon gibi yazarların eserlerinde görülmektedir.¹²⁰ Antikçağ yazarlarından Pausanias, değirmeni icat edenin Kariyalı Lelex'in oğlu Mylés olduğunu belirtmektedir. Eski Hellen dilinde Mylé değirmen anlamına gelmektedir. Pausanias ismin buradan geldiğini ifade etmektedir.¹²¹ Çağdaş yazarlardan Bilge Umar da Mylasa isminin değirmen anlamına gelen Mylé ile bağlantılı olduğunu düşünmektedir.¹²²

Şehrin isminin anlamına yönelik bu şekilde çeşitli görüşler olmakla birlikte kentin hangi yüzyılda kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir.

¹¹³ Avcı 1993, 68-77. Bunun yanında, Uzunçarşılı'nın eserinde Kanuni'nin Rodos seferi sırasında Kütahya, Aydın yoluyla Marmaris'e geldiği buradan da adanın fethedildiği belirtilmektedir. Bk., Uzunçarşılı 1998, 134.

¹¹⁴ Kent, bugün İzmir-Bodrum anayolu üzerinde Halikarnasos'a varmadan 66 km. önce ulaşılan, denizden (Güllük Körfezi) 20 km. kadar içerde yer alan bir ilçe merkezidir. Bk., Umar 1999, 58.

¹¹⁵ Sevin, 18.

¹¹⁶ Myres 1920b, 425-426.

¹¹⁷ Myres 1920b, 426.

¹¹⁸ Aioller, Troia ile İonia arasında yaşayan bir kavimdir. Bk., Strabon 13.1.3.

¹¹⁹ Bean 2000, 5; Akarca, A.-T. 1954, 76.

¹²⁰ Hdt. 1.171.6; 5.37.1; 5.121; Strabon 14.2.22, 24, 26.

¹²¹ Paus. 3.19.2. Daha ayrıntılı bilgi için bk., Umar 1993, 57.

¹²² Umar 1993, 56-57.

Kentin adı ilk kez M.Ö. 7. yüzyılın başlarında Gyges'in Lydia'da krallık tahtını ele geçirmesi sırasında geçmektedir. Bu sırada kent Gyges'e yardımda bulunan Mylasalı Arselis'in yönetimi altında bulunmaktadır.¹²³ Bu dönemde ayrıca Kariyalıların ücretli askerlik yaptıkları bilinmektedir.¹²⁴

M.Ö. 545 yılından itibaren kent, Pers hanedanlığının denetimi altına girmiş ve merkezden atanan tiranlar tarafından yönetilmeye başlanmıştır.¹²⁵ Herodotos, M.Ö. 500 yıllarında Mylasa'da İbanollis oğlu Oliatos adlı birinin tiran olarak bulunduğuna değinmektedir.¹²⁶ MÖ. 5. yüzyılda kent İonia Ayaklanması'na ve Pers Savaşları'na katılmıştır.¹²⁷ Ancak, M.Ö. 499 yılında Miletos tiranı Aristagoras komutasında Naksos Adası'na yönelen Pers donanmasında gemi kaptanı olarak görev yapan Oliatos, başarısız geçen bu seferden sonra Mylasa'daki egemenliğini kaybetmiştir.¹²⁸

İonia Ayaklanması'nın bastırılmasıyla tekrar Pers hakimiyetine giren Mylasa, M.Ö. 466'da Eurymedon (Köprüçay) Savaşı'ndan sonra özgürlüğüne kavuşmuştur. M.Ö. 450-440 yılları arasında Attika-Delos Deniz Birliği'ne katılan kentin, birliğe yılda 1 talanton haraç ödemesi o dönemdeki önemini göstermektedir.¹²⁹ Ancak M.Ö. 440'ta çevre kentler ile birlikte, birlikten çıkarılınca tüm iç Karia ile burası da yeniden Perslerin denetimine girmiştir.¹³⁰ Kent, M.Ö. 395 yılından M.Ö. 360 yılına kadar yeni kurulan Hekatomnid Satraplığı'nın başkenti olmuştur.¹³¹ Satrap olarak ilk önce Mylasalı soylu bir aileye mensup olan Hyssaldomos, onu takiben Hekatomnos ve ondan sonra da Mausolos atanmıştır.¹³²

Mylasa en parlak dönemini M.Ö. 4.yy.'da Mausolos döneminde yaşamıştır. Mausolos, doğum yeri ¹³³ olan Mylasa'ya imar faaliyetleri başta olmak üzere bir çok değişiklik getirmiştir. Kent, Mausolos'un Halikarnassos'u başkent yapmasından sonra da önemini korumaya devam etmiştir. Mylasa M.Ö. 334'te Makedonya hükümdarı Alexandros'ın Asya Seferi sonucunda Makedonların denetimine

¹²³ Plut. *Quaest. Graec.* 45 = *Mor.* 301 F, 302A.

¹²⁴ Bean 2000, 15.

¹²⁵ Sevin, 118.

¹²⁶ Hdt. 5.37.1.

¹²⁷ Daha önce de belirttiğimiz gibi, M.Ö. 497'de Pers ordusunu Pedasa'da pusuya düşürüp bozguna uğratanların başında Oliatos'un kardeşi Herakleides bulunmaktaydı. Bk., Hdt. 5.121.

¹²⁸ Hdt. 5.37.1-2.

¹²⁹ ATL 3, 213.

¹³⁰ Kızıl, 8.

¹³¹ Hornblower 1982, 68.

¹³² Diod. Sik. 16.36.2. Ayrıca bk., Hornblower 1982, 34.

¹³³ Strabon 14.2.23.

girmiştir. Sonra Alexandros buraya geldiğinde Mylasa'yı Karia yöneticisi Ada'ya teslim etmiştir.¹³⁴ Kent, Bizans döneminde de önemli bir piskoposluk merkezi olmuştur.

Strabon, İasos'tan (Kıyıkışlacık) sonra Karia'nın iç kesiminde dikkate değer üç kenti Mylasa, Stratonikeia (Eskihisar) ve Alabanda (Araphisar) olarak ifade etmektedir.¹³⁵ Daha önce de belirtildiği gibi yazar, yakınındaki Sodra Dağı'ndan çıkarılan beyaz mermerin etkisiyle, kentin diğerlerine oranla daha fazla eser ve tapınakla süslendiğini belirtmektedir.¹³⁶ Ayrıca Mylasa'nın antikçağda sadece bir köy olduğunu, buranın Kariyalıların anavatanı ve ikametgahı olduğunu¹³⁷ ve Alabanda ile Mylasa arasındaki tüm dağlık bölgenin akreplerle dolu olduğunu söylemektedir.¹³⁸ Mylasa büyük bir dağın eteğinde, savunulması zor bir yerde kurulduğu için antikçağda tepki görmüştür, hatta bir Roma valisinin bu duruma şaşırarak “Şayet bu kenti kuran adam korkmadıysa, hiç de mi utanmadı?” dediği ifade edilmektedir.¹³⁹

Strabon ayrıca Mylasa'da M.Ö. 1. yüzyılda Euthydemos ve Hybreas adındaki hatip ve liderlerin bulunduğu söz etmektedir. Euthydemos, atalarından büyük bir servete ve üne kavuşarak sadece kendi vatanında değil, Asya'da dahi oldukça öneme kavuşmuştur. Hybreas o sırada Asya'ya sahip olan Part kuvvetleriyle Romalı general Labienus'a karşı mücadele etmiştir. Labienus kendisini Part hükümdarı ilan edince, Hybreas “Bundan böyle kendimi Karia hükümdarı ilan ediyorum.” demiştir. Labienus bunun üzerine kenti yakıp yıkmıştır. Fakat, her ne kadar Hybreas Asya'yı terk etmişse de sonradan geri almış ve hem kendisinin hem de kentin itibarını iade etmiştir.¹⁴⁰

Diğer taraftan Mylasa, Zeus Karios dininin merkezi olması nedeniyle sürekli olarak diğer şehirlere karşı üstünlüğünü korumuştur. Mylasa'da Karia Zeus'une ait çok eski bir tapınak gösterilmiş ve bu da şehre büyük önem kazandırmıştır.¹⁴¹

¹³⁴ Hornblower 1982, 49.

¹³⁵ Strabon 14.2.22.

¹³⁶ Strabon 14.2.23; Carpenter-Boyd, 213.

¹³⁷ Strabon 14.2.23.

¹³⁸ Strabon 14.2.26.

¹³⁹ Strabon 14.2.23.

¹⁴⁰ Strabon 14.2.24.

¹⁴¹ Hdt. 1.171.6.

Mylasa'da Tanrı Zeus'a; Zeus Karios, Zeus Labraundos ya da Stratios ve Zeus Osogos olarak üç ad altında tapılmaktaydı.

-Zeus Karios: Mylasa'da en çok rağbet gören tanrı Zeus Karios'tur. Mylasa'da Karia Zeus'une ait çok eski bir tapınak gösterilir ve buraya kardeş uluslar olarak Mysialılar ve Lydialılar kabul edilirdi; çünkü Myros ve Lydos Kar'ın kardeşi olarak kabul edilmekteydi. Başka soydan olanlar Karia dili konuşsalar bile bu tapınağa sokulmamaktaydı.¹⁴² Tapınak, bütün Karialıların genel mülkiyetindeydi.¹⁴³ Zeus Karios'un Mylasa sikkeleri üzerinde görülen tasvirleri; gövdesini açıkta bırakan, diğer bölümleri sarılmış ve sol elinde bir asa ile ayakta durur şekildedir. Bu tapınağın yerinin, bugün Mylasa'daki Uzun Yuva olarak bilinen tek sütunlu alanda mı olduğu yoksa Peçin'de (Beçin) mi olduğu hala tartışılmaktadır.¹⁴⁴

-Zeus Labraundos: Mylasa yakınlarındaki Labraunda'da bulunmaktaydı.¹⁴⁵ Burada eski bir şapel ve Zeus Stratios'un bir heykeli görünmekteydi ve bu bütün çevre halkı ile Mylasalılar tarafından kutsanmaktaydı.¹⁴⁶ Zeus Labraundos (Stratios) ayakta Hellen giysisi içinde, sağ omzu üzerinde çift ağızlı bir balta (labrys) ve sol elinde uzun bir mızrakla görünmekteydi. Plutarkhos'a göre, Labraundos ismini çift yüzlü balta anlamına gelen Lydia dilindeki "labrys" kelimesinden almıştır. Arselis isimli bir Mylasalı komutanın Sardeis tahtına Mermnad hanedanlığının ilk kralı Gyges'in geçmesine yardım ettiği bilinmektedir. Bu sırada Arselis sadece Sardeis'te Lydia'nın son Heraklid kralı Kandaules'i öldürmekle kalmamış, aynı zamanda bir zamanlar Amazon kraliçesi Hipolyte ve Lydia kraliçesi Omphale'nin sahip olduğu ve sonraki Lydia kralları tarafından kutsal kabul edilip taşınan ayin baltasını da ele geçirmiştir. Karia'da bir Zeus heykeli yaptırmış ve onu bir balta ile donatarak Labraundos adını vermiştir. Çünkü, Lydialılar baltayı "labrys" olarak adlandırmaktaydılar.¹⁴⁷ Bunun yanında "labrys" kelimesi büyük olasılıkla Girit kralı Minos'un sarayı için kullanılan mitolojik isim "labyrinthos" ile bağlantılı olabilir.¹⁴⁸

¹⁴² Hdt. 1.171.6.

¹⁴³ Strabon 14.2.23.

¹⁴⁴ Kızıl, 17.

¹⁴⁵ Hornblower 1982, 61

¹⁴⁶ Strabon 14.2.23.

¹⁴⁷ Plut. *Quaest.Graec.* 45=*Mor.* 301F-302A; Gusmani 1964, 275; Pedley 1974, 96-97. "Labrys" ile ilgili ayrıca bk., Evans 1901, 132, 175; Rouse 1901, 268-269.

¹⁴⁸ Bu konuyla ilgili olarak bk.; Lorimer 1950, 1-2, 31. Demir ise Karia bölgesi ile adalar arasında bir etkileşim olduğundan söz etmektedir. Bk., Demir 2006a, 63.

“Labrys” antikçağda birçok kavim tarafından olduğu gibi Kariyalılar tarafından da kutsal kabul edilmekteydi.¹⁴⁹ Bunun yanında labrys tanrının savaşçı kimliğini de simgelemektedir.¹⁵⁰ Ayrıca Mylasa’da yaşayan insanların Zeus Labraundos adına festival düzenledikleri ve tanrıya kurbanlar sundukları bilinmektedir.¹⁵¹ Zeus Labraundos dördüncü yüzyıldan sonra Kariyalıların en gözde tanrısı olmuştur.

- **Zeus Osogos:** Tümüyle Mylasa’ya özgü tek tanrıydı ve kentin içinde yer almaktaydı.¹⁵² Zeus Osogos’un sağ elinde Zeus’un kartalı, sol elinde Poseidon’un üç dişli zıpkını, yerde zıpkının sapının yanında da yengeç bulunmaktaydı. Zeus Osogos, diğerlerinden farklı olarak daha çok bir deniz tanrısı görünümündedir. Bugün tapınağın kalıntıları Mylasa’da Hacıılyas Mahallesi Güveçdede Türbesi’nin batısındaki evlerin arasında sıkışıp kalmıştır.¹⁵³

Mylasa’daki kalıntılara gelince; Hisarbaşı Kutsal Alanı, Gümüşkesen Mezar Anıtı, Baltalı Kapı ve Su Kemerleri bunların en göze çarpanlarıdır.

-**Hisarbaşı Kutsal Alanı:** Mylasa’da Zeus Karios tapınağının bulunduğu yer olarak gösterilen Hisarbaşı Alanı’ndaki Uzun Yuva eserinin ne olduğu konusu tam olarak tespit edilememiştir. Bazı araştırmalar, bu tapınağın Zeus Karios’a ait olduğunu ileri sürmekle beraber, Zeus Karios alanının burada değil de Peçin’de¹⁵⁴ olduğunu kabul eden görüşler de bulunmaktadır. Uzun Yuva üzerinde; “Mylasa’nın halkı, Uliades’in oğlu Euthydemos’un torunu olan memleketin hayırseveri ve hayırseverlerin evladı olarak tanınmış Menandros’u heykel olarak dikti” yazılmaktadır.¹⁵⁵ Buna göre, yapı Menandros’u onurlandırmak için yapılmış olmakla birlikte, başka hangi işlevi gördüğü bilinmemektedir. Ayrıca, doğudaki dar taraftan çıkan bir merdiveni olmadığı için bu durum yapının bir tapınak olduğu yolundaki görüşleri zayıflatmaktadır.¹⁵⁶ Korinthos düzeninin güzel bir örneği olan yapının bugün yalnızca doğuya bakan yüzü görülebilmektedir.

¹⁴⁹ Borsay 1965, 95-96.

¹⁵⁰ Evans, 108.

¹⁵¹ Labraunda 2 (2). 45; Labraunda 3 (2). 84.

¹⁵² Strabon 14.2.23.

¹⁵³ Bean 1987, 37; Özgen, 34.

¹⁵⁴ Bean, Zeus Karios anıtının Peçin’de aranması gerektiğini söylemektedir. Akarca ise, Zeus Karios tapınağının Peçin’de olduğunu ispatlayacak materyal olmadığını ve Peçin Kalesi’nde var olduğu iddia edilen sütunun İon düzeninde olduğunu belirtmektedir. Oysa Akarca’ya göre Mylasa’daki sütun Korint düzenindedir. Ayrıntılı bir karşılaştırma için bk., Bean 2000, 21-25; Akarca 1971, 28.

¹⁵⁵ Kızıllı, 17.

¹⁵⁶ Rumscheid 1996, 131-132.

-Gümüşkesen Mezar Anıtı: Mylasa'nın batısında, Hıdırlık Tepesi ile Sodra Dağı'nı ayıran vadinin güney kıyısında (bugünkü Gümüşlük Mahallesi) yer almaktadır. M.Ö. 1. yy ile M.S. 2. yy arasından kalma bu yapının yaşı kesin olarak belirlenememiştir.¹⁵⁷ Doğu eteklerinde yer aldığı Sodra Dağı'nın ocaklarından çıkartılan gri-beyaz mermerlerden inşa edilmiştir. Anıt mezarın kime ait olduğu bilinmemekle beraber, yapı Halikarnassos'taki Mausoleion'u çağrıştırmaktadır.¹⁵⁸ Birbiri üzerine köşeleme konulan beş blok katmanından oluşan çatı, blokların gittikçe küçülmesi sonucu alçak bir piramit görünümü kazanmıştır. İlk boyalı olduğu düşünülen çatı; hayvan, bitki ve geometrik motiflerle süslenmiştir. Piramidal çatının yanında, anıt gömü odası olan alt kat ve orta kat bulunmaktadır.¹⁵⁹

-Baltalı Kapı: Baltalı Kapı Mylasa'da antikçağ eserleri içerisinde en iyi korunanlardan biridir. Eserin hangi döneme ait olduğu ve fonksiyonunun ne olduğu konusunda tartışmalar bulunmaktadır.¹⁶⁰ Yapı, adını kemerin dış (kuzey) yüzündeki kilittaşı üzerinde bulunan çift ağızlı baltadan almaktadır. Zeus Labraundos'ta da belirtildiği gibi "labrys" kültü antikçağda hanedanlığın ve kutsallığın bir simgesi olarak kabul edilmekteydi.¹⁶¹ Yapı, Sodra Dağı'nın düzgün kesilmiş beyaz mermerinden inşa edilmiştir. Kemer ayaklarının örgü sistemi, Gümüşkesen Anıtı'nın duvar örgü sistemiyle aynıdır.

Burada Labraunda kültüründen de bahsetmemiz gerekmektedir. Labraunda, ismini büyük olasılıkla "labrys" den almıştır.¹⁶² Bunun yanında burada balta yapımının bir meslek olarak yapılmış olabileceği de belirtilmektedir.¹⁶³

Labraunda; Mylasa'nın kuzeyinde Alabanda-Mylasa yolu üzerinde kutsal çınar koruluğu ve Zeus Labraundos da denen Zeus Stratios Tapınağı ile bir ziyaret yeri olarak tanınmaktaydı.¹⁶⁴ Labraunda'ya Marsyas vadisinden oldukça dik olan bir

¹⁵⁷ Bean 1987, 39.

¹⁵⁸ Başgelen 1995, 29; Umar 1999, 65.

¹⁵⁹ Bean 1987, 27.

¹⁶⁰ A.-T. Akarca, bu eserin üslubu bakımından M.Ö. 1. yüzyılın sonunda inşa edilmiş olabileceğini söylemektedir. Ancak, gerek Akurgal gerekse Rumscheid bu görüşe katılmamakta ve yapının tekniğine bakıldığında tarihlenen M.S. 2. yüzyıl olması gerektiğini belirtmektedir. Yapının fonksiyonu konusunda ise Akurgal ve Rumscheid'in görüşleri değişmektedir. Akurgal bu yapıdan kent surlarından kalan tek iz diye bahsederken; Rumscheid bu yapının Roma döneminde şehir içinde bulunan su kemerinin güney kolundan beslenen bir hamamın parçası olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıntılı karşılaştırmalar için bk., Akarca A.-T., 87; Akurgal 1995, 405; Rumscheid 1995, 89.

¹⁶¹ Plut. *Quaest. Graec.* 45; Borsay, 95-96.

¹⁶² Plut. *De Pyth or.* 12.

¹⁶³ Rouse, 272.

¹⁶⁴ Hdt. 5.119.2; Ael. 12.

yoldan da gidilebilmektedir.¹⁶⁵ Labraunda'da, Karia Zeus'unun çift baltalı tapınağı onun eski kökenini göstermekte ve ona bağlı bir yol ile yüksek sırtı sayesinde Maryas vadisindeki Alabanda'dan güneye ulaşmamızı sağlamaktadır.¹⁶⁶ Strabon, buranın bütün çevre halkı ve Mylasalılar tarafından kutsandığını ifade etmektedir.¹⁶⁷ Günümüzde Mylasa merkezine yaklaşık 14 km. uzaklığındaki Kargıcak Köyü'nde yer almaktadır.

Herodotos, Karia Ayaklanması'ndan bahsederken Labraunda'ya değinmektedir. Kariyalılar ile Perslerin Marsyas kıyılarında çınar ağaçlarıyla kaplı büyük kutsal ormanın ortasındaki Ordular Tanrısı Zeus'un tapınağında toplandıklarını belirtmektedir. Herodotos'a göre, sağ kalanlar burada toplanıp Perslere teslim olmanın mı yoksa Asya'yı terk edip gitmenin mi daha iyi bir yol olduğu konusunda çözüm aramaktaydılar.¹⁶⁸

Labraunda'da İsveçli arkeologların yürüttüğü kazılar, oradaki Zeus tapınağının M.Ö. 5. yüzyılda yapılmış olduğunu, yapıyı dıştan sütunların çevrelemediğini ve önde iki yan duvarın biraz ileri çıkartılmış uzantıları arasında az sayıda sütun bulunduğunu, ertesini yüzyılda Hekatomnosoglularından İdrieus'un o yapıyı geniş ölçüde değiştirerek şimdi kalıntıları görülen tapınağı yaptırdığını ortaya koymaktadır.¹⁶⁹ Yaklaşık 5 km. genişliğinde olan büyük granit bloklar ile döşenen kutsal yolun¹⁷⁰ kalıntılarında Labraunda yakınlarında hala yer yer rastlamak mümkündür. Labraunda yerleşim alanı, günümüzde Mylasa'yı besleyen su kaynaklarıyla dikkat çekmektedir.¹⁷¹

Mylasa çevresindeki; İasos, Euromos, Olymos, Herakleia, Hydai, Khalketor, Keramos, Sinuri ve Bargilya özellikle antikçağ dönemi açısından önemli kentlerdir.

-İASOS (Kıyıkışlacık-Kurin): Mylasa-İzmir karayolunun 12. kilometresinde Euromos'a (Selimiye-Ayaklı) varmadan Köşk yolunun bulunduğu yoldan sola döndükten 17 km. sonra İasos'a varılmaktadır. İasos, Maiandros vadisinin güneyinde

¹⁶⁵ Strabon 14.2.23; Stark 1958b, 341.

¹⁶⁶ Stark 1958c, 104.

¹⁶⁷ Strabon 14.2.23. Labraunda 3 (2). 19'da Miletos'ta da Labraundos'a tapınıldığı ve Labraunda'nın kutsal kabul edildiği anlatılmaktadır.

¹⁶⁸ Hdt. 5.119.2.

¹⁶⁹ Labraunda 3 (2). 15-19; 3 (2). 6.

¹⁷⁰ Labraunda 1 (1). 30; Labraunda 1 (2).75, 86-95, 105-106, 109-110.

¹⁷¹ Bean 1987, 63.

deniz iletişimini sağlayan önemli bir kıyı kentidir.¹⁷² Strabon'un "karaya yakın bir ada"¹⁷³ olarak tanımladığı kent, dar bir boyunla anakara ile birleşerek günümüzdeki yarımadaı oluşturmaktadır.¹⁷⁴

İasos'un geç Hellen etkileri olmadan önce Orta Minos ve Geç Minos ilişkilerine sahip oldukları bilinmektedir.¹⁷⁵ Demir çağı İasos'unda Protogeometrik ve Geometrik Dönem seviyeleri ve mezarlıkları oldukça güçlü Hellen izleri sunmaktadır.¹⁷⁶

Şüpheli de olsa Trozenia'dan gelenler tarafından kurulduğu iddia edilen¹⁷⁷ İasos, göç eden Hellenlerin yerleştikleri kentlerin başında gelmektedir.¹⁷⁸ Kent, M.Ö. 5. yy ortalarında Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye olmuş, başlangıçta Mylasa gibi bir talanton vergi ödeyen kent, sonra bunu üç talantona çıkarmıştır.¹⁷⁹

M.Ö. 440 yılında Atina'nın Pers donanmasını gözetlemek için Kaunos'a kadar sefer düzenlenmesi nedeniyle Perslerle Atina'nın arası açılmıştır.¹⁸⁰ Daha sonra, Perslerle Spartalılar Atina'ya karşı birleşmişlerdir.¹⁸¹ Bir Atina yandaşı olan İasos M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında Pers soylusu Amorges¹⁸² tarafından yönetilmekteydi. Thukydides, Atina-Sparta savaşları sırasında Atina müttefikleri arasında olan İasos'tan şöyle bahsetmektedir: "Peloponnesoslular Teikhiousa'dan demir alıp, Atinalıların ayrılmasından sonra Miletos limanına girdiler, burada bir gün kaldıktan sonra Teikhiousa'da bıraktıkları eşyalar için geri dönmeye niyetlendiler. Varışlarında Tissaphernes (Spartalıların müttefiki olan Pers genel valisi) kara kuvvetleriyle birlikte onların yanına geldi ve onları kendi düşmanı Amorges'in elinde bulunan İasos üzerine gitsinler diye kışkırttı."¹⁸³ Peloponnesoslular ona uyarak İasos'a hiç

¹⁷² Xen. *Hell.* 3.2.12; Cook 1961, 71.

¹⁷³ Strabon 14.2.21.

¹⁷⁴ Sevin, 120.

¹⁷⁵ Hornblower 1982, 14. İasos'un bu ilişkisi, Kariyalıların Girit kralı Minos'un egemenliğinde yaşayıp daha sonra anakaraya göç ettikleri düşüncesini güçlendirmektedir. Böylece, İasos erken dönem Kariyalıları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

¹⁷⁶ Hornblower 1982, 14.

¹⁷⁷ Hornblower 1982, 14.

¹⁷⁸ Ruzicka, 5.

¹⁷⁹ Meiggs 1972, appendix 14: Karia Eyaleti, no.4.

¹⁸⁰ Eddy 1973, 241-258.

¹⁸¹ Bu sırada yani M.Ö. 431'de İç Karia'nın Atina otoritesine pek bağlı olmadığı görülmektedir. Atina vergi listesindeki Karia ve İonia bölümlerine bakıldığında, M.Ö. 440'ların başında Karia üyelerinde büyük bir azalma olduğu bilinmektedir. Bk., Meiggs, 531; Thuk. 2.9.4. Pers-Atina mücadeleleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk., Childs 1981, 55-80.

¹⁸² Hdt. 5.121; Thuk. 8.5.5; 9.12; 28.2.

¹⁸³ Thuk. 8.28.2.

beklenmedik bir baskın yaparak kenti almışlardır; çünkü İasoslular gemilerin Atina gemisi olmayabileceğini akıllarına bile getirmemişlerdir.¹⁸⁴ Ordu İasos'u yağma etmiş ve kent zengin olduğu için orada çok ganimet bulunmuştur.¹⁸⁵ Peloponnesoslular, Amorges'in buyruğunda aylıkla hizmet eden askerleri, onların da çoğu Peloponnesoslu olduğundan onlara bir zarar vermeksizin kendi ordularına almışlar; kenti ve köle olsun olmasın tüm esirlerini müttefikleri Tissaphernes'e bırakıp, esir başına önceden kararlaştırıldığı üzere bir Dor stater'i tutarında para olarak Miletos'a dönmüşlerdir.¹⁸⁶

İasos, M.Ö. 5. yy.'ın sonunda ve M.Ö. 4. yy.'ın başında kesintisiz bir Pers egemenliğine girmiş¹⁸⁷ ve Hekatomnid satraplığı döneminde de önemini korumuştur. Mausolos'a komplo düzenleyenlerin cezalandırılışını ele alan yazıt, satrapın İasos'la olan ilişkileri konusunda bugüne kadar bulunabilen tek belgedir.¹⁸⁸

Strabon İasos'un bir limanı olduğunu, halkın geçimini balık çokluğundan dolayı denizden sağladığını ancak kentin toprağının fakir olduğunu belirtmektedir. Gerçekten halk bununla ilgili çeşitli öyküler ifade etmiştir: "Bir kitara şarkıcısı konser verirken halk bir süre onu dinler, fakat balık satışını ifade eden çan çalınca ağır işiten bir kişi dışında herkes onu bırakarak balık pazarına yönelir. Bunun üzerine şarkıcı ona şöyle der: 'Bayım bana verdiğiniz onurdan ve müzik saygınızdan dolayı size minnettarım, çünkü bütün ötekiler çanın sesini duydukları an gittiler.' Adam da ona cevap olarak : 'Ne söylüyorsun, çan çalmış mıydı?' der ve şarkıcı 'Evet' deyince adam: 'Uğurlar olsun.' der, kalkar ve uzaklaşır."¹⁸⁹ Bu İasos'un antikçağdaki sosyo-ekonomik durumuyla ilgili anlatılan ilginç bir öyküdür.

Bunun yanında Strabon, M.Ö. I. yüzyılda yaşamış dialektçi Diodoros'un burada doğduğunu ve Kronos takma adını taşıdığını söylemektedir. Çünkü onun ustası Apollonios, Kronos adını taşıdığından dolayı gerçek Kronos'un itibarı eksilince isim ona geçmiştir.¹⁹⁰

İasos eserlerinin en eskisi ve en iyi korunmuş tiyatro binasıdır. Çevresi büyük boylarda yontma taşlarla harçsız olarak yapılmıştır. Merdiven basamakları beyaz

¹⁸⁴ Thuk. 8.28.2.

¹⁸⁵ Thuk. 8.28.3; 29.1.

¹⁸⁶ Thuk. 8.29.1.

¹⁸⁷ Hornblower 1982, 14.

¹⁸⁸ SEG. 12.470, 471.

¹⁸⁹ Strabon 14.2.21.

¹⁹⁰ Strabon 14.2.21.

mermerden yapılmış ve aslan pençesiyle süslenmiştir. Seyirci yerlerinin yirmi bir sıradan oluşturduğu bu yapıda merdivenlerin hemen hemen hepsi bugün yerindedir.¹⁹¹ Dış surlar, kentin 300 km. kuzeybatısında başlayıp bir buçuk km.'den sonra birden bitmektedir. Bunun Perslere başkaldırıp İasos'u üs edinmiş Amorges tarafından yaptırıldığı, ancak baskında tutsak düşüp ordusunun böyle yarım kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁹² İasos'taki surlarda iki ayrı sağlamlaştırma görülmektedir; bunlardan biri İasos kasabasının olduğu yer olan ada şehrini kuşatmakta, diğeri ise modern köyün arkasındaki kıyının yukarısında yükselen uzun çorak sırtın çevresinde uzanmaktadır.¹⁹³ Kentteki kulelerin ise M.Ö. 3. yy.'a ait olması daha muhtemeldir.¹⁹⁴

-EUROMOS (Selimiye-Ayaklı): Mylasa-Bafa anayolunun yedinci ya da sekizinci milinde (11.3 yada 12.9 km) yer almaktadır.¹⁹⁵ Plinius'un Eurome olarak adlandırdığı kent;¹⁹⁶ M.Ö. 5. yy'dan daha erken dönemlerde karşımıza Kyramos ya da Hyramos adıyla çıkmaktadır.¹⁹⁷ Euromos ismi Mausolos'un Hellenleştirme politikası sonucunda kullanılmaya başlanmış olmalıdır.¹⁹⁸ Strabon'un iç Karia'daki kentleri sayarken değindiği kent¹⁹⁹ antikçağda Mylasa'dan sonra bölgenin en önemli kentiydi. M.Ö. 5. yy'ın ortasında Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye olan ve Mylasa'dan daha düşük tutarda vergi ödeyen kent, M.Ö. 440'larda Atina'nın listeden çıkardığı kırka yakın Karia yerleşimi arasında yer almıştır.²⁰⁰

Mylasa'nın Rodos yönetimine karşı M.Ö. 167'de başlattığı ayaklanmaya Euromos ve çevresindeki kentler de katılmak zorunda kalmışlardır. Mylasa yerel direnişlere olanak vermemek için bu kentleri baskı altında tutmuştur. Bu aşamada kalıcı denetim kuramayan kent, yüzyılın sonlarına doğru gerçekleştirdiği ortak yönetim ile somut sonuçlar alabilmiştir.²⁰¹

Kentteki Zeus tapınağı, Batı Anadolu'da günümüze kadar en sağlam durumda ulaşabilmiş ilkçağ tapınaklarından. Bugün sütunların on altısı; sekizli, beşli ve

¹⁹¹ Texier, 236.

¹⁹² Bean 1987, 85.

¹⁹³ Bean – Cook 1957, 100-105.

¹⁹⁴ Winter 1971, Vol.75, no.4, 418.

¹⁹⁵ Bean 1987, 42.

¹⁹⁶ Plin.(E) 5.111.

¹⁹⁷ Bean 1987, 43.

¹⁹⁸ Mausolos'un Hellenleştirme politikası sonucu birçok Karia şehri ismini değiştirerek Hellen karakterini ilan etmiştir. Euromos da bu şehirlerden biriydi. Bk., Bean - Cook 1957, 141; Ruzicka, 37.

¹⁹⁹ Strabon 14.2.21.

²⁰⁰ ATL 3, 212.

²⁰¹ Bean 1987, 43.

üçlü gruplar halinde ayakta. Kuzeye ve batıya bakan cephelerdeki sütunların üzerindeki panolarda yer alan yazıtlarından, bunların adak sütunları olduğu anlaşılmaktadır.²⁰²

Ayrıca yapılan kazı çalışmalarında Geç Hellenistik Dönem'e ait bir sunak ve kutsal yerin M.Ö. 6. yy'a dek uzandığını gösteren Arkaik harman tuğlaları ele geçirilmiştir.²⁰³

-OLYMOS (Kafaca): Kent Mylasa'dan 8 km. kadar kuzeye düşen bugünkü Kafaca köyünün olduğu yerde kurulmuştur.²⁰⁴ M.Ö. 5. yy.'ın ortasında Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye olan kent, bu birlikte Hylimos adıyla karşımıza çıkar. M.Ö. 440 yılı civarında da Atina tarafından listeden çıkartılan kentlerden biri olmuştur.²⁰⁵

Olymos yerleşim alanı bugün görülebilir hiçbir kalıntı bırakmayışına karşın, toprak altında kalmış antik ve yazılı taşların bolluğu ile tanınmaktadır.²⁰⁶ Bugün Mylasa (Milas) Müzesi'nde Olymos'tan gelme çok sayıda yazıt bulunmaktadır.

-HERAKLEIA (Kapıkırı-Bafa): Miletos'un yaklaşık 25 km. batısında ve bugünkü Bafa Gölü'nün kıyısında yer almaktadır. Kent, Latmos Dağı'nın oldukça dik alçak yamacı üzerinde kurulmuş olup körfezle birleşmektedir.²⁰⁷ İlk başta Latmos adını taşıyan kent M.Ö. 4. yy.'da Mausolos'un idaresine girerek şimdiki adını almıştır.²⁰⁸ Üzerine kurulu olduğu körfez Maiandros'un toprak taşması nedeniyle yavaş yavaş bir göl haline dönüşmüştür ve burası günümüzde Bafa Gölü olarak adlandırılmaktadır.²⁰⁹ M.Ö. 5. yy.'da Attika-Delos Deniz Birliği'nin bir üyesi olarak 1 talanton vergi ödeyen kent²¹⁰, Endymion'un yaşadığı yer olarak ün kazanmıştır.²¹¹

²⁰² Bu yazıtlardan birisinin çevirisi şöyledir: "Leon'un oğlu Leon Quintus Stephanophonos'ken söz verdiği gibi bu sütunu, kaideyi ve başlığı bağısladı." Bk., Kızıl, 109.

²⁰³ Kızıl, 109-110.

²⁰⁴ Bean 2000, 48.

²⁰⁵ ATL 3, 212.

²⁰⁶ Bean 1987, 46.

²⁰⁷ Strabon 14.1.8; Sevin, 120.

²⁰⁸ Bean-Cook 1957, 141. Herakleia antik dünyada önemli bir kent olduğundan Latmos Herekleia'sı olarak da anılmıştır.

²⁰⁹ Günümüzde Herekleia iyi korunan bir kıyı ve limana sahiptir. Kentin doğal özelliğinin avantajını korumak için yapılar dikkatlice planlanmıştır. Bk., Winter, 418.

²¹⁰ Meiggs, appendix 14: Karia Eyaleti, no.1.

²¹¹ Kentin güney kısmında Bizans iç kalesinden Athena tapınağına kadar olan yaklaşık 200 m. uzunluğundaki bir hat üzerinde daha önce hikayesini anlattığımız Endymion'un tapınağı olarak adlandırılan bir yapı bulunmaktadır. Bk., Strabon 14.1.9.

Mausolos döneminden sonra Alexandros'un egemenliğine giren kentteki surlar büyük ihtimalle Mausolos döneminde yapılmıştır.²¹² Bu surların sağlamlaştırılması Priene kentiyle birlikte olmuştur.²¹³ Kentte günümüze kadar kalan yapılardan en önemlisi Athena tapınağıdır. Bunun yanında, kentin güney ucunda Bizans kalesi ve kuzeybatıya doğru iyi korunamamış bir yapı olan tiyatro bulunmaktadır.

-HYDAİ (Damlıboğaz): Nekropol ve diğer kalıntıların Sarıçay Deresi yatağının genişlemesi ile ortaya çıktığı kent, Sodra Dağı'nın batısındaki Yaşyer Ovası'nın kenar köylerinden Damlıboğaz'ın olduğu yerde bulunmaktadır.²¹⁴ M.Ö. 5. yy.'ın ortalarından itibaren Attika-Delos Deniz Birliği'ndeleyen Kydai ismiyle karşımıza çıkmaktadır.²¹⁵ Bu birliğe vergi ödemesi ve sonradan Mylasa ile ortak bir yönetim altına girmesi dışında tarihsel anlamda başka önemli bir gelişmesi bilinmemektedir.²¹⁶ Hydai yerleşim alanı kalıntılar açısından oldukça yoksun sayılmaktadır.

-KHALKETOR (Karakuyu): Kente Mylasa-Bafa karayolunun yaklaşık 12. km.'sinden İasos'a giden sapaktan sola döndükten biraz sonra ulaşılmaktadır. Kent, M.Ö. 5. yy.'da Attika-Delos Deniz Birliği'nin bir üyesiydi.²¹⁷ Hellenistik Dönem krallarından biri tarafından kent, Euromos olduğu tahmin edilen bir kentle ortak yönetim kurmaya çağırılmış ve bunun sonucunda bu iki kent Mylasa ile siyasi olarak birleşmiştir.²¹⁸

Kenti koruyan kalelerden birisi Karakuyu tepesindeki kesme bloklarla Leleg tarzında inşa edilen kaledir. Kentin doğusunda halk arasında Asar olarak bilinen ikinci bir savunma kalesi vardır. Bunun yanında kentin baş tanrısı olan Apollon'a ait tapınağın kalıntıları kentin dışında Köşk ile Karakuyu arasında bulunmaktadır.²¹⁹

-KERAMOS (Ören): Mylasa'nın 40 km. güneyinde Keramos Körfezi'nin kuzey sahilinde bulunmaktadır. İasos gibi şüpheli de olsa Troizenia'dan gelenler tarafından

²¹² Mausolos ve Herekleia için bk., Polyainos 7.23.2.

²¹³ Winter, 417. Ayrıca Herekleia surları için bk., Krischen 1922, 245-258.

²¹⁴ Kızıl, 124-128.

²¹⁵ Meiggs, appendix 14: Karia Eyaleti, no.35.

²¹⁶ Bean 1987, 48.

²¹⁷ Meiggs, appendix 14: Karian district, no.33. Hem Hydai hem de Khalketor kentleri M.Ö.440 yılında Atina tarafından birlikten çıkarılan yerleşimler arasında yer almaktadır. Bunun için bk., ATL 1, 321; 3, 212.

²¹⁸ Bean 1987, 47.

²¹⁹ Bean 1987, 47; Kızıl, 157.

kurulduğu iddia edilen kent²²⁰, M.Ö. 5. yy.'da üyesi olduğu Attika-Delos Deniz Birliği'ne bir buçuk talanton vergi ödemekteydi.²²¹ Mausolos döneminde satrap ile kent arasındaki ilişkiler pek bilinmemektedir. Sadece kentin bir kentle ortak yönetim altına girdiği bilinmektedir, adı verilmeyen bu kent Keramos'un kuzey komşusu olan Stratonikeia olabilir.²²²

Kentin surları kısa süre öncesine kadar tüm uzunluğuyla görülebilmekteydi, bugün ise yalnızca kentin doğusundaki kayalık dağın doruğundaki uzantı ile güneydoğudaki düz alan üzerinde yer alan bölüm korunabilmiştir. Kentin surları dışında bugün Kurşunlu Yapı olarak bilinen bir tapınak bulunmaktadır.²²³

-SİNURİ (Yukarı Kalınağıl): Kente Mylasa-Keramos yolunun Peçin çıkışında sola sapan bir yolla ulaşılmaktadır. Mylasa'ya uzaklığı yaklaşık 14 km olup, kalıntıları bugün Mylasa'ya bağlı Yukarı Kalınağıl köyünün hemen batısındaki tepe üzerinde bulunmaktadır. Burası Labraunda gibi bir kült merkeziydi ve burada orjinal Kar ismini koruyan Tanrı Sinuri'ye tapılmaktaydı. Sinuri'de bulunan tapınaktaki rahiplik M.Ö. 4. yy.'dan itibaren aynı aile bireyleri tarafından yürütülmüştür.²²⁴ Kutsal alanda ele geçen bir yazıttan, satrap Hekatomnos'un tapınağa bir sunak masası adadığı öğrenilmiştir.²²⁵ Sinuri kült merkezi önceleri bağımsızken, M.Ö. 3. veya 2. yy.'da Mylasa'ya bağlanmıştır.

İç bölgedeki tapınaklara bakıldığında Sinuri'de 5. yy.'a ait Hellen stili kalıntıların az olduğu, ancak bunun yanında 6. yy.'ın geç dönemlerine ait önemli kalıntıların bulunduğu gözlenmiştir.²²⁶ Sonradan kiliseye çevrilen Sinuri'deki tapınağın hemen yanında, bir rahip ailesine ait olması muhtemel olan yer altı mezar odası düzgün kesilmiş blok taşlarla inşa edilmiştir. Günümüzde Aşağı Kalınağıl köyünde, Yukarı Kalınağıl'a giden yolun sağında duvarlarının bir kısmı korunabilmiş Hellenistik bir yapı bulunmaktadır. Bu yapı muhtemelen bir çiftlik evi olmalıdır.²²⁷

²²⁰ Hornblower 1982, 14.

²²¹ Meiggs, appendix 14: Karia Eyaleti, no.21.

²²² Bean 1987, 53.

²²³ Bean 1987, 54, 56.

²²⁴ Sinuri. 2.29; Sinuri. 1.99; Laumonier 1958, 177.

²²⁵ Sinuri. 1.76.

²²⁶ Sinuri. 2.15; Hornblower 1982, 24-25.

²²⁷ Kızıllı, 156.

-BARGİLYA (Boğaziçi): Halikarnassos Yarımadası'nın kuzeyinde İasos Körfezi'ne açılan ve şimdi dolmuş derin ve dar bir koyun (Varvil) oluşturduğu yarımada üzerinde kurulmuştur. Strabon, Leleglerin çoğalarak Bargilya'ya kadar olan toprakları ele geçirdiklerini²²⁸ ve kente Myndos'tan (Gümüşlük) sonra geldiğini belirtmektedir.²²⁹ Kent M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında Attika-Delos Deniz Birliği'nin küçük üyelerinden biriydi.²³⁰ M.Ö. 3. yüzyıldan başlayarak Bargilya giderek önem kazanmıştır. Bu dönemde Artemis Kindyos tapınağına da sahip olmuştur. Karia'nın Rodos'a verilmesiyle yitirdiği özgürlüğe kent, M.Ö. 190 yılında yapılan Apameia Barış Antlaşması'yla kavuşmuştur. Bargilya zamanla Kariyalı niteliklerini yitirerek birçok kent gibi Hellen etkisinde kalmıştır.²³¹

Kentin surları büyük ihtimalle Mausolos döneminde yenilenmiştir ve bu sağlamlaştırma etkileyici bir biçimde Karia kıyısındaki şehirleri surlarla çevrelemiştir.²³² Kent surlarından geriye yalnızca güneydeki tepenin batı kıyısında bulunan bölüm ile doğudaki kıyı yakınında uzanan bölüm kalabilmiştir. Kuzeydeki tepenin doğusunda bir tiyatro bulunan kentte, gömüt odalarına seyrekçe rastlanmaktadır.²³³

Mylasa çevresinde ayrıca Kindya (Dörttepe), Kildara (Kuzyaka) ve Pidasa (Eğridere) gibi önemli yerleşimler bulunmaktadır.

-HALİKARNASSOS (Bodrum): Halikarnassos eskiçağda Miletos ve Knidos (Datça) arasındaki kıyının başlıca kentiydi.²³⁴ Halikarnassos Yarımadası'nın güneyinde bulunan kent kolayca savunulabilir bir pozisyonda bulunmaktaydı. Tepeler şehri kuşatmış ve deniz kıyısında Zephyrion ve Salmakis adındaki iki dağlık burun çıkıntı yaparak doğal bir kapalı liman oluşturmuştur. Dağlık burunlardan Zephyrion'un doğusundaki uzun kumlu sahil, kent içinden ticari yüklemeler yapmayı sağlamıştır.²³⁵

Halikarnassos isminin nereden geldiği konusunda net bir bilgi bulunmamakla beraber, kendisi de bu kentten olan Herodotos'a ve Strabon'a göre, Halikarnassos'u

²²⁸ Strabon 13.1.59.

²²⁹ Strabon 14.2.20.

²³⁰ Meiggs, appendix 14: Karia Eyaleti, no.5.

²³¹ Bean 1987, 92-94.

²³² Ruzicka, 37.

²³³ Bean 1987, 95-97.

²³⁴ Bean-Cook 1955, 95.

²³⁵ Vitruvius 2.8.13; Bean-Cook 1955, 87-89, 93-94; Jeppesen-Luttrell 1986, 81-82, 84-91.

Dor soyundan gelen Hellen göçmenleri kurmuşlardır.²³⁶ Lelegler, Aineias'a bağlı Troialılar ile Kilikyalılar arasındaki bölgede yaşamışlardır. Burası, Akhilleus tarafından istila edilince Lelegler Karia'ya göç ederek Halikarnassos dolaylarını ele geçirmişlerdir.²³⁷ Yerli halkını Karialılar ile Leleglerin oluşturduğu kent, sonraları Peloponnesos'un batısındaki Troizen'den gelen Dor kökenli göçmenlerin yerleşimlerine sahne olmuştur.²³⁸

Halikarnassos, Dor Altıkenti'nin (Kos, Rodos'tan 3 kent, Knidos ve Halikarnassos)²³⁹ üyelerinden biriydi. Apollon onuruna düzenlenen törenlerde kazananlara bronz üç ayaklar verilir, bunu kazanan alıp tapınaktan dışarı çıkaramaz, tanrıya adak olarak bırakırdı. Ancak Halikarnassoslu Agasikles adında birisi, bu adeti önemsemeyerek kazandığı ödülü evine götürüp asmıştı. Bunun üzerine altıncı kent olan Halikarnassos'a tapınağın kapılarını kapatmışlar, böylelikle onu cezalandırmışlardı.²⁴⁰

Mısır kralı Amasis'in yabancı askerler birliğinde adı Phanes olan Halikarnassoslu biri bulunmaktaydı. Phanes, yetenekli bir danışman ve iyi bir askerdi.²⁴¹ Hatta Pers hükümdarı Kambyses'in seferleri sırasında bile ondan yardım alınmıştır.²⁴² Kral Amasis zamanında tapınlardan en büyüğü ve en rağbet göreni olan Hellenion, Halikarnassos'un içinde bulunduğu Hellen şehirleri tarafından tarafından ortaklaşa yapılmıştı ve başka topluluklar onun üzerine hak iddia edemezdi.²⁴³

Persler M.Ö. 546 tarihinde Sardeis'i ele geçirdikten sonra kıyıdaki tüm Hellen kentlerini boyunduruk altına almışlardır.²⁴⁴ Bu sırada Halikarnassos Pers yanlısı bir yönetim sergilemekte ve Lygdamis'in kızı Artemisia²⁴⁵ M.Ö. 480 yılında Hellenlere

²³⁶ Hdt. 2.178.2; Strabon 14.2.16.

²³⁷ Strabon 13.1.58.

²³⁸ Paus. 2.30.9; Strabon 14.2.16; Hornblower 1982, 94; Lloyd, 79. Vitruvius Hellen yerleşimcileri tarafından tepelere sürülen Karialıların, bir Hellenlinin eğlence yeri kurmasıyla medenileştiğini, kırsal bir kesim olan Salmakis'teki pınarın da mükemmel olması nedeniyle daha sonra buraya yerleştiklerini belirtmektedir. Bk., Vit. 2.8.12.

²³⁹ Lloyd, 173.

²⁴⁰ Hdt. 1.144.2-3.

²⁴¹ Hdt. 3.4.1.

²⁴² Hdt. 3.7.2.

²⁴³ Hdt. 2.178.2-3.

²⁴⁴ Halikarnassos'un da içinde bulunduğu bir çok kent M.Ö. 5. yy.'ın sonunda ve 4. yy.'ın başında aralıksız Pers kontrolü altında kalmıştır. Bk., Ruzicka, 14. Hatta Mausolos kenti ele geçirdikten sonra Persler ve paralı askerleri, güçlerini Halikarnassos'ta toplamıştır. Bk., Diod.Sik. 17.23.4.

²⁴⁵ Pausanias, Artemisia'yı Halikarnassos'un kraliçesi olarak göstermektedir. Bk., Paus. 3.11.3.

karşı yapılan Salamis Savaşı'nda Pers donanmasında amiral olarak görev yapmaktaydı.²⁴⁶ Artemisia'nın ölümünden sonra tiranlığa önce oğlu Psyndalis, sonra onun oğlu II. Lygdamis çıkmıştır. Halikarnassoslu tarihçi Herodotos, bu sonuncu tiranın baskısı yüzünden kentini terk edip Samos'a kaçmak zorunda kalmıştır.²⁴⁷

M.Ö. 454/3 yılında diğer Karia kentleri gibi Halikarnassos Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye olmuş²⁴⁸ ve bu üyelik Peloponnesos Savaşı'nın son yıllarına kadar devam etmiştir.²⁴⁹ Kentin bir talanton civarında vergi ödemesi, M.Ö. 5. yy.'da orta derecede bir refah düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, M.Ö. 431'de başlayan Peloponnesos Savaşı boyunca Halikarnassos'un Atina'nın sadık müttefikleri arasında yer aldığını görülmektedir.²⁵⁰

M.Ö. 395 yılında Persler Karia'yı başlı başına bir satraplık haline getirdiklerinde, bölgenin yönetimine Mylasa'nın önde gelenlerinden Hekatomnos ailesini atamışlardır. Bu aileden Mausolos (M.Ö. 377-353) kenti oldukça geliştirmiştir. Mausolos savunmaya elverişli konumu göz önüne alarak, başkentini Mylasa'dan Halikarnassos'a taşımıştır.²⁵¹ Satraplık başkentinin Halikarnassos'a taşınması, muhtemelen M.Ö. 377'de ya da daha sonra Atina'nın yeni Ege politikasına bir cevap olarak yapılmıştır.²⁵² Vitruvius'a göre, ticari etken Mausolos'un Halikarnassos'u başkent olarak seçişinde önemli bir nedendir. Yani, Mausolos'un Halikarnassos'u seçmesinin nedeni buranın iyi bir ticaret merkezi olması ve bir liman ve doğal yapısıyla iyi korunuyor olmasıdır.²⁵³ Başkent yapılışından sonra daha da büyüyen kentin nüfusu, Mausolos'un komşu Leleg kasabalarının halklarını buraya taşıyıp yerleştirmesiyle 4-5 kat artmıştır. Strabon, sekiz kentten altısının Halikarnassos ile birleştiğini, yalnız Syangela ve Myndos'un olduğu gibi bırakıldığını kaydeder.²⁵⁴

Halikarnassos'taki yapılaşmanın Mausolos'un satraplığı döneminde başladığı ve daha sonra devam ettiği görülmektedir. Surların sağlamlaştırılması da M.Ö.

²⁴⁶ Hdt. 7.99.1-2.

²⁴⁷ Sevin, 122.

²⁴⁸ Meiggs, appendix 14: Karia Eyaleti, no.14.

²⁴⁹ Bean-Cook 1955, 95-96.

²⁵⁰ Thuk. 7.42.4; Cook 1961a, 71; Hornblower 1982, 28.

²⁵¹ Diod.Sik. 15.90.3; Bean-Cook 1955, 96.

²⁵² Diod.Sik. 15.18.1-3.

²⁵³ Vitr. 2.8.11; Ruzicka, 38.

²⁵⁴ Strabon 13.1.59. Bu kasabalar; Termera, Side, Madnasa, Uranium, Telmessos ve Pedasa'dır. Bk., Plin.(E) 5.107; Ruzicka, 35.

360'larda tamamlanmıştır. Ayrıca Mausolos, kentte kendisine Marmara Denizi'nden getirilen mermerlerle donatılan kuru tuğladan bir saray yaptırmıştır.²⁵⁵

Mausolos'tan sonra yönetime geçen eşi Artemisia, Halikarnassos'ta Mausolos adına aşağıda ayrıntılı olarak değineceğimiz anıt mezarı yaptırmıştır. Bunun yanında, Artemisia zamanında Rodoslular Karia'nın bir kadın tarafından yönetilmesini fırsat bilerek Karia topraklarını ele geçirmek için donanmayla denize açılmışlardır. Halikarnassos'a gelen Rodoslular, kenti ele geçirmek için karaya çıkmışlar ancak Artemisia gemilerini limandan çıkartarak onları büyük bir bozguna uğratmıştır.²⁵⁶

Halikarnassos M.Ö. 334'te Alexandros'a karşı direnen birkaç yerleşim biriminden biri olmasına rağmen, kent Alexandros tarafından ele geçirilmiştir. Alexandros bölgeye geldiği zaman satrap olan Ada, Alexandros'a krallığını ihya etmesi için elinden geleni yapmıştır.²⁵⁷ Daha sonra Alexandros, Halikarnassos'a erzaklarını taşıyıp Karia'ya tüm ordusuyla yürüyerek kendi rotası üzerindeki bir çok kenti ele geçirmiştir.²⁵⁸

Alexandros'un ölümünden sonra kent M.Ö. 190'a kadar Mısır kralı Ptolemies'in hakimiyeti altına girmiştir. Roma'nın M.Ö.190'da Suriye kralı Antiokhos'u bozguna uğratmasıyla kent özgürlüğüne kavuşmuştur. M.Ö. 80'de Verres tarafından yağmalanmıştır. M.Ö. 60'ta Quintus Cicero tarafından restore edilmiş ve daha sonra Brutus ve Cassius tarafından tekrar yağmalanmıştır.²⁵⁹

Strabon, kentin yerlileri arasında Thurion kolonizasyonuna katıldığı için sonradan Thurionlu olarak anılan tarihçi Herodotos, şair Herakletios ve tarihçi Dionysios'u saymaktadır.²⁶⁰ Strabon kentin ünlü bir akropolisinin²⁶¹ olduğunu, Salmakis adlı çeşmenin burada yer aldığını ve ondan su içenlerin kadınsı özelliğe büründüğünü belirtmektedir.²⁶²

Halikarnassos'taki duvarların yeniden düzenlenmesi daha önce bahsettiğimiz gibi Mausolos dönemine denk gelse de bu duvarların bazı bölümleri Alexandros'un

²⁵⁵ Diod.Sik. 15.90.3; Ruzicka, 35.

²⁵⁶ Vitruv. 2.8.14-15. Berthold ise Vitruvius'un görüşüne katılmamakta ve bu saldırının tam olarak kanıtlanmadığını savunmaktadır. Bk., Berthold 1978, 129-34. Berthold'un çalışmasında, bu başarısız Rodos Seferi'nin tarihi bir gerçek olduğunu kabul eden çalışmaların tam bir listesi verilmektedir. Bu çalışmalara bir ekleme daha yapılabilir. Bk., Ruzicka, 109-111.

²⁵⁷ Strabon 14.2.17.

²⁵⁸ Diod.Sik. 17.23-4; 17.24.1.

²⁵⁹ Arr. 1.20-23; Diod.Sik. 17.24-27.

²⁶⁰ Strabon 14.2.16.

²⁶¹ Strabon 14.2.16; Diod.Sik. 15.90.3.

²⁶² Strabon 14.2.16.

kuşatmasından sonra yapılmış olmalıdır. Halikarnassos'taki duvar dolaşımının ana çizgileri böylece aslında 4. yy.'ın ikinci çeyreğine aittir.²⁶³ Bunun yanında kentte sadece alçak bölgelerde değil ayrıca akropolün arkasına uzanan yerlerde çok sayıda kule bulunmaktadır.²⁶⁴

Mausoleion: Mausoleion, Karia hükümdarı Mausolos'un ölümü üzerine karısı ve aynı zamanda kız kardeşi olan Artemisia tarafından onun adına Halikarnassos'ta yaptırılmış bir anıt mezar olup, bu anıt mezar dünyanın yedi harikasından biri sayılmıştır.²⁶⁵ Mausoleion'un Halikarnassos'ta yer alması kentin önemini daha da arttırmıştır. Bu eserin M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında yapılmaya başlandığı²⁶⁶ ve M.Ö. 345 yılında bitirildiği tahmin edilmektedir. Ayrıca Artemisia M.Ö. 353'te tahta çıktığına göre,²⁶⁷ bu eserin yapımına bu tarihten sonra başlanılmış olmalıdır.

Vitruvius, Halikarnassos kentini tarif ederken; "Bu yer tiyatro gibi yuvarlaktır. Limanın yakınındaki en alçak yerde halk meydanı vardı. Dönemeç yerindeki bir meydanda da mezar bulunuyordu. Burası ünü dünyaya yayılmış sanat eserleri arasında yerini almıştır" diyerek bu anıt mezardan bahsetmektedir.²⁶⁸ Vitruvius gibi Pausanias ve Strabon da bu anıttan övgüyle söz etmektedir.²⁶⁹ Plinius'a göre, 107. Olimpiyat'ın²⁷⁰ ikinci yılında ölen Karia hükümdarı için yaptırılan bu eserin dünyanın yedi harikasından biri olması için sanatkarlar ellerinden geleni yapmıştır.²⁷¹

Mausoleion'un planını hazırlamak için pek çok girişim olmasına rağmen bu yapıyı ilgilendiren pek çok gerçek belirsizdir, çünkü örneğin yapının Hellen mimarisinin diğer çalışmalarına dair ilişkisi düşünülmemiştir. Daha sonra yapının mimarları Artemisia tarafından seçilmiş ve anıtın yapımına başlanmıştır.²⁷² Bu mezarın anıtı Prokonnesos'dan (Marmara Adası) getirilen beyaz mermerlerden inşa edilmiştir.²⁷³ Yapıda bulunan bloklarda ise yeşil kireçtaşı kullanılmıştır.²⁷⁴

²⁶³ Bean-Cook 1955, 89; Winter, 416.

²⁶⁴ Winter, 416.

²⁶⁵ Vitr. 2.8.11; Paus. 8.16.4; Strabon 14.2.16.; Lloyd, 158, 196.

²⁶⁶ Dinsmoor 1908, 3.

²⁶⁷ Diod.Sik. 16.36.2; 45.7.

²⁶⁸ Vitr. 2.8.10-11.

²⁶⁹ Paus. 8.16.4; Strabon 14.2.16.

²⁷⁰ Texier, 223'te bunu 106. Olimpiyat yılı olarak kabul etmektedir.

²⁷¹ Plin.(E) 36.5, 30.

²⁷² Dinsmoor 1908, 3.

²⁷³ Plin.(E) 36.5, 30.

²⁷⁴ Hornblower 1982, 6.

Mausoleion'un bulunduğu yeri geçen yüzyılın ortasında Newton kazmış, gerçek kalıntılarını, mimari ve heykel öğelerini keşfetmiştir.²⁷⁵ Podyumun aşağısında kayanın içinde oyulan bir odanın içinde birçok kalıntı bulunmuştur.²⁷⁶

Yapı, 100 metreden yüksek bir platform üzerinde durmakta ve limandan 150 m. uzaklıktaydı.²⁷⁷ Yapının cephe görünüşü kısaydı ama tüm cephe 440 ayakta ve 36 sütunla çevriliydi.²⁷⁸ Mausolos'un mezarı buraya yerleştirilmiştir. Bu da bize Mausolos'un mezarının daire biçiminde olduğunu düşündürmektedir. Newton, tabanın alt katmanları ile yapının batıya bakan yüzünde temele doğru alçalan kayaya oyuk bir merdiven ortaya çıkarmıştır. Merdivenin sonunda yer alan iki ton ağırlığındaki büyük yapı taşı da büyük olasılıkla gömüt odasının girişini kapsamaktaydı. Ancak, Newton gömüt odasına ait hiçbir şey bulamamıştır. Sütunlarla çevrili gövde üzerinde basamaklı piramit şeklinde bir çatı örtüsüne yer verilmiştir. Tüm alçak bölümler (örneğin podyum) piramidin ağırlığını taşımak için genişçe yapılmıştır. Piramit karşıdan havada asılı duruyor gibi görünmektedir ve kütle halinde kaideler tarafından ayrılmıştır. Bir platform gibi işlenen piramit, aslan heykelleriyle korunmuştur.²⁷⁹ Tepede ise Mausolos ve Artemisia'nın dört atlı bir araba içindeki yontuları bulunmaktadır. Atlı araba heykelinde; arabanın içinde Mausolos ve karısı Artemisia, bir de sürücü bulunmaktadır. Dört at tarafından çekilen araba, mermer bir kaide üzerinde oturmaktaydı ve yönü denize doğruydur.²⁸⁰

Cephe görünüşü 140 ayak (41 metre) olan bu anıtın mimarlığını Pytheos yapmış, kabartma ve heykeller için doğuda Skopas, batıda Leokhares, kuzeyde Briyaksis, güneyde Timatheos gibi dönemlerinin en önde gelen Hellen yontucuları çalışmış, bu sanatkarlara daha sonra bir beşinci kişi daha katılmıştır.²⁸¹

Bir deprem sonucunda oldukça yıpranmış olan yapının bir bölümü St. Jean şövalyeleri tarafından sökülüştür. Mausoleion'a ait kabartma ve heykel parçalarının hemen hemen hepsi British Museum'a (İngiltere Müzesi) taşınmış; yalnız bir-iki

²⁷⁵ Newton-Pullam 1862, 24-50. Ayrıntılı bilgi için bk., Newton 1865; Lloyd, 196.

²⁷⁶ Kalıntılar için bk., Jeppesen ve diğerleri 1981, 82-83.

²⁷⁷ Bean –Cook 1955, 87.

²⁷⁸ Plin.(E) 36.30.

²⁷⁹ Ruzicka, 53.

²⁸⁰ Mausoleion'un genel görünümü ile ilgili geniş bilgi için bk., Dinsmoor 1950, 256-261.

²⁸¹ Artemisia'nın ölümüyle bu mezara daha önce de değindiğimiz beyaz mermerden 24 ayak merdivenli bir piramit yapılmıştır. Bunu yapan sonradan katılan beşinci sanatkarıdır, ancak bu kişinin adı bilinmemektedir. Bk., Vitr. 7.13; Plin.(E) 36.30.

parça bugünkü Bodrum Müzesi'nde kalabilmiştir.²⁸² Günümüzde, Mausoleion'un yerinde yapının temel bölümüyle üç-beş sütun parçasından başka bir şey kalmamıştır. Bunun yanında, daha önce de belirttiğimiz gibi Mylasa'da Mausolos'un anıt mezarına benzer Gümüşkesen Mezar Anıtı adıyla bir yapı bulunmaktadır.

Halikarnassos çevresinde Karyanda, Syangela (Theangela), Pedasa ve Myndos önemli yerleşim birimleridir.

-KARYANDA (Güvercinlik): Karyanda, Myndos ile Bargilya arasında bir liman kentidir.²⁸³ Strabon, Halikarnassos Yarımadası'nda Karyanda ile aynı adı taşıyan Karyandalıların yaşadığı bir ada olduğunu belirtmektedir.²⁸⁴ Kent, liman oluşturan küçük bir körfezin karşısındaki tek bir adanın işaretiyle (Salih Adası) yerini tamamen belirtmiştir. Newton Karyanda'yı Ghiöl'e (Gölköy) yerleştirmektedir, burası bir bataklık komşusu ve modern olmayan bir köydür. Hellenistik Dönem'in başlarında Karyandalılar kendi ada kentlerini terk etmişler ve Karyanda Gölü olarak adlandırılan bu gölün çevresine yerleşmişlerdir.²⁸⁵ Karyanda'da, günümüzde bir bataklıktan farkı olmayan bir göl bulunmaktadır.

Herodotos, coğrafyacı Karyandalı Skylax'ın sözlerine güvenilen, önemli bir insan olduğunu, bu özelliklerinden dolayı Dareios'un onu görevlendirdiğini belirtmektedir. Skylax'ın da katıldığı seferde, Dareios Hintlileri egemenliği altına almış ve böylece Skylax, Asya'nın hemen hemen tamamını tanımış oldu.²⁸⁶ Kent, Mausolos tarafından büyük bir ihtimalle Halikarnassos'la birleştirilen yerleşimlerden biriydi.²⁸⁷ Karyanda'da Leleglerden kalma ev, gömüt ve çiftlik yapılarıyla karşılaşmaktadır.²⁸⁸

-SYANGELA-THEANGELA (Alazeytin-Etrim): Syangela, günümüzde Halikarnassos'un güneydoğusunda Çiftlik köyüne bağlı bir yerleşimdir. Kent M.Ö. 544'te Persler tarafından yakılıp yıkılmış ve sonra biraz daha güneydoğusundaki yeni yerine taşınmıştır. Syangela, Lelegler tarafından kurulan kentlerden biriydi.²⁸⁹

²⁸² Sevin, 123.

²⁸³ Plin.(E) 5.107, Strabon 14.2.20; Bean-Cook 1955, 156.

²⁸⁴ Strabon 14.2.20.

²⁸⁵ Bean-Cook 1955, 157. Karyanda Gölü, Güvercinlik'in doğusunda İnegöl olarak adlandırılan bir göl ile bağdaştırılmaktadır. Bunun yanında, Ghiöl'de 4. yüzyıla ait küçük bir bronz madeni para bulunmuştur. Bunun için bk., Paton ve diğerleri 1894, 375.

²⁸⁶ Hdt. 4.44.1-3.

²⁸⁷ Paton ve diğerleri, 377.

²⁸⁸ Bean 1987, 148.

²⁸⁹ Strabon 13.1.59.

Syangela'yı yönetimi altında bulunduran Hyssaldomos'un oğlu Pigres, M.Ö. 480 yılındaki Salamis Savaşı'nda önde gelen Karia kaptanları arasında yer almaktadır.²⁹⁰ Syangela, önceleri kendisine bağlı Amynanda ile birlikte Attika-Delos Deniz Birliği'ne bir talanton vergi ödemiş, daha sonra bu miktar yarım talantona inmiştir.²⁹¹

Yukarıda belirtildiği gibi, Mausolos sekiz Leleg kasabasının altısını bir kent olarak Halikarnassos'la birleştirmiş; yalnız Syangela ve Myndos'u olduğu gibi bırakmıştır.²⁹² M.Ö. 4. yy.'ın ikinci çeyreğinde Mausolos'un Hellenistik politikası sonucu Hellen örneklerine göre genişletilerek yeniden kurulan bu kent, Theangela olarak adlandırılmıştır. Theangela, bugünkü Mumcular'ın batısındaki Pınarlıbelen köyünün yakınında yer almaktadır. Kent, günümüzde Etrim köyünün güneyindeki dik bir dağın zirvesi boyunca uzanmakta ve kuzeydoğusunda Karaova'ya, güneyde ise Çiftlik vadisine doğru geniş bir ovaya egemen olmaktadır.²⁹³ Theangela, Syangela'nın ardılı olarak kabul edilmekte ve yapı tarzlarının yakınlığı da bunu göstermektedir. Plinius, Alexandros'un Halikarnassos'ta altı kasabayı birleştirdiğini, bunlardan birinin de Theangela olduğunu kaydetmektedir.²⁹⁴ M.Ö. 4. yy.'ın sonunda, 3. yy ve 2. yy.'ın erken dönemlerinde Theangela'nın bağımsız bir kent olduğu görülmektedir. M.Ö. 2. yy.'ın ortasında ya da sonunda kent Halikarnassos'a katılmıştır.²⁹⁵

Theangela'daki surlar batıdaki tepenin doruğunda görülen kalede birleşmektedir ve yapının her köşesi bir kuleyle desteklenmiştir. Doğudaki tepede görülen gömüt ise yerleşim alanının en ilginç yeridir.²⁹⁶

-PEDASA (Gökçeler): Pedasa, Halikarnassos'un 4 km. kadar kuzeyinde yer alır ve denize doğru bir dağ geçidine bakar.²⁹⁷ Herodotos, Pedasalıların Halikarnassos'un ötesinde kıyıdan içerde oturduklarını;²⁹⁸ Strabon da Halikarnassoslulara ait toprakların iç kısmında kendileri tarafından Pedasa olarak adlandırılan bir kent olduğunu ve şimdiki bölgenin Pedasis olarak adlandırıldığını ifade etmektedir.²⁹⁹

²⁹⁰ Hdt. 7.98.

²⁹¹ ATL 1, 151-152.

²⁹² Strabon 13.1.59.

²⁹³ Bean-Cook 1955, 112.

²⁹⁴ Plin.(E) 5.107.

²⁹⁵ Bean-Cook 1955, 114-115; 146-147.

²⁹⁶ Bean 1987,153-155.

²⁹⁷ Bean-Cook 1955, 123.

²⁹⁸ Hdt. 1.175.

²⁹⁹ Strabon 13.1.59.

Söylenceye göre, Pedasalıların kendilerinin ya da komşularının başına can sıkıcı bir şeyler geleceği zaman oradaki Athene rahibesinin sakalının kocaman olduğu ve bu olağanüstü olayın üç kez gerçekleştiği iddia edilmektedir. M.Ö. 544'de Karia'da oturan kavimlerden bir tek onlar Pers komutanı Harpagos'a karşı direnebilmiş, Lide (Kaplan/Tırman) Dağı denilen dağlık bölgede çok güçlük yaratmışlardır.³⁰⁰ Ancak, bir süre sonra Pedasalılar da bozguna uğramışlardır.³⁰¹ İonia Ayaklanması sırasında Kariyalılar, Perslerin Karia kentleri üzerine yürümeye hazırlandıklarını öğrenince Pedasa'ya giden yol üzerinde Persleri gece pusuya düşürmüşlerdir.³⁰² Bunun yanında M.Ö. 5. yüzyılın ortalarında Attika-Delos Deniz Birliği'nin üyelerinden olan kent, başta iki talanton vergi öderken, daha sonraları bir talanton vergi ödemeye devam etmiştir.³⁰³

Artemisia zamanında Hermotimos adında Pedasalı bir kişiden söz edilmektedir. Bu kişi, Artemisia zamanında onun çocuklarına bakmak için görevlendirilmiştir. Bu görev o dönemde oldukça önemli sayılmaktadır.³⁰⁴ Herodotos'a göre Khioslu Panionios, Hermotimos'u Sardeis'e getirerek onu Pers sarayına satmış ve Hermotimos sonra sarayda önemli bir konuma gelmeyi başarmıştır.³⁰⁵

Kent, Apameia Barış Antlaşması'na³⁰⁶ göre özgür bırakılan kentler arasında yer almaktadır.³⁰⁷ Kentin çevresindeki tepenin güney ve güneydoğusundaki bayırlarda Leleglerin tipik öğeleri arasında yer alan kurganlara rastlanmaktadır.³⁰⁸

-MYNDOS (Gümüslük): Halikarnassos Yarımadası'nın sonundaki Myndos'un yeri tam olarak belirlenememiştir. Ancak antikçağ yazarları kenti, Kos'un karşısında Bargilya ve Termerion Burnu arasına yerleştirmektedir.³⁰⁹ Strabon, Myndoslulara ait Termerion Burnu'nun bulunduğunu, Astypalai ve Zephyrion burunlarından sonra

³⁰⁰ Hdt.1.175.

³⁰¹ Hdt. 1.176.

³⁰² Hdt. 5.121.

³⁰³ Meiggs, appendix 14: Karia Eyaleti, no 18.

³⁰⁴ Hdt. 8.104.

³⁰⁵ Hdt. 8.105.1-2.

³⁰⁶ Suriye kralı III. Antikhos, Seleukos İmparatorluğu'nu eski sınırlarına ulaştırmak için Anadolu'ya saldırmaya başlamıştı. Antikhos M.Ö. 190'da ordusuyla yaptığı Magnesia Savaşı'nda yenilgiye uğramış ve savaş sonunda Apameia Barış Antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşmayla, Karia ve Lykia Rodos'a, batı Anadolu'nun geri kalanı da Pergamon kralı Eumenes'e verilmiştir. Bk., Bean 1987, 20.

³⁰⁷ Sevin, 108.

³⁰⁸ Bean 1987, 140.

³⁰⁹ Plin.(E) 5.107; Strabon 14.2.18.

Myndos'a gelindiğini söylemektedir.³¹⁰ Myres, bu kentin günümüzdeki adının Gümürlük olduğunu kaydetmektedir.³¹¹

Pausanias'a göre kent, Halikarnassos ile birlikte Troizen kökenli göçmenler tarafından kurulmuştur.³¹² Ancak, önceleri Plinius'un Eski Myndos (Palaimyndos) dediği alanda kurulu küçük bir Leleg yerleşmesi olduğu açıktır.³¹³ Strabon'a göre de Leleglerin yayılması Myndos'a kadar uzanmıştır.³¹⁴ Coğrafi konumu Karia'nın iç bölümündeki şehirlerinden belli bir mesafe uzakta olan bu kent, ticari gelişmeye uygun değildi.³¹⁵

Attika-Delos Deniz Birliği'nin ilk üyelerinden olan kent,³¹⁶ Mausolos tarafından biraz daha kuzeye taşınarak Hellen örneklerine göre kapsamlı olarak yeniden inşa edilmiştir.³¹⁷ Ayrıca Mausolos, Myndos Yarımadası'nda bulunan kentlerin bir kısmını önemli ölçüde büyütülmüştür.³¹⁸ Bunun yanında kent, Mausolos zamanında Halikarnassos ile birleştirilmeyen iki kentten birisiydi.³¹⁹

Arrianos'a göre, M.Ö. 333'ün sonlarında Persli Orontobates, Ptolemy ve Asandros arasında yapılan savaş sırasında Orontobates Myndos'u ele geçirmişti.³²⁰ Bu durum, M.Ö. 334'te Alexandros'un Halikarnassos'u kuşatması sırasında saldırdığı Myndos'un Alexandros'un kontrolü altına girmemiş olabileceğini göstermektedir.³²¹ M.Ö. 190'da yapılan Apameia Barış Antlaşması'na göre özgür bırakılan kentler arasında Myndos da bulunmaktadır. Daha sonra kent belirli bir süre Rodos'un egemenliğinde kalmıştır.³²²

Korunaklı bir limana sahip olan kentte, berkitme suru yüzyıl öncesine kadar tüm uzunluğuyla görünmekteydi, ancak günümüzde antik yapıdan geriye hiçbir şey kalmamıştır. Leleg suru denilen duvarlar ve tepe yamacında kayaya oyuk birkaç merdiven ile ev temeli dışında kentte fazla kalıntı bulunmamaktadır.³²³

³¹⁰ Strabon 14.30.9.

³¹¹ Myres 1920a, 346.

³¹² Paus. 2.30.9.

³¹³ Plin.(E) 5.107.

³¹⁴ Strabon 13.1.59.

³¹⁵ Bean-Cook 1955, 110.

³¹⁶ Meiggs, appendix 14: Karia Eyaleti, no 6.

³¹⁷ Sevin, 124.

³¹⁸ Plin.(E) 5.107; Strabon 13.1.59.

³¹⁹ Birleştirilmeyen diğer kent Syangela'dır. Bk., Strabon 13.1.59.

³²⁰ Arr. 2.5.7.

³²¹ Ruzicka, 147.

³²² Bean-Cook 1955, 111.

³²³ Bean 1987, 136-137.

Bu kentlerin dışında Knidos (Datça) Yarımadası'ndaki Knidos'tan bahsetmemiz gerekmektedir.

-KNİDOS (Datça/Tekir): Knidos Yarımadası'nın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Burada iki yerleşim alanı bulunmaktadır. Bunlardan biri; ilk yerleşim alanı olan Eski Knidos (Bugünkü Datça İskelesi yakınındaki Burgaz), diğeri ise M.Ö. 4. yy.'da taşınılan Yeni Knidos (Tekir)'dur.

Anadolu'dan 600 metrelik bir kıstakla ayrılarak batıya doğru 63 km kadar uzanan ve Herodotos'un Bybassos adını verdiği bu ince uzun yarımada'nın batı ucundaki Eski Knidos, Dor Altıkenti'nin en önemli kentiydi.³²⁴ Herodotos, Knidosluların topraklarının denize baktığını, buranın Bybassos (Datça) Yarımadası'nın uzantısı olduğunu, tüm Knidos toprağının ince bir kıstak dışında suyla çevrili olduğunu, kuzeyinde Halikarnassos Körfezi, güneyinde de Syme (Sömbeki) ve Rodos olduğunu söylemektedir.³²⁵

Yeni Knidos, yarımadasının en batı uç kesiminde düzenli bir planlamayla inşa edilmiştir. Pausanias, Yeni Knidos'un büyük bir bölümünün, en göz alıcı yapıların bulunduğu Karia anakara parçası üzerinde kurulduğunu ve anakaraya yakın Khersonesos adlı adaya bir köprü ile geçildiğini ifade etmektedir.³²⁶ Strabon'a göre, Yeni Knidos çifte limanlı bir kenttir. Bunlardan biri açık liman, diğeri ise yirmi gemilik bir donanma merkezi olan limandır. Ondan biraz uzakta çevresi yaklaşık yedi stadia olan, tiyatroyu andırır biçimde yükselen bir ada uzanmaktadır, bu da bir bakıma Knidos'u bir çifte kent yapmakta ve halkının büyük kısmı bu adada yaşamaktadır.³²⁷ Günümüzde Knidos'ta toprak dik olarak uzanmakta ve kasabayla birleşen dar bir boğazla yükselmektedir, ayrıca kentin doğu tarafında iyice sıkışmış olan bir liman bulunmaktadır.³²⁸

Kent Herodotos'a göre Sparta kökenli³²⁹, Diodoros'a göre Argos kökenli Dorlar tarafından kurulmuştur.³³⁰ Strabon da Knidos halkının Dor kökenli olduğunu kaydetmektedir.³³¹ İsokrates Knidos'tan Sinop'a kadar olan Küçük Asya kıyılarına

³²⁴ Sevin, 124.

³²⁵ Hdt. 1.174.2-3.

³²⁶ Paus. 1.24.7-8.

³²⁷ Strabon 14.2.15.

³²⁸ Stark 1958a, 33.

³²⁹ Hdt. 1.174.2.

³³⁰ Diod.Sik. 5.9.2-3.

³³¹ Strabon 14.2.6.

Hellenler tarafından yerleşildiğini,³³² Xenophon da deniz kıyısında olan Knidos'un savaşlarda gemilerin uğrak yeri olduğunu ifade etmektedir.³³³

Herodotos, Knidos Yarımadası'nda bulunan Triopion tapınağına alınmayan kentler arasında Knidos'u saymakta³³⁴ ve daha önce belirtildiği gibi Mısır'daki Hellenion tapınağını ortaklaşa yaptıran kentler arasında Knidos'un da yer aldığını belirtmektedir.³³⁵

M.Ö. 545 yılındaki Pers istilası sırasında Harpagos, Knidos'u diğer Kariyalılar gibi köleleştirmiştir. Knidoslular Datça Yarımadası'nın en dar yerinde aşağı yukarı beş stadia genişliğindeki kıstağı kazmaya başlamışlardır, çünkü yurtlarını ada haline getirmek istiyorlardı. Böylece tamamen kendi yurtlarına çekilmiş olacaktı. Pek çok insan bunun için çalışmış ancak başlarına bugüne kadar hiç görülmemiş bir olay gelmiştir. İşçiler taşları kırarken çeşitli yerlerinde, özellikle de gözlerinde yaralar oluşmuştur. Bunun üzerine Delphoi kehanet merkezine elçiler gönderip, bunun ne demek olduğunu sormuşlar ve şöyle cevap almışlardır:

“Kıstak ne kale ister ne kazılmak

Zeus isteseydi bu kayayı ada yapmaz mıydı?”

Bu olaydan sonra Knidoslular işi bırakmışlar ve Harpagos'un ordusuna teslim olmuşlardır.³³⁶

M.Ö. 5. yüzyılda kent Attika-Delos Deniz Birliği'ne üye olarak, beş ile iki talanton arasında değişen bir vergi ödemiştir.³³⁷ Kent M.Ö. 412-411 yıllarında önemli bir deniz gücüyü ve Sparta savaş gemilerinin donanma merkezini oluşturmaktaydı.³³⁸ Tissaphernes'in garnizonunu çıkarmasından sonra Knidos, Sparta'nın kontrolünde bir kale gibi hizmet etmeye devam etmiş olmalıdır.³³⁹ Güneydoğu Ege'de Spartalıların en sağlam müttefiki olarak görünen Knidos³⁴⁰, M.Ö. 391-390'larda yeniden Spartalıları destek veren en önemli deniz gücü olarak görünmektedir.³⁴¹

³³² İsook. *Paneg.* 4.162.

³³³ Xen. *Hell.* 4.8.23.

³³⁴ Hdt. 1.144.3.

³³⁵ Hdt. 2.178.2.

³³⁶ Hdt. 1.174.3-6.

³³⁷ Meiggs, appendix 14: Karia Eyaleti, no.47.

³³⁸ Thuk. 8.109.

³³⁹ Cook 1961a, 67.

³⁴⁰ Cook 1961a, 67.

³⁴¹ Xen. *Hell.* 4.8.22-24.

M.Ö. 4. yüzyılda (muhtemelen 360'lı yıllarda) kent deniz ticareti için daha elverişli olan batı uçtaki yeni yerine taşınmıştır. Bu taşınmaya rağmen, Eski Knidos tümüyle ıssızlaşmamış ve muhtemelen Pegusa ve Stadia adlarıyla M.S. 7. yy.'a kadar yaşamıştır.³⁴² Kent zaman zaman Sparta'nın etki alanına yeniden girmişse de, özellikle M.Ö. 387'deki Kral Barışı'ndan M.Ö. 334'e kadar Akhaimenidlerin egemenliği altında kalmıştır. Alexandros'a direnmeden teslim olan kent, M.Ö. 129 tarihinde Roma'nın Asya eyaleti sınırları içine alınmıştır.³⁴³

Strabon, Knidos'un iyi cins şarap elde edilen yerleşimlerden biri olduğunu belirtmekte ve tanınmış Knidoslular arasında matematikçi Endoksos'u, tarihçi Agatarkhides'u, Ceaser'ın dostu Theompos ve onun oğlu Artemidoros'u ve Artaxerxes'e hekim olarak hizmet etmiş Ktesias'ı saymaktadır.³⁴⁴

Kentin en ilginç yapısı ana caddenin kuzeybatısındaki Aphrodite Tapınağı'dır. Knidoslular Aphrodite tanrıçasına büyük bir saygı göstermişlerdir ve bu yüzden de onun adına birçok tapınak yapmışlardır.³⁴⁵ Hellenli heykeltıraş Praksiteles'in biçimlendirdiği çıplak Aphrodite yontusunun, denizcilere şans getirdiği düşünülmektedir. Bu yontunun, Praksiteles'in yaptığı en iyi eser olmakla kalmayıp dünyanın en güzel eseri olduğuna inanılırdı.³⁴⁶ Ayrıca kent surlarının dışında ve doğusunda değişik tipte birçok gömüt bulunmuştur.³⁴⁷

Karia sınırları içerisinde ayrıca Muğla yakınında Stratonikeia (Yatağan-Eskihisar) ile Aydın yakınında Alabanda (Çine-Araphisar) ve Alinda (Çine-Karpuzlu) gibi önemli yerleşimleri bulunmaktadır.

E- TARIMSAL ve MİNERAL ZENGİNLİKLER

Karia bütünüyle ele alındığında müreffeh bir bölge değildi. Antikçağ kaynakları buradaki insanların geçimlerini sağlamak amacıyla dış ülkelere kaçtığını

³⁴² Plin.(E) 5.104-105.

³⁴³ Sevin, 126.

³⁴⁴ Strabon 14.2.15.

³⁴⁵ Paus. 1.3.

³⁴⁶ Plin.(E) 34.69.

³⁴⁷ Bean 1987, 181.

göstermektedir.³⁴⁸ Çok erken dönemlerden bu yana buradan ücretli askerlerin çıkması bunu doğrulamaktadır.³⁴⁹

-TARIM: Karia, Batı Anadolu'nun birçok bölümüne oranla zeytin yetiştiriciliği ve incirciliğe daha çok elverişliydi. Zeytincilik, tümüyle Akdeniz ikliminin etkisi altındaki Maiandros vadisi ile kıyı kesimde etkindi. Nitekim Karia'da üretilen zeytinyağının ünü, M.Ö 4. yüzyılda Atina'ya kadar uzanmıştır. Karia kentlerinden Mylasa ve Olymos'ta bol miktarda zeytin üretilmekteydi.³⁵⁰ Yine Karyanda'da yabani zeytinlerin yoğun olduğu gözlenmiştir.³⁵¹ Latmos'un kuzeydoğusundaki Menteşe vadisinde ve Myndos yakınındaki Azajik'te yağ baskı yataklarına rastlanmıştır.³⁵² Karia sahil kentlerinden Euromos, zeytinyağı ihraç eden yerleşimlendendi.³⁵³ Modern dönemlerde Mylasa'nın limanı olan Güllük'te Amerika'ya ihraç edilmek üzere bekleyen zeytin çekirdekleri yığınınna rastlanmıştır.³⁵⁴ Soğuk ve rüzgarlardan korunmuş yerleri seven incir ağaçları ise özellikle Maiandros Ovası'nda yoğunlaşmış olmalıydı.³⁵⁵ Plinius, Knidos kentindeki incirlere değinirken,³⁵⁶ Strabon, Karia Antiokheia'sının ürettiği "üç yapraklı" denen kuru incirlerden söz etmektedir.³⁵⁷ Bunun yanında Mylasa ve Olymos'ta incir üretimi yaygın olmakla birlikte,³⁵⁸ Kaunos da incir üretiminde ünlüydü.³⁵⁹

Karia bölgesinde toprağı oldukça kaliteli olan Halikarnassos nar bahçeleriyle doluydu. Halikarnassosluların, Lelegleri kullanarak tarımdan bol miktarda para kazandıkları söylenebilir.³⁶⁰ Ayrıca Knidos'ta soğan, çeşitli tedavilerde kullanılan şifalı otlar, yağlar, lahana üretilirken; susam, mısır, meyve ve sebze Kaunos'ta bol

³⁴⁸ Çok sayıda dağ sırasıyla kesilmiş olması Karia'nın, komşusu İonia kadar tabiattan yararlanamamasına neden olmuştur. Bk., Texier, 283.

³⁴⁹ Hdt. 1.71; 2.61, 152, 154, 163; 3.1, 11; 5.111-112; Diod.Sik. 1.66.12; 67.1-7; Ael. 12.30; Strabon 14.2.28.

³⁵⁰ Hornblower 1982, 7. Bu kentlerden Mylasa bölgenin en verimli ovalarının başında yer almaktadır. Bk., Stark 1958b, 338.

³⁵¹ Stark 1958a, 32-33.

³⁵² Paton-Myres 1898, 212, 214.

³⁵³ Hornblower 1982, 8.

³⁵⁴ Stark 1958a, 31.

³⁵⁵ Sevin, 130.

³⁵⁶ Plin.(E) 13.59.

³⁵⁷ Strabon 13.4.15.

³⁵⁸ Hornblower 1982, 7.

³⁵⁹ Bean 1953, 15. Kuru incir, Kaunos'un önde gelen ihraç ürünlerinden biridir. Mısır'a ve İtalya'ya giden gemilere büyük miktarlarda incir yüklendiği bilinmektedir. Bk., Strabon 14.2.2.

³⁶⁰ Hornblower 1982, 6.

miktarda bulunan ürünlerdendir.³⁶¹ Mylasa civarındaki verimli Kybersos vadisinde kaliteli kendir üretildiği kaydedilmektedir.³⁶² Dağ kütleleri arasına girmiş alüvyonlu vadiler ile yüksek platolarda daha çok tahıl tarımı yapılmaktadır. Bununla bağlantılı olarak Alabanda yöresinde, tahıl ilaçlamada kullanılan bir tür kükürt çıkarılmaktadır.³⁶³

Karia'nın tarımsal değerleri arasında bağcılığın önemli bir yeri vardır. Özellikle Knidos Yarımadası'nda yoğun olarak yapılan ve bunun sonucu sağlanan şarap ve sirke gibi ürünler Knidos kentinin ekonomisinin temelini oluşturmaktaydı.³⁶⁴ Knidos şarabı Mısır'a kadar ihraç edilmekteydi.³⁶⁵ Ayrıca Kos³⁶⁶ ve Olymos'ta da şarap elde edildiği bilinmektedir.³⁶⁷ Euromos³⁶⁸ ve Hellenistik Dönem'de İasos kentleri, şarap ihraç eden Karia kentleri arasında bulunmaktaydı.³⁶⁹ Bunun yanında Halikarnassos'un da en çok şarap ihracından para kazandığı görülmektedir.³⁷⁰

Bölgedeki bir başka ekonomik faaliyet arıcılıktır. Theangela'da arıcılıkla uğraşıldığı ve oluşan balın Mısır'a kadar gönderildiği belirtilmektedir.³⁷¹

Bu tarımsal faaliyetler dışında Karia'nın kıyı kesiminde balıkçılık önemli bir rol oynamaktaydı. İasoslular balıkçılıkla uğraşmaktaydı.³⁷² İasos karidesleriyle ünlüydü, bu karidesler bir Sicilyalı şair tarafından övülmüştür ve bu yörede hala canlılığını koruyan hikayeler hep deniz ve denizcilikle ilgilidir.³⁷³ Kaunos'un ekonomisinde de balıkçılığın büyük yeri vardı.³⁷⁴ Özellikle bölgeler arası ticarete, tuzlu balık kentte önemli bir ekonomik kazanç sağlamaktaydı ve en iyi ahtapotlar bu bölgede

³⁶¹ Bean 1953, 15.

³⁶² Plin.(E) 19.174.

³⁶³ Plin.(E) 18.305.

³⁶⁴ Ath. 2.67.

³⁶⁵ Plin.(E) 14.75; Strabon 14.1.15.

³⁶⁶ Strabon 14.2.19. Kos'taki bu verimlilik toprağına ve olağandışı suyuna bağlıdır. Kos, modern dönemde Mısır ile birlikte meyvecilikte oldukça ilerlemiştir. Bk., Myres 1941, 147-148.

³⁶⁷ Hornblower 1982, 7.

³⁶⁸ Euromos yakınında bulunan M.Ö. 4. yüzyıla ait Syangela sikkelerinde üzüm tasvirlerinin yer aldığı belirtilmektedir. Bk., Hornblower 1982, 8.

³⁶⁹ Hornblower 1982, .6.

³⁷⁰ Hornblower 1982, .6.

³⁷¹ Hornblower 1982, 7; Hanson 1972, 162-163.

³⁷² Strabon 14.2.21

³⁷³ Strabon 14.2.21; Stark 1958a, 32.

³⁷⁴ Bean 1953, 14.

bulunmaktaydı.³⁷⁵ Yine balıkçılık Halikarnassos'ta da önemli bir geçim kaynağıydı.³⁷⁶

Bölge sık bir orman örtüsüne sahip olduğundan kerestecilik burada önemli bir ekonomik faaliyetti.³⁷⁷ Knidos, selvi ağacı kerestesi ihraç eden önemli bir kentti.³⁷⁸ Hatta Kedrai (Sedir) Adası da ismini burada yoğun olarak bulunan sedir ağacından almıştır.³⁷⁹ Buna karşılık, Grion Dağı gibi bölgelerde kireçtaşının yoğun olması ve su eksikliğinden dolayı çam ormanları oldukça seyreklerdir.³⁸⁰

Bölgede tarıma elverişli olmayan yerlerde ise hayvancılık yapılmaktadır. Karia bölgesinde geniş otlaklardan faydalanan küçük ve büyük baş hayvan sürülerinin olduğu bilinmektedir.³⁸¹

-MİNERAL ZENGİNLİKLER: Karia bölgesinin doğal zenginlikleri arasında mermer başta gelmekteydi. Plinius'a göre, levhalar halinde mermer kesme yöntemi ilk kez Karia'da bulunmuştur.³⁸² Daha önce de belirtildiği gibi, bölgenin kuzey sınırında Grion Dağı'nın eteklerindeki ocaklardan çıkarılan mermerler Didyma Apollon Tapınağı'nın yapımında kullanılmıştı.³⁸³ Mylasa'da kaliteli beyaz mermer ocağı kentin birçok eserle süslenmesini sağlamıştır.³⁸⁴ Bölgenin iç kesiminde yer alan Alabanda, siyah mermerleriyle ünlüydü.³⁸⁵ Latmos Dağı'nda da açık mavi mermer ocağı bulunmaktadır.³⁸⁶ İasos ise, kırmızı-pembe damarlı mermerleriyle tanınmaktaydı. Nitekim bu mermerler, Bizans döneminde İstanbul'daki Ayasofya'nın, daha sonra da Ravenna'daki San Vitale'nin yapımında kullanılmıştır.³⁸⁷

Bunun yanında Myndos, Klasik Dönem'de geniş bir gümüş maden yatağına sahipti.³⁸⁸ Mausoleion'un temel blokları için kullanılan yeşil kireçtaşının buradan

³⁷⁵ Ath. 7.318.

³⁷⁶ Hornblower 1982, 6.

³⁷⁷ Carpenter- Boyd, 213.

³⁷⁸ Hornblower 1982, 5.

³⁷⁹ Akhaimenid hükümdarı Dareios, Sousa'da inşa ettirdiği sarayının inşaatı sırasında Lübnan sedirlerinin naklinde Kariyalılar ve İonialılardan yararlanmıştı. Bk., Sevin, 131.

³⁸⁰ Myres 1920a, 331.

³⁸¹ Hornblower 1982, 7.

³⁸² Plin.(E) 36.48.

³⁸³ Vitr. 10.2.11.

³⁸⁴ Strabon 14.2.23.

³⁸⁵ Plin.(E) 36.62.

³⁸⁶ Vitr. 10.2.15.

³⁸⁷ Sevin, 131.

³⁸⁸ Myres 1920a, 33; Stark 1958a, 33; Hornblower 1982, 6.

sağlandığı düşünülmektedir.³⁸⁹ Miletos'ta siyah ve kıymetli bir taş ocağı bulunmakta,³⁹⁰ Orthosia'da (Yenipazar/Ortaş) ise zengin olmamakla birlikte dağ kristali yatakları yer almaktadır.³⁹¹

-TİCARET: Kuzey sınırdaki Maiandros vadisinden güneye kadar olan kıyı kesimde deniz ticareti oldukça önemliydi. Knidos'un 40.000 kişiyi bulduğu sanılan nüfusu, antikçağda geçimlerini büyük çapta denizden elde edilen olanaklarla sağladıklarını göstermektedir. Son yıllarda Halikarnassos ve Knidos Yarımada kıyılarında saptanan çeşitli dönemlere ait gemiler, bu ticaretin en belirgin kanıtlarıdır.³⁹² Kıyıda Hellen kentleri ve adalar ticarete ilerlemişler; İdyra, Keramos ve İasos gibi küçük limanlar da sahil boyu ticareti geliştirmişlerdir.³⁹³ Yine Telmessos (Fethiye) Körfezi gemi taşımacılığı için iyi barınılacak bir yer konumundaydı. Körfezin batıya doğru girişi, Küçük Asya'da yaygın denizciliğe ait kentsel yaşamın önemli bir örneğini sunmaktaydı.³⁹⁴ Halikarnassos kapalı bir limana sahipti³⁹⁵ ve burada ticaret oldukça gelişmişti. Halikarnassoslular ticaret gemisi ya da başka malların karşılık gösterilmesi sonucunda kredi verebilecek kadar paraya sahipti.³⁹⁶ Ekonomisi genel olarak denizciliğe dayanan İasos, özellikle Roma döneminde önemli bir gümrük durağı haline gelmişti.³⁹⁷

Genel olarak bakıldığında, özellikle deniz ve nehir kıyılarının tarıma elverişli ve müreffeh olduğu, ancak diğer dağlık kesimlerin pek gelişmemiş olduğu görülmektedir.³⁹⁸ Bunun yanında toprağın verimli olmaması, Karia'yı yukarıda belirtildiği gibi ücretli asker ve bunun yanında gemici ve kölelerin ihracı için tanınmış bir yer haline getirmiştir. Yani, Kariyalılar köle ticaretinden de büyük kar

³⁸⁹ Hornblower 1982, 6.

³⁹⁰ Carpenter-Boyd, 213.

³⁹¹ Plin.(E) 37.23.

³⁹² Sevin, 131.

³⁹³ Myres 1920b, 429.

³⁹⁴ Foss, 4.

³⁹⁵ Bean-Cook 1955, 85.

³⁹⁶ Hornblower 1982, 6. Bunun yanında Halikarnassos'ta M.Ö. 5. yy.'da belli bir kanuna karşı gelenlerin yurt dışına satıldığı ve Perslerin iç bölgeleriyle sürekli organize köle ticaretinin olduğu ifade edilmektedir. Bk., Hornblower 1982, 9.

³⁹⁷ Stark 1958a, 31.

³⁹⁸ Atina ve Pers İmparatorlukları'nda taş işçisi yada kuyumcu olarak yaşayan Kariyalıların bulunduğu bilinmektedir. Bk., Hornblower 1982, 9; Cameron, no.37. Bunun yanında, daha önce de belirtildiği gibi erken dönemlerden itibaren refah içinde olmayanların ücretli askerlik yaptığı kaydedilmektedir. Bk., Hdt. 1.71; 2.61, 152, 154, 163; 3.1, 11; 5.111-112. Ekonomik nedenlerden dolayı Karia bölgesinden daha ucuza ve bol miktarda köle temin edilmekteydi. Hatta bu köleler Antik Dönem Atina toplumunda sıklıkla görülmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bk., Demir 2005, 25 vd.

elde etmekteydiler. Bu Kariyalılar Pers'ten Roma'ya, Karadeniz'den Sudan'a kadar dağılmıştır.³⁹⁹ Madencilikte mermerin önemli bir yeri olduğu, endüstriyel alanda ise önemli gelişmeler olmadığı görülmektedir. Bölge, özellikle Hekatomnidlerin buraya hakim olmasıyla daha çok refah ve bolluğa kavuşmuştur.

³⁹⁹ Carpenter-Boyd, 213. Herodotos, Erken Arkaik Dönem'den (M.Ö. 800-600) itibaren Kariyalı kölelerin özellikle Atina'daki varlıklarına işaret etmektedir. Daha önce belirtildiği gibi Herodotos, Khioslu Panionios'un Hermotimos adlı köleyi Sardeis'e getirerek onu Pers sarayına sattığını ve Hermotimos'un sonra sarayda önemli bir konuma gelmeyi başardığını aktarmaktadır. Bk., Hdt. 8.105.1-2. Burada önemli olan nokta bu köle ticaretini yapan Panionios'un Khioslu olmasıdır. Bu, Khiosluların meşhur zenginliğinin kısmen köle ticaretinden kaynaklandığının bir göstergesi olabilir. Bk., Demir 2005, 26-27. Kariyalı köle ve ücretli askerlerin çok bulunduğu, hatta "Cario" isminin daha çok Atina oyunlarında köle karakterini temsil ettiği belirtilmektedir. Bk., Robertson 1993, 203; Pope 1935, 160.

III- 4. YÜZYILA KADAR KARIA TARİHİ

A- KARIALILAR KİMDİR?

Bu bölümde Karialıların kökenleri, Leleglerle olan ilişkileri ve Dorların bölgeye gelişinden Hekatomnid Hanedanlığı'nın sonuna kadar olan siyasi gelişmeler üzerinde durulacaktır.

Karialıların kim oldukları, nereden ve ne zaman geldikleri konusunda kesin ve net bir bilgi olmamakla birlikte antikçağ yazarları bu konuda çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir.

Karia bölgesi ve Karialılar adlarını, kökenleri henüz tam olarak tespit edilmemiş Kar'lardan almıştır. Pausanias, kendi zamanında bile Yunan anakarasında Megara'daki iç kalenin Phoroneus'un oğlu Kar'dan dolayı Karia olarak adlandırıldığını ve iç kalede bulunan Demeter Odası'nın da Kar'ın krallığı zamanında inşa edildiğinin söylendiğini kaydetmektedir.⁴⁰⁰ Bu ad, M.Ö. II. bin yılın ikinci yarısına ait Hitit ve Mısır metinlerinde Kadeş Savaşı'na katılan Karkisalıları olarak; M.Ö. I. bin yılın Pers kayıtlarında ise Karka olarak geçmiştir.⁴⁰¹

Karialıların menşeleri ve bu bölgede yaşayan Leleglerle olan ilişkileri konusunda bilgi edindiğimiz en erken kaynak Homeros'tur. Yazar Karialıların Miletos'ta, Maiandros kıyılarında ve Mykale Dağı'nın eteklerinde yaşadıklarını belirttikten sonra,⁴⁰² kıyılara yakın bölgelerde Karialıların yanı sıra Leleglerin yaşadığını ifade etmektedir.⁴⁰³ Homeros, Lekton'dan (Bababurun) iki misli uzaklıkta Aiolislerin belli başlı kentlerine ve Adramyntenos (Edremit) Körfezi dolaylarına Lelegleri yerleştirmiştir.⁴⁰⁴ Burası Leleglerin ilk iskan yerleridir.⁴⁰⁵ Yani Homeros eserinde Karialılar ile Lelegleri farklı kavimler olarak göstermektedir.

Lelegler, Troia Savaşı sırasında Troia bölgesinin güneybatı ucundaki Satnioeis (Tuzluçay) çayı kıyılarında yaşamaktaydı.⁴⁰⁶ Böylece, Lelegler Karialıların yaşadığı bölgenin çok uzağına yerleştirilmiş oluyordu. Karialılar Troia Savaşı'nda Troia

⁴⁰⁰ Paus. 1.40.6.

⁴⁰¹ Sevin, 105.

⁴⁰² Hom. *Il.* 2.867-870.

⁴⁰³ Hom. *Il.* 10.428-430.

⁴⁰⁴ Hom. *Il.* 10.429.

⁴⁰⁵ Strabon 13.1.49.

⁴⁰⁶ Hom. *Il.* 21.85-86.

yandaşı olarak Kral Priamos'un yanında savaşmışlardır.⁴⁰⁷ Homeros Karialıları ve kabilelerini burada belirtmiş ancak Lelegleri muhtemelen örgütlenmelerini yeterli bulmadığından dolayı Karialılarla beraber saymamıştır.⁴⁰⁸

Herodotos ve bazı antikçağ yazarları, Karialıların önceleri Leleg adı altında adalarda yaşadıklarını ve sonradan karaya göç ettiklerini bildirmektedirler.⁴⁰⁹ Herodotos, Karialıların eskiden Leleg adını taşıdıklarını, adalarda oturduklarını ve Girit kralı Minos'un uyruğunda bulduklarını ancak vergi vermediklerini, sadece Minos istediği zaman ona gemilerde çalışacak adamlar gönderdiğini söylemektedir.⁴¹⁰

Bundan anlaşılıyor ki, Homeros ile Herodotos Karia-Leleg ilişkisi konusunda birbirleriyle uyuşmamaktadırlar. Herodotos, Karialıların ilkin Leleg adını taşıdığını belirtirken, Homeros Lelegleri Miletos'un çok uzağına yerleştirmiştir. Lelegler, Troia Savaşı'ndan sonra güneye inip Karia'daki Halikarnassos kenti yakınlarına yerleşmişlerdir.⁴¹¹

Pausanias, Lelegleri Karia ırkının bir kolu olarak tanıtmakta ve burada gruplar halinde Leleglerin yaşadığını belirtmektedir.⁴¹² Bu konuda Athenaeus, Lelegler ve Karialılar üzerine bir kitap yazmış olan Theangelalı Philippos'un, Karialıların Lelegleri köle olarak kullandıklarını ifade ettiğini yazmaktadır.⁴¹³ Burada Theangelalı Philippos, Lelegleri Spartalı helotlarla karşılaştırmaktan geri kalmamaktadır. Lelegler bir çok konuda Karialıların gerisindeydiler. Tek bir Leleg yazıtının bulanamayışının yanı sıra, kent örenleri de yalnızca yaşam ve ölüm sorunları ile ilgilenildiğini göstermekte; ortaya çıkarılan Leleg yapılarının hemen hemen tümünde ev, sur ya da gömüt biçiminde bu görülmektedir.⁴¹⁴

Vitruvius ise Karialılar ile Lelegleri barbar olarak nitelendirmekte ve bu iki kavmi aynı dönemde yaşayan kavimler olarak göstermektedir.⁴¹⁵

Strabon bu konuda şöyle demektedir: "Karialılar Minos'un egemenliğine tabi idiler ve bunlara o zamanlar Lelegler deniyordu, adalarda yaşıyorlardı, sonradan

⁴⁰⁷ Hom. *Il.* 10.428-430.

⁴⁰⁸ Hom. *Il.* 2.815-875.

⁴⁰⁹ Hdt. 1.171.2; Thuk. 1.4.8; Diod.Sik. 5.66; Strabon 12.8.5; 14.2.27.

⁴¹⁰ Hdt. 1.171.1-5.

⁴¹¹ Bean 1987, 11.

⁴¹² Paus. 7.2.8.

⁴¹³ Ath. 6.271.

⁴¹⁴ Bean 1987, 11-12.

⁴¹⁵ Vitr. 2.8.12.

karaya göç ettiklerinde kıyıların ve iç kısımların çoğunu ilk sahiplerinden alarak ele geçirdiler. Onların çoğu Lelegler ve Pelasglardı.”⁴¹⁶

Bazı antikçağ yazarları tarafından Lelegler, Karialılar olarak belirtilmekle beraber, Strabon’a göre Lelegler ile Karialılar birbirinden ayrı kavimlerdir. Yazar eserinde Homeros’un bu iki kavmi kesinlikle birbirinden ayrı gösterdiğini belirtip, buna dayanarak Lelegler ile Karialıları ayrı kavimler olarak ifade etmektedir.⁴¹⁷ Yazar eserinde Pherekydes’e (Karia kıyılarında Leros adasında doğan ve Atinalı lakabını taşıyan tarihçi) atfen Miletos, Myous ve Mykale dolaylarındaki bazı yerler ile Ephesos’un Karialılar tarafından iskan edildiğini, Phokaia’ya (Foça) kadar uzanan kıyılar ve Ankaios’un İonia kıyılarının yukarı kısmında egemen olduğu Samos ve Khios’un ise Leleglerin elinde olduğunu söylemektedir.⁴¹⁸ Ancak her iki kavim de İonlar tarafından sürülerek Karia’nın iç kesimlerine sığınmışlar ve diğer yerleşimlerin yanı sıra Miletos’u kurmuşlardır.⁴¹⁹

Strabon, Leleglerin Troia Savaşı’ndaki varlığını Homeros’un eserine dayanarak ifade etmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Lelegler Aineias’a bağlı Troialılarla Kilikyalılar arasındaki bölgede yaşamışlardır. Ancak burası Akhilleus (Troya savaşlarına katılan en yiğit Hellenli) tarafından istila edilince, Lelegler Karia’ya göç ederek bugünkü Halikarnassos dolaylarını ele geçirmişlerdir.⁴²⁰ Bu topraklarda sekiz kentin Lelegler tarafından iskan edildiği, bunların kısa bir zamanda çoğalarak Karia’da Myndos ve Bargilya’ya kadar olan bütün toprakları ele geçirmekle yetinmeyip, Pisidia’nın da büyük bir bölümünü kendilerine kattıkları söylenmektedir.⁴²¹ Bunun yanında, Karia’nın tümünde ve Miletos’ta Leleglere ait mezarlar, kaleler ve iskan yerleri görülmektedir.⁴²²

Karialıların ada bağlantıları konusunda antikçağ yazarları çeşitli görüşler bildirmektedirler.

⁴¹⁶ Strabon 14.2.27.

⁴¹⁷ Strabon 13.1.58.

⁴¹⁸ Strabon 14.1.3.

⁴¹⁹ Strabon 12.8.5.

⁴²⁰ Lelegler tarafından terk edilmiş olan Pedasa kendi artık yok olmuştur. Fakat Halikarnassoslulara ait toprakların iç kesimlerinde, kendileri tarafından Pedasa olarak adlandırılan bir kent bulunmaktadır ve şimdiki arazi Pedasis olarak adlandırılmaktadır. Bk., Strabon 13.1.58; 13.1.59.

⁴²¹ Yazar, Leleglerin eski dönemlerde Avrupa’nın bir çok yerinde başıboş dolaştıklarını ve Homeros’un onları deniz aşırı olmayan müttefikleri arasında gösterdiğini kaydetmektedir. Bk., Strabon 12.8.4.

⁴²² Strabon 12.1.59.

Herodotos'a göre, adalarda yaşayan Kariyalılar uzun süre sonra (M.Ö. 1000 yılı civarında Hellen kolonizasyonu sırasında) Dorlar tarafından sürülmüşler ve anakaraya göç etmişlerdir.⁴²³ Görüldüğü gibi Herodotos, Minos Uygarlığı Dönemi'nde Kariyalıların adalarda yaşadıklarını ve korsanlık için denize çıktıklarını belirtmektedir.⁴²⁴

Antikçağ yazarlarından Thukydides; Kariyalıları adalı bir kavim olarak nitelemekte, onları adalarda korsanlık yapan ve anakaraya Minos tarafından gönderilen bir kavim olarak ifade ederek Karia-Girit bağlantısına değinmektedir.⁴²⁵ Hemen sonrasında yazar Peleponnesos Savaşları sırasında Atinalıların Delos Adası'nı temizlemek amacıyla açtıkları mezarları buna kanıt olarak göstermektedir. Mezarların gömü düzeninin yanı sıra, ele geçen silahların biçimlerinden de ölülerin en az yarısının Kariyalı olduğunu aktarmaktadır.⁴²⁶ Delos Adası'ndaki mezarların Kariyalılara ait olduğu konusunda bazı şüpheler bulunsa da,⁴²⁷ özellikle şimdiye kadar bu mezarlardaki silahlarla ilgili kesin bir bulguya rastlanmadığından dolayı bu

⁴²³ Hdt. 1.171.5.

⁴²⁴ Hdt. 2.52.

⁴²⁵ Thuk. 1.4.1.

⁴²⁶ Thuk. 1.8.1. Thukydides'e göre bu mezarlar iki aşamada temizlenmiştir. Peisistratos tarafından yapılan ilk temizlik, tapınma yerinden görülebilen bir alanla sınırlı kalmıştır. M.Ö. 426/5 yılında yapılan ikinci temizlik daha kapsamlıydı ve adadaki tüm mezarlar temizlendi. Bk., Thuk. 3.104.1-2. Bu ikinci temizlik sırasında mezarların karakterleri ve içerikleri gözlemlenmiştir. Bu gözlemler sonucunda Thukydides, adaların çoğunu kolonileştirenlerin Kariyalılar olduğu yorumunu yapmaktadır. Yazar, bunu mezarların içindekilerin çoğunun Kariyalılara ait olmasından ve gömülen silahların teçhizatından yararlanarak kanıtlamıştır. Kariyalıların ölü gömme merasimlerinde takip ettikleri üst üst birlikte gömme metodu da bu düşüncüyü desteklemektedir. Bk., Thuk. 1.8.1.

⁴²⁷ Hornblower, savaş sırasında generallik yapmış olan Thukydides'in verilerinin yanlış olmayabileceğini belirtmektedir. Ona göre, Thukydides eski dönemlerle ilgili açıklamalarda bulunmak istediğinde materyal kanıt kullanmayı tercih etmektedir ve kendisinin de eskiçağa ilgi duyan biri olarak bu purifikasyona katılma ihtimali vardır. Bk., Hornblower 1987, 128, 183-4; Cook 1955, 267-270. Thukydides'in bildirdiği Karia mezarlarının içeriklerinin ayrıştırılarak atılma ya da başka bir yere gömülme ihtimali olsa da, Cook bunun mümkün olmadığını iddia etmektedir. Bk., Cook 1955, 269. Ancak erken dönemlerde değişik şehir devletlerinin farklı ölü gömme adetlerinin olduğu bilinmektedir. Çünkü, Atina'nın M.Ö. 6. yy.'ın başında Salamis Adası'nda ayırıcı olarak tek kişilik ölü gömme metodu uyguladığı ve Atinalı olmayan Megaraların ise bir mezarda üç-dört kişi gömdükleri ve bu türden mezarların Salamis'te olmadığı bildirilmektedir. Bk., Plut. *Sol.* 10.4.5. Diğer taraftan Long'a göre, Thukydides Rheneia depositi içinde ve başka Hellen yerleşim birimlerinde de bulunan demir orakları Karia silahı olarak karıştırmıştır. Bk., Long 1958, 304. Long'a göre Karia ölü gömme adetlerini Attika'dan ayıran iki özellik vardır. Bunlardan biri, bir mezarda birden fazla kişinin gömülmesi; diğeri ise yapısal gömütlerin olmasıdır. Long, Thukydides'in Delos adasındaki Miken mezarlarını Karia mezarı olarak tanımladığını savunmaktadır. Ancak, Long'un kendisi Demir Çağı'nın başında Assarlık'a gelen Kariyalıların Minos-Miken ölü gömme adetlerini devam ettirdiklerini kabul etmektedir. Bk., Long, 302-303. Bunun yanında, Thukydides'in kendisinin Kariyalıların kimliğini direkt olarak yapısal mezar türleriyle değil, muhtemelen Mikenlilerle aynı şekilde kullandıkları ölü gömme metodu ve Kariyalılara özgü silah teçhizatlarıyla bağdaştırdığı görülmektedir. Bk., Demir 2006a, 64-65.

şüpheleri doğrulayacak güçlü bir kanıtın olmadığı görülmektedir. Thukydides'in bildirimleri doğru kabul edilirse, M.Ö. 426/5 yılındaki bu olayı ifade ederken, bu dönemdeki Kariyalıların ölü gömme geleneklerini ve silahlarını iyi tanıdığı ortaya çıkmaktadır. Thukydides, ayrıca Minos'un adaların çoğunu kolonileştirdiğini ve adalarda yaşayan insanları yerlerinden çıkarttığını eklemektedir.⁴²⁸ Bu noktada, Kariyalıların adalardan karaya göç etmeleri konusunda Thukydides ile Herodotos'un fikirleri uyuşmaktadır. Modern dönemde, Thukydides'i destekler şekilde Girit'te bulunan on mezarın Karia'da bulunanlara benzediği ortaya çıkarılmıştır.⁴²⁹

Pausanias, ada kökenli bir Karia varlığından söz etmektedir.⁴³⁰ Yazar, Miletosluların kendilerinin erken dönem tarihleriyle ilgili hikayesine değinmektedir. Bu hikayeye göre, Miletos iki nesil boyunca topraklarından yerli Anax ve onun oğlu Asterios'un hükümdarlıkları esnasında Anaktoria olarak adlandırılmaktaydı. Ancak Miletos Giritlilerden oluşan bir ordu ile bu bölgeye çıktığında, hem toprak hem de şehir ismini Miletos'a çevirmiştir. Miletos ve onun adamları Europa'nın oğlu Minos'dan kaçarak Girit'ten gelmişler ve bu toprakta daha önce yaşayan Kariyalılar onlarla birleşmişlerdir.⁴³¹ Buradan, Giritliler ile daha önce adalardan giderek oraya yerleşmiş ya da oranın yerlisi olan Kariyalılar arasında bir bağ olduğu ortaya çıkarılabilir.

İsokrates de Kariyalıların adalardan geldiklerini ifade etmektedir. Yazara göre, Giritli Minos'un yönetimi altında yaşayan bazı ada halkları daha sonra Kariyalılar tarafından işgal edilmiştir.⁴³²

Vitruvius'a göre, Kariyalılar önceleri Miletos'ta (İonia) yaşamaktaydı. Hatta Kariyalılar ile Leleglerin birlikte uzaklaştırılmalarından sonra, liderleri İon'dan dolayı buldukları bölge İonia olarak adlandırılmıştır.⁴³³

Daha önce belirtildiği gibi Strabon, Kariyalıların korsanlık yaptıklarını, askerlik işleriyle ilgilendiklerini hatta kalkan kulplarının, kalkan armalarının ve sorguçların buna kanıt olarak gösterildiğini kaydetmektedir.⁴³⁴ Herodotos da Kariyalıların çok erken dönemlerde muhtemelen Minos döneminde adalarda yaşarken bu askeri

⁴²⁸ Thuk. 1.8.1.

⁴²⁹ Hall 2000, 124; Bass 1963, 358.

⁴³⁰ Paus. 7.2.5; 7.4.9.

⁴³¹ Paus. 7.2.5.

⁴³² İsook. *Paneg.* 2.43.

⁴³³ Vitr. 4.1.5.

⁴³⁴ Strabon 14.2.27.

teçhizatı keşfettiklerini ima etmekteydi.⁴³⁵ Yazar, özellikle erken dönem Karia tarihini ilgilendiren Girit hikayesine göre, Karialıların adalardan geldiğini bildirmektedir. Herodotos'un burada kendi çağına ait ya da daha önceden Anakreon ve Alkaios'un ifşa ettikleri Karialıların keşifleriyle ilgili verileri tekrar etmekten çok, Minos dönemine kadar giden bir sözlü gelenekten yararlandığını düşünülebilir. Bu da Karialıların Girit bağlantısına işaret etmekte ve Minos yönetimi altında Karialıların bir süre yaşadıkları düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Bunun yanında, Karialıların Girit'le bağlantısını gösteren başka kanıtlar da bulunmaktadır. Labrys (çift yüzlü balta) Girit yapılarında çok kez temsil edilen ve Hellenlerin Zeus ile bağdaştırdıkları bir Girit genç erkek tanrısının sembolüdür. Bunun yanında muhtemelen Minos'un sarayı ve Knossos'taki Minotaur'un ini için kullanılan mitolojik isim labrys'dir.⁴³⁶ Girit'teki Labryinthos isminin, bunun bir zamanlar Girit'te kullanıldığının bir göstergesi olduğu ve erken dönemde adalardan gelen Karialıların karalara yerleşmelerinin söz konusu olduğu kabul görmektedir. Bu da Karialılar ile Girit arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından önemlidir.⁴³⁷ Yine Aelianus'un eserinde Girit bağlantısına işaret eden noktalar vardır. Aelianus eserinde: “ Ve Girit ve Zeus'un oğlu Kar'ın ardından Karialılar” demektedir.⁴³⁸ Yani, Karialıların M.Ö. ikinci bin yılında Karialıların Minos'un müttelikleri ve tebaaları olarak adalarda yaşayan denizciler olduğunu gösteren antik kaynakların dikkate alınması gerekmektedir.⁴³⁹

Tüm bu düşüncelerin yanı sıra Karialıların kendileri, adalardan geldikleri görüşünü kabul etmemektedirler. Onlar anakaranın yerlisi olduklarını ve hep şimdiki adlarını taşıdıklarını belirtirler. Bunu kanıtlamak için de Mylasa'da bulunan Karia Zeus'une ait çok eski bir tapınak gösterirler.⁴⁴⁰

Karia'da konuşulan dil hakkında tam bir görüş birliğine varılmasa da, Homeros eserinde Karialıların barbarca konuştuklarını ifade etmekte ancak onlardan hiçbir

⁴³⁵ Hdt. 1.171.1-6. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk., Demir 2006a, 55 vd.

⁴³⁶ Plut. *Quaest. Graec.* 45. Karia ve Girit kültürleri arasında geleneksel bir bağlantı bulunmaktadır. Hem Giritlilerde hem de Karialılarda labrys, Zeus'un sembolüdür. Bk., Evans, 175.

⁴³⁷ Erken dönem Karia-Girit bağlantıları üzerinde yorumlar için bk., Lorimer, 1-2, 31.

⁴³⁸ Ael. 12.30; Snodgrass 1964a, 110.

⁴³⁹ Bu kaynaklar: Buck 1962, 129, 137; Hägg- Marinatos 1984, 183-185.

⁴⁴⁰ Bu tapınağa daha önce belirtildiği gibi, sadece kardeş uluslar Mysialılar ve Lydialılar kabul edilirdi. Başka soydan olanlar, Karia dilini konuşsalar bile bu tapınağa sokulmazlardı. Bk., Hdt. 1.171.5-6.

yerde barbar olarak söz etmemektedir.⁴⁴¹ Herodotos ise Karia sınırları içinde bulunan Miletos, Myous ve Priene kentlerinin ortak bir dil konuştuğunu belirtmektedir.⁴⁴² Hem Homeros hem de Herodotos zamanında Hellen sınırları içinde kalan bu üç kentte resmi dil Hellence olmasına karşın, kendi dilini konuşan Karia halkı da önemli bir çoğunlukta idi.⁴⁴³

Strabon, “barbar” sözcüğünün Hellen olmayan ırklar için kullanıldığını ve Hellen dilini Karca aksanla konuşanların olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴⁴ Kariyalılar bu sırada henüz Helenlerle pek ilişki kurmamışlar, dillerini ve yaşam tarzlarını pek öğrenememişlerdir. Kariyalılar çıktıkları seferlerde ücret karşılığı askerlik yaptıklarından dolayı, bu sözcük onlar için kullanılmış olabilir.⁴⁴⁵ Bunun yanında bazı yazarlar Karları Luvilerin devamı olarak görmektedirler. Ancak Karia yer adları ve dinleri, bu kavmin Luviler gibi Hint-Avrupa karakterli bir dil konuşmadıklarına işaret etmektedir. Ancak Karların dili hakkında sağlıklı bir görüş ileri sürebilmek için oldukça erkendir. Günümüzde, Karca'nın Hint-Avrupa kökenli eski bir Anadolu dili olup olmadığı hala çözülememiştir. Buna ilaveten, Girit adasındaki “ss” ve “nd” li coğrafya adları ve Girit mitoslarındaki bir takım şahıs adlarının Anadolu'daki adlarla özdeş olmaları, adanın ilk halklarının Anadolu kökenli olduklarını desteklemektedir.⁴⁴⁶

Kariyalıların bir deniz kavmi olduğunu gösteren birçok işaret bulunmaktadır. Eusebios tarafından (M.S. 300 sıralarında yazan) M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısına yerleştirilen “Karia deniz egemenliği” üzerine antikçağda yaygın bir söylence bulunmaktaydı. Ancak, söz konusu deniz gücüne ilişkin bir kanıt ile henüz karşılaşılmamıştır.⁴⁴⁷ Eusebios'un Khronographia adlı eserinde isim kayıp görünse de, hem Ermeni hem de Latin tercümelemlerde Kariyalılara yer verilmekte ve Ermeni

⁴⁴¹ Hom. *Il.* 2.867-870.

⁴⁴² Hdt. 1.142.3.

⁴⁴³ Bean 1987, 10.

⁴⁴⁴ Strabon 14.2.28.

⁴⁴⁵ Strabon 14.2.28. Yazıt yokluğundan, Leleg dili hakkındaki bilgilerimiz oldukça yetersizdir. Bk., Bean 1987, 11-12.

⁴⁴⁶ Kızıllı, 6.

⁴⁴⁷ Karia deniz gücü ile tanımlanan tarihler M.Ö. 735-674 arasındadır. Ancak bu dönemde bir Karia deniz gücü geleneğini destekleyen kanıtlar oldukça azdır. Bk., Ball 1977, 317.

tercümeleri genellikle altmış bir yıllık (M.Ö. 735-674) yönetim süresi için takip edilmektedir.⁴⁴⁸

Herodotos'ta Assurlulara karşı Mısırlı Psammetikhos I'e (664-610 B.C.) yardım eden "denizdeki tunç adam"ın hikayesi bu geleneğe bir dayanak noktası olarak gösterilmektedir.⁴⁴⁹ Ancak bu sıradan düzenlenmiş bir askeri yardıma benzemektedir.⁴⁵⁰ Kariyalılar ücretli asker olarak önemli bir ünü başarmış olsalar bile, bunu bağımsız bir deniz gücüne çevirmek oldukça zordur.⁴⁵¹

Pers Savaşları sırasında Kariyalıların önemli büyüklükte bir donanma meydana getirdiklerini⁴⁵² ve Perslerden önceki denizciliğe ait girişimlerinin takdir edildiğini bilmekteyiz. Yine Karyandalı Skylax'ın, Dareios'un seferinde yer aldığı,⁴⁵³ Kariyalıların ve İonialıların Dareios'un hükümdarlığının başında Babylon'da Susa'ya bot ile geldikleri ifade edilmektedir.⁴⁵⁴ Bu bilgiler, Kariyalıların korsan denizciler olduğunu belirtebilir ancak M.Ö. 7. yüzyılda onların belli bir geleneğe bağlı olduklarını ve Karia deniz yönetiminin güçlü olduğunu kesin olarak göstermez.

Diodoros erken bir Karia deniz egemenliğini doğrulamaktadır, ancak göç zamanından sonra bu hiçbir kaynakta bulunmamaktadır. Diodoros bu deniz egemenliğini Minos'un yönetimi ile Hellenler tarafından oluşturulan adalardaki yerleşimler arasına yani İonialılar ve Dorların arasına koymaktadır. Bu da Dor ve İonialıların, Kariyalıları adalardan çıkarttıkları düşüncesiyle uyuşmaktadır. Diodoros'un deniz gücü listesinde, Kariyalılar on yedi kavmin içinde onuncu sırada ve ikinci sütunun başında yer almaktadır.⁴⁵⁵ Bu bilginin daha sonra yayılmamasını, ya listenin Kariyalıları atladığına ya da onları çok erkenden içerdiğine bağlayabiliriz.⁴⁵⁶ Bununla birlikte Diodoros'un listeye Kariyalılarla başlamaması, onun yerine

⁴⁴⁸ Myres 1906, 107, 109; Fotheringham 1907, 82-83. Ancak bu konuda birbirinden değişik görüşler bulunmaktadır. Örneğin, Miller 1971, 63 vd.'da bu deniz yönetimi elli bir yıl olarak gösterilmektedir.

⁴⁴⁹ Bu hikaye şöyledir: Psammetikhos, Assurlulara karşı karşıya geldiği zaman tanrıya danışmış ve tanrı ona öcün denizden geleceğini ve tunç adamların ortaya çıkacağını bildirmiştir. Biraz zaman geçtikten sonra korsanlık için denize çıkmış olan Kariyalılarla İonialılar, Mısır'a yanaşmak zorunda kalmışlar; bu sırada kıyıya tunç silahlı adamlar çıkmıştır. Psammetikhos'a, tunç adamların geldiği ve ortalığı yağma ettikleri bildirilmiştir. Tanrı'nın söylediği gerçekleşmekteydi. O, Kariyalılarla ve İonialılarla anlaşmış ve bu anlaşmadan sonra kendisinden yana olan Mısırlıların da yardımıyla kralları devirmiştir. Bk., Hdt. 2.152.1-5; Diod.Sik. 1.66.

⁴⁵⁰ Polyainos 7.3.

⁴⁵¹ Ball, 317-318.

⁴⁵² Hdt. 7.93; Thuk. 1.3.5; 1.7.8; Ormerod 1924, 70, 96-97.

⁴⁵³ Hdt. 4.44.1; 7.93.

⁴⁵⁴ Ball, 318, 319.

⁴⁵⁵ Diod.Sik. 5.84.

⁴⁵⁶ Ball, 320.

Lydialılarla ve Maeonialılarla başlaması ilginçtir.⁴⁵⁷ Burada Kariyalılarla Lydialıların yer değiştirdiği ve Kariyalıların onuncu deniz hakimi haline geldiğini düşünebiliriz.

Sonuç olarak, antikçağ yazarlarının ve çağdaş yazarların ifadelerinden yararlanıldığında, Kariyalıların erken dönemlerde adalarda yaşadıkları makul görünmektedir. Özellikle Herodotos'un ve Pausanias'ın Karia-Girit bağlantısı ile ilgili verdiği bilgiler, Thukydides'in Delos Adası'nın temizlenmesi sırasında açılan mezarlarda sunduğu kanıtlar ve Strabon'un net olarak ifade ettiği Kariyalıların ada bağlantısı bunu desteklemektedir.⁴⁵⁸ Diodoros, erken dönemde Karia'da Kherronesos bölgesine Girit'ten gelerek bu bölgede yaşamakta olan yerli Kariyalı kovanların yerleştiğini bildirmektedir. Yazar, Troia Savaşı'ndan önce Girit Kralı Minos'un karada ve denizde çok büyük güçleri olduğunu ve denizlerin hakimi olarak Girit'ten pek çok koloni gönderdiğini; Kyklades adalarının büyük bir bölümünü yerleşime açtığını, adaları halk arasında paylaştırdığını ve Küçük Asya'nın da önemli bir kısmını ele geçirdiğini kaydetmektedir. Ancak, savaştan sonra Kariyalılar güçlerini arttırarak Kyklades adalarını ele geçirip burada yaşayan Giritlileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte, bazı adalarda oralara önceden yerleşmiş olan Giritlilerle beraber yaşamışlardır. Daha sonraki dönemde ise Kariyalılar adalardan çıkartılmıştır. Yazar, Troia Savaşı'ndan sonra Kariyalıların sadece adalardaki değil aynı zamanda Küçük Asya'nın güneybatısında ve Hellas anakarasındaki varlıklarına da işaret etmektedir.⁴⁵⁹

Pausanias daha önce belirtilen Miletosluların erken dönem tarihleri ile ilgili hikayesine değinerek, adalarda yaşayan Kariyalıların sonra karaya göç ettiklerini ifade etmektedir.⁴⁶⁰ Strabon'a göre, önceden adalı olan Kariyalılar ve Lelegler Miletos'u kuran Giritlilerin yardımı ile anakaralı olmuşlardır. Kariyalılar, adalarda Hellenlerle birlikte yaşamışlar ve hatta Küçük Asya'ya sürüldükten sonra Dor ve İonialıların Asya'ya geçmeleriyle beraber Hellenlerden ayrı yaşayamamışlardır.⁴⁶¹ Elimizdeki

⁴⁵⁷ Myres 1906, 108.

⁴⁵⁸ Hdt. 1.171.1-6; Thuk. 1.4; 1.8; Paus. 7.2.5; Strabon 14.2.27.

⁴⁵⁹ Diod.Sik. 5.60.3.

⁴⁶⁰ Paus. 7.2.5.

⁴⁶¹ Strabon 12.8.5.

kaynaklar, Kariyalıların ilk başta adalarda yaşadıklarını ve daha sonra anakaraya göç ederek burada yaşamaya devam ettiklerini göstermektedir.⁴⁶²

Diğer yandan, antikçağ kaynaklarının çoğu Kariyalılar ile Lelegleri birbirinden farklı kavimler olarak belirtmekte hatta, Lelegleri Kariyalılardan daha uzak bir bölgeye yerleştirmektedirler. Bununla beraber, antikçağda bu iki topluluğun birbiriyle yakın ilişkide olduğu görünmektedir. Herhangi bir Leleg yazıtının bulunmayışı, bu ilişkiyi net olarak sonuçlandıramamıza neden olmaktadır.

B- DORLARIN GELİŞİ

Anadolu kıyılarına M.Ö. 1000 yıllarından itibaren yapılan Aiol ve İon göçlerinden bir süre sonra, Karia kıyıları bu kez de Dorların göçlerine sahne olmaya başlamıştır. Peloponnesos Yarımadası'nda oturan bu kavim, adalara ve Güneybatı Anadolu kıyılarına kollar halinde göçmeye başlamıştır.⁴⁶³ Troia Savaşı'nın ardından meydana gelen Dor göçü, kendine en güneyde yer bulabilmiştir.⁴⁶⁴ Dorlar, Girit'i işgal ettikten sonra Kythera (Yunanistan'ın güneyindeki büyük ada), Thera (Santorini Adası) ve Melos'u ele geçirmişlerdir. Buradan doğu yönünde ilerleyerek Rodos ve Kos adalarına ve bu adaların karşısındaki Knidos ve Halikarnassos Yarımada'na yerleşmişlerdir.⁴⁶⁵ Kos ve Rodos adaları ile anakaranın belirli birkaç bölgesinde tutunabilen Dorlar, durumlarını güçlendirebilmek için "Dor Altıkenti" olarak bilinen, altı kentten kurulu bir birlik çevresinde toplanmışlardır.⁴⁶⁶ Daha önce belirtildiği gibi, bu birliğe Kos, Rodos'tan üç kent, anakaradan da Knidos ile Halikarnassos bağlı idi. Buna karşın, aralarında İasos'un da bulunduğu diğer Dor kentleri birliğe alınmamıştır. Birlikteki üyeler, belirli aralıklarla Knidos topraklarında düzenlenen Triopionlu Apollon şenliğinde bir araya gelirdi. Apollon onuruna

⁴⁶² Hellas ve adalardaki Karia varlığı üzerine yorumlar için bk., Bury 1913, 69-70; Hammond 1967, 58; Craik 1980, 51, 157.

⁴⁶³ Sevin, 106. Kroisos, Hellenlerin en güçlü kavimlerini öğrenmek için bilgi toplamıştır. Bunlardan biri Dorlardır. Dorlar, Hellenlerden geliyordu. Hellenler sürekli oradan oraya göçmüşlerdir. Kral Deukalion zamanında Phthiotis'te yaşamakta, Hellen oğlu Daros zamanında Ossa ve Olympos eteklerindeki Histiaia denilen bölgede bulunmaktaydılar. Kadmoslular gelip onları Histiaia'dan kovmuşlar, onlar da Pindos'a gitmek zorunda kalmışlardır. Bu sefer oradan da Dryopis'e göçmüşler ve bütün bu göçlerden sonra Peloponnesos'a varıp Dorlar adını almışlardır. Bk., Hdt. 1.56.1-3.

⁴⁶⁴ Bean 1987, 13.

⁴⁶⁵ Strabon 14.2.6.

⁴⁶⁶ Bk., Hdt. 1.144.1; Bean 1987, 13.

düzenlenen törenlerde kazananlara eskiden ödül olarak bronz üçayaklar verilir, bunu kazanan alıp tapınaktan dışarı çıkaramaz ve tanrıya adak olarak orada bırakırdı.⁴⁶⁷

Karialıların adalardan çıkartılarak anakaraya göç etmelerine neden olan Dorlar⁴⁶⁸ ile yerli halkın kaynaşma derecesi her yerde aynı olmamıştır. Örneğin, yazıtlarda karşımıza çıkan Karia adları bir kıyı kenti olan Halikarnassos'ta sıkça kullanılırken, yine kıyıda yer alan Knidos'ta hiç duyulmamıştır.⁴⁶⁹

C- ARKAIK DÖNEM (M.Ö. 800-500)

Karia'nın M.Ö. 7. yüzyıl öncesindeki durumu hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak, bu dönemde bazı yerel Karia krallıklarının bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁰

Karia'nın bilinen tarihi, onun Kroisos'un Lydia krallığına ilhak olmasıyla başlamakla beraber, antik kaynaklar ilk önce Lydialıların Karialıları erken dönem askeri olaylarında kullandıklarını göstermektedir.⁴⁷¹ Plutarkhos, Heraklid hanedanlığının son kralı Kandaules'a karşı ayaklanan Mermnad hanedanlığının ilk kralı Gyges'in (M.Ö. 687-652) Karialı ücretli askerlerin yardımıyla tahtı ele geçirdiğini belirtmektedir.⁴⁷² Daha sonra Gyges'in Mısır'a Karialı askerler gönderdiği bilinmektedir. M.Ö. 664'ten 500'lü yıllara kadar paralı Karialı askerler Mısır coğrafyasında kullanılmaktadır. Karialılar İonialılar ile birlikte Mısırlı krallar için ücretli asker desteği sağlamaktaydılar. Diodoros, Mısır'da iç kargaşa dönemine son veren on iki kraldan sonra, bu krallardan biri olan Psammetikhos I'in yönetimi ele geçirmesinde Karialı ücretli askerlerin etkisi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷³ Yine

⁴⁶⁷ Daha önce belirtildiği gibi, Halikarnassoslu Agasikles adında birisi bu adeti umursamamış, kazandığı üçayağı evine götürüp asmıştır. Bunun üzerine, diğer beş kent yani Lindos, İalysos, Kameiros, Kos ve Knidos altıncı kent olan Halikarnassos'a tapınağın kapılarını kapatmışlar ve böylelikle onu cezalandırmışlardır. Bk., Hdt. 1.144.2-3.

⁴⁶⁸ Hdt. 1.171.5.

⁴⁶⁹ Bean 1987, 13; Sevin, 106.

⁴⁷⁰ Sevin, 107.

⁴⁷¹ Hornblower 1982, 16.

⁴⁷² Daha önce belirtildiği gibi Arselis isimli bir Mylasalı komutan Sardeis tahtına, Mermnad hanedanlığının ilk kralı Gyges'in geçmesine yardım etmiştir. Bk., Plut. *Quaest. Graec.* 45=*Mor.*301F-302 A; Pedley, 96-97.

⁴⁷³ Diodoros, Psammetikhos I'in yönetimi ele geçirmesiyle ilgili olarak şunları kaydetmektedir: Psammetikhos I, tüccarlar, Phoenikialılar ve Hellenler için satılacak mallar sağlayarak bu kavimler ve yöneticilerle dostça ilişkiler kurmuştur. Bu nedenden dolayı, kralların onu kıskandığı ve ona savaş açtığı söylenmektedir. Erken dönem tarihçilerden bazıları, bu konuda bir hikaye anlatmaktadır:

Mısır kralı Psammetikhos I'in M.Ö. 660 yılı civarında Assurlularla olan mücadelesinde, Kariyalı ve İonialı ücretli askerlerin yardım ettiği bilinmektedir.⁴⁷⁴ Bu, Mısır savaşlarında İonialıların kampının karşısında Nil nehrinin Pelusia kolu üzerindeki deltada Karia yerleşimlerinin başlangıcını oluşturmaktaydı.⁴⁷⁵ Yani, ücretli askerler için Mısır'da kamplar kurulmuştu. M.Ö. 591 yılında Psammetikhos II'nin gerçekleştirdiği Nubia seferinde, Abu Simbel'in sütunlarına kazıdıkları yazıtlardan hem İonialıların hem de Kariyalıların ek güçler olarak izleri günümüze kadar gelmiştir.⁴⁷⁶ Yani, Kariyalı ve İonialı ücretli askerler buradan geçerken kendi isimlerini ve geldikleri yerleri yazmışlardır. Kariyalı ve İonialı ücretli askerler M.Ö. 570 yılında Amasis karşısında Apries çatışmasında tekrar destek güçleri ortaya çıkmaktadırlar.⁴⁷⁷ Amasis daha sonra Kariyalıları ve İonialıları Nil üzerindeki gerçek kamplarından çıkararak özel muhafızları olarak Memphis şehrine yerleştirmiştir.⁴⁷⁸ Memphis bölgesinde, Karia yazıtları ve taşlar üzerinde Karia gemilerini gösteren oyma resimler bulunmuştur. Yakın zamanda, yazıtlarıyla ve Karia erkek ve kadınlarının temsilleriyle Saqqara'da daha fazla "steller" keşfedilmiştir.

Kendisinin de Karia-Lydia soyundan geldiği söylenen Kroisos zamanında Kariyalıların Hellenizme yönelmelerinde bir artış olabilirdi, ancak Lydialılar döneminde Karia iç karasında gözle görülebilir bir Hellen etkinliğine yönelik pek bir delil yoktur. Bu konuda Karia-Lydia bağlantısını ortaya koyan günümüze kadar gelmiş olan tek arkeolojik kanıt; Sardeis, Ephesos ve Lydia kontrolü altındaki

Generallerden ilk olarak kim Memphis'deki tanrıya bronz kaptan bir libasyon dökerse, onun bütün Mısır'ı yönetmesine dair bir orak almışlardı ve din adamlarından biri tapınağın dışına on bir altın kap getirdiğinde, Psammetikhos miğferini çıkararak libasyonu dökmüştür. Bu nedenle Psammetikhos ile diğer kralların arası açılmıştır. Psammetikhos, Karia ve İonia'dan ücretli askerleri çağırarak Memphis yakınındaki meydan savaşında diğerlerini yenilgiye uğratmıştır. Böylece, artık onunla taht mücadelesi yapmaya muktedir olamamışlardır. Bk., Diod.Sik. 1.66.8-12.

⁴⁷⁴ Daha önce belirtildiği gibi Mısır kralı Psammetikhos I, babasını (Nekos) öldüren Ethiopialı Sabakos'dan kaçarak önce Suriye'ye sığınmıştır. Suriye'ye getirilen Psammetikhos I, on bir kral tarafından bu sefer bataklık bölgeye sürülmüştür. Bu sırada, Kariyalılar ve İonialılar Mısır sahiline çıkmak zorunda kalmışlardır. Psammetikhos'a onların tunç adamlar olduğu söylenmiş ve kral oraklın gerçekleştiğini görmüştür. Kariyalılar ve İonialılar ile dostluk kurarak, eğer kendisine katılırlarsa kendilerine büyük ödüller vereceğini söylemiştir. Böylece, onları kendi tarafına çekerek bu müttefikleriyle ve gönüllü Mısırlılar ile diğer kralları tahtından etmiştir. Bk., Hdt. 2.152.1-5.

⁴⁷⁵ Hdt. 2.154.1-3.

⁴⁷⁶ Kariyalıları icatları ve askerlik alanındaki verimlilikleri, en azından M.Ö. 7. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren ücretli askerler olarak rağbette olmalarını sağlamıştır. Bk., Snodgrass 1964b, 185.

⁴⁷⁷ Hdt. 2.163.1-2.

⁴⁷⁸ Hdt. 2.154.3.

Smyrna'da (İzmir) bulunan tek dilli Karia yazıtlarıdır.⁴⁷⁹ Hatta, bu dönemde Karialılar ve Hellenler arasında evlilikler olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır.⁴⁸⁰

M.Ö. 547/6 ve M.Ö. 541/0 yılları arasında Pers kralı Kyros, Lydia kralı Kroisos'u yenilgiye uğratmış ve böylece Persler Ege Denizi'ne kadar olan bölgeyi hakimiyeti altına almışlardır.⁴⁸¹ Herodotos, bu savaşın hemen sonrasında Kyros'un generallerinden Harpagos'un Karia'yı boyunduruk altına aldığını ve Perslere karşı sadece Halikarnassos'un kuzeyindeki Leleg kasabası olan Pedasa'nın direndiğini bildirmektedir.⁴⁸² Lydialıların Hellen şehirlerini işgalleriyle ilgili olumlu bir tablo çizen Herodotos, Pers yönetimi altında ise Hellenlerin köleleştirildiğini söylemektedir.⁴⁸³ Xenophon, bu dönemde Karialıların Kyros'dan yardım istediğini ve bunun sonucunda Kyros'un iyi bir askeri yeteneği ve diplomatik kabiliyeti olan Adousios'u göndererek aralarındaki sivil savaşın sona erdirildiğini kaydetmektedir. Bu gelişmeden sonra, Karialılar onu kendilerinin satrapı yapmak istemişlerdir.⁴⁸⁴ Böylece, Karia Pers İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir.⁴⁸⁵ Ancak, Küçük Asya'nın batı ve güneybatı bölgeleri ayrı bir satraplık yerine daha büyük olan Sardeis merkezli Lydia satraplığının idaresi altına girmiştir. Bu dönemle ilgili kaynaklarda herhangi bir Karia satrapına rastlanmamaktadır.⁴⁸⁶

Sonuç olarak, Persler Karia bölgesini bir satraplık haline getirmişler ancak bu bölgedeki şehirleri garnizonlar kurarak denetim altında tutmuşlardır.⁴⁸⁷ Pers yönetimi altında bulunan Karia ailelerinin önde gelenleri bölgesel sorumluluklarına devam etmişlerdir. Hatta, Karialıların bu dönemde Akdeniz ve Ege'de serbestçe dolaştıkları

⁴⁷⁹ Pedley, 96 vd; Gusmani 1975, 81 vd. Ayrıca, Lydialıların Smyrna'daki kontrolü için bk., Hdt. 1.16.1-2.

⁴⁸⁰ Hornblower 1982, 17.

⁴⁸¹ Hdt. 1.174; 1.175; 3.90; Ruzicka, 7.

⁴⁸² Hdt. 1.175.

⁴⁸³ Kroisos bazı Hellenleri haraca bağlarken, bazılarını da dost olarak kabul etmiştir. Bk; Hdt. 1.6.2. Harpagos ise hiçbir başarı göstermediğine inandığı Karialıları köleleştirmiştir. Bk., Hdt. 1.174.1.

⁴⁸⁴ Xen. Cyr. 7.4.1.

⁴⁸⁵ Herodotos ilk üç bölgeyi yani İonia, Lydia ve Frigya'yı dört Pers terimiyle ifade etmektedir. Bunlar; Sparda (Sardis, Lydia), Yauna (Ionia), Karka (kesin olarak Anadolu Karialılar) ve deniz kenarındakiler (Frigya, kıyıya yakın büyük Daskyleion) olarak temsil edilmiştir. Bk., Hdt. 3.90; Schmitt 1972, 522 vd.

⁴⁸⁶ M.Ö. 392'de Strouthas İonia'nın ilk satrapıydı. Strouthas, Magnesia'da satraplığını kurdu. Bk., Hdt. 3.122.1. Daha sora Gadatas, İonia'nın satrapı oldu. Lewis, Herodotos 6.42'de İonia'nın M.Ö. 493'te Sardeis satrapına bağlı olduğunu bildirdiğini ifade etmekte ve M.Ö. 412'de Tissaphernes'e İonia'nın ikincil satraplığının verildiğini kaydetmektedir. Bk., Lewis 1977, 118.

⁴⁸⁷ Arr. 3.8.5; 11.5; Diod.Sic. 17.110.

bilinmektedir.⁴⁸⁸ Bununla beraber Arkaik Dönem'den Hellenistik Dönem'e kadar olan zamanda, Karia'nın sosyal ve ekonomik açıdan pek ilerlemediği görülmektedir.⁴⁸⁹

D- KLASİK DÖNEM (M.Ö.500-300)

Erken Dönem Pers yönetimi sırasında Karia'nın durumu ile ilgili doğrudan bir bilgi yoktur. Ancak M.Ö. 5. yüzyılda hem Hellen hem Pers dünyasından etkilenen Karialıların, İonia Ayaklanması gerçekleştiğinde Hellenlerin tarafında yer aldıkları görülmektedir.⁴⁹⁰ Bu konuda Karyandalı Skylax, İonia Ayaklanması'nın kahramanı olarak gördüğü Mylasalı Herakleides hakkında bir methiye biyografisi yazmış olmalıdır.⁴⁹¹ Ayaklanma sırasında Perslerin Ephesos'ta kazandığı zafer, bu ayaklanmayı bastırmaya yetmiştir. Daha sonra, Daurises'in komutasında Karialılara karşı bir ordu göndermişler ve Karialılar önde gelen Karia soylusu Mausolos'un oğlu, Kilikya kralı Syennesis'in damadı olan Kindyalı Pixodaros'un önderliğinde Marsyas Nehri yakınında toplanmışlardır. Maiandros Nehri yakınında gerçekleşen birinci savaşta on binin üzerinde ve daha sonra Mylasa yakınında gerçekleşen diğer savaşta daha da fazla kayıp veren Karialılar böylece yenilgiye uğramışlardır.⁴⁹² Bunun yanında Diodoros, M.Ö. 494'teki Lade Deniz Savaşı'nda Hellen tarafında yer alan Karialıların olduğunu ima etmektedir.⁴⁹³ Ancak Miletos'un düşmesinden sonra buranın Pedasa'daki Karialılar ve Persler arasında bölüştürülmesi, Karialılar ile Helenler arasında tam bir birlikteliğin olmadığını göstermektedir.⁴⁹⁴

M.Ö. 494 yılında ayaklanma bastırıldıktan sonra, Sardeis satrapı Artaphernes Karia'yı da içine alacak şekilde yönetim birimini genişletmiştir.⁴⁹⁵ Bu yönetim biriminin parçası olarak Pers generali Mardonios İonia ve Karia'daki tiranları

⁴⁸⁸ Bu dönemde, Tymnes adlı bir Karialının Atina'ya gidip yerleştiği ve burada öldüğü bilinmektedir. Bk., Hornblower 1982, 20. Arkaik ve Klasik Dönem'de Tymnes adlı Karialılarla ilgili olarak bk., Demir 2006b, 1-22.

⁴⁸⁹ Carpenter- Boyd, 212.

⁴⁹⁰ Hornblower 1982, 21.

⁴⁹¹ Momigliano 1971, 29-33. İonia Ayaklanması sırasında Herakleides için bk., Hdt. 5.121.

⁴⁹² Herodotos'a göre bu isyanda ölen kişiler arasında hanedan üyeleri de bulunmaktaydı. Bk., Hdt. 5.103, 117-121. İsyanın sona ermesiyle hayatta kalan hanedan üyeleri muhtemelen Karia'ya kaçmıştır. Bk., Ruzicka, 7.

⁴⁹³ Diod.Sik. 10.25.2-3. Karia'nın Perslere direnişi için bk., Hdt. 5.116.

⁴⁹⁴ Hdt. 6.20; Cook 1961b, 90 vd.

⁴⁹⁵ Hdt. 6.42.1.

tahtından etmiş ve burada demokrasiler kurulmasına neden olmuştur.⁴⁹⁶ Ancak Halikarnassoslu Artemisia'nın hala tahtında olması bunun tam anlamıyla gerçekleşmediğini göstermektedir.⁴⁹⁷

M.Ö. 480'li yıllarda başlayan Hellas karşısındaki Pers savaşlarında Tymnes'in oğlu Histiaios, Hyssaldomos'un oğlu Pigres ve Kandaules'in oğlu Damasithumos gibi Kariyalılar Xerxes'in seferine katılmışlardır. Halikarnassos hanedanlığını elinde tutan Artemisia, Salamis Savaşı'nda Xerxes'in danışmanı ve deniz müttefiki olmuştur. Karia ve İonia birliklerini kumanda eden Persli Ariabignes'in amirallığı altında bulunan Artemisia daha önce belirtildiği gibi Halikarnassoslu, Koslu, Nisyroslu ve Kalymnoslu askerleri kumanda etmiştir.⁴⁹⁸ Herodotos, ayrıca bu dönemde Pers hizmetinde Halikarnassoslu Xenagoras adlı bir kişinin daha bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁹⁹ Kariyalılar Xerxes'e altmış gemiden oluşan bir deniz gücü sağlamışlardı ve bu deniz gücü Lykialılardan daha fazlaydı.⁵⁰⁰ Ancak, bu mücadelede Kariyalıların tüm güçlerini Persler için kullandıkları konusunda şüpheler vardır.⁵⁰¹

Hellenlerin M.Ö. 479'deki Mykale Savaşı'nda Persleri yenilgiye uğratmasından sonra, Hellenler Karia ile daha çok ilgilenmeye başlamışlardır. Ancak, M.Ö. 550-480 yılları arasında Karia'da çok az Hellen etkisine rastlanmaktadır.⁵⁰²

Diğer taraftan Atina, Pers ve Peloponnesos Savaşları arasındaki elli yılda Karia'yı da içine alan Küçük Asya'nın kıyı kentlerini kontrol altına almıştır. Bu yıllarda Atina ile Karia arasındaki politik bağlarla ilgili çeşitli kanıtlar bulunmaktadır. Özellikle M.Ö. 454 yılında başlayan Atina Vergi Listeleri bu konuda önemli bilgiler vermektedir. Bu sırada Perslere bakıldığında, Salamis Savaşı ile M.Ö. 440 yılındaki Samos Ayaklanması sırasında Sardeis'te herhangi bir Pers satrapı bulunmadığı görülmektedir. Buna rağmen M.Ö. 5. yüzyılda Perslerin Karia'ya olan

⁴⁹⁶ Hdt. 6.43.3.

⁴⁹⁷ Hdt. 4.138; 6.25; 7.99; 8.132; Diod.Sik. 10.25.4.

⁴⁹⁸ Hdt. 7.98-99.

⁴⁹⁹ Hdt. 9.107.2-3. Xenagoras daha sonra Kilikya valisi olarak görev yapmıştır. Bk., Hornblower 1982, 23.

⁵⁰⁰ Hdt. 7.92-93.

⁵⁰¹ Hornblower 1982, 23.

⁵⁰² Sinuri'de M.Ö. 5. yüzyıla ait Hellen tipi keramik çok azdır, ancak M.Ö. 6. yüzyılın geç dönemine ait materyal vardır. Bk., Sinuri. 2.15. Ayrıca, Syangelalı Pigres ve Termeralı Tymnes'in hanedanlık darphanelerinde M.Ö. 6. yüzyılın geç veya M.Ö. 5. yüzyılın erken dönemlerinde bastıkları paralarda Miletos etkisinin olduğu görülmektedir. Bk., Bean-Cook 1957, 143.

ilgilerini kaybettiklerini söylemek doğru olmaz.⁵⁰³ Hatta, Attika-Delos Deniz Birliği'ne ilk zamanlarda katılan Halikarnassos⁵⁰⁴ bile Perslerle olan ilişkisini tamamen kesmemiştir.⁵⁰⁵

Atina generali Kimon'un Eurymedon Savaşı'nda (M.Ö. 466?) Pers donanmasını yenilgiye uğratmasından sonra, Karia ve Lykia bölgelerinde Persler tarafından kolonileştirilmiş olan Hellen kentlerini ayaklanmaları için kışkırttığı ve daha sonra buraları ele geçirdiği bilinmektedir. Bununla birlikte, M.Ö. 454 yılından sonra Kariyalıların Atina'ya inişli çıkışlı ödemeler yaptığı görülmektedir. Özellikle Alinda gibi iç yerleşim birimlerinin M.Ö. 454/3 ve M.Ö. 451/0 yıllarında ödeme yaptıktan sonra listelerde hiç görülmediği⁵⁰⁶ ve hatta Atina'ya sadıklığı ile bilinen Halikarnassos'un yakınındaki yerleşim birimlerinin M.Ö. 425/4 yılından önce belli bir süre ödeme yapmadıkları kaydedilmektedir.⁵⁰⁷ Ayrıca, M.Ö. 440'lı yıllarda Kaunos'un Atina'ya karşı ayaklandığı belirtilmektedir.⁵⁰⁸ Bunun sebebi, Persler ile Atinalılar arasında devam etmekte olan soğuk savaş olabilir.⁵⁰⁹ Karia kentlerinin özellikle M.Ö. 440 yıllarında listelerde azalmasından dolayı, M.Ö. 438 yılında Karia ve İonia bölgelerinin vergi toplanması için birleştiği söylenebilir.⁵¹⁰

Atina'nın Karia ilişkilerindeki başka bir özellik, M.Ö. 431'de başlayan Peloponnesos Savaşı boyunca Halikarnassos'un Atina'ya sadık kalmasıdır. Halikarnassos çok fazla ödeme yapmasa da,⁵¹¹ tutarlı bir şekilde ödeme yapmaya devam etmektedir.⁵¹² Hatta, M.Ö. 412 yılında Atina amirali Kharminos buraya sığınmış ve bir yıl sonra Alkibiades buradan önemli miktarda para toplamıştır.⁵¹³

⁵⁰³ Persler büyük ihtimalle bu sırada özellikle iç bölgelerdeki kentlerden vergi toplamaya devam etmişlerdir. Hatta, yeni keşfedilen Hellen yazıtlarında pek çok Pers ismine rastlanmıştır. Bk., Hornblower 1982, 25.

⁵⁰⁴ Meiggs, appendix 14: Karia Eyaleti, no.14.

⁵⁰⁵ Bu, M.Ö. 5. yüzyılda Halikarnassos'ta Perslere ait şahıs ve yerleşim isimlerinin görülmesinden anlaşılmaktadır. Bk., Hornblower 1982, 26.

⁵⁰⁶ Meiggs, appendix 14: Karia Eyaleti, no.28.

⁵⁰⁷ Bean-Cook 1955, 151.

⁵⁰⁸ Thuk. 1.115.4-5; 1.116. Bu ayaklanma ya M.Ö. 440'da ya da M.Ö. 420'lerin başında gerçekleşmiştir. Daha erken tarih değerlendirmesi için bk., Wells 1923, 104.

⁵⁰⁹ Atinalılar ile Persler arasındaki yarı yüzyıl savaşı M.Ö. 449'ta yapıldığı söylenen Kallias Barışı ile sona ermiştir. Ancak aradaki soğukluk devam etmiştir. Bk., Diod.Sik. 12.4.4-5; Wade-Gery 1958, 201-232.

⁵¹⁰ Demir 2004, 78.

⁵¹¹ Meiggs, appendix 14: Karia Eyaleti, no.14.

⁵¹² Meiggs, 531 vd; Demir 2004, 79.

⁵¹³ Thuk. 8.42.4; 8.108.2.

Diğer taraftan bir Dor veya Sparta kolonisi olduğu ifade edilen Knidos,⁵¹⁴ daha fazla ödeme yapmasına rağmen Spartalılar tarafından Peloponnesos Savaşı sırasında ve sonrasında üs olarak kullanılmaya devam etmiştir.⁵¹⁵

Peloponnesos Savaşı'nın ilk yıllarında yani M.Ö. 431'de Atina müttefikleri arasında iç Karia topluluklarının olmadığı görülmektedir.⁵¹⁶ Bu da iç Karia'da Atina otoritesinin azaldığını gösterir. 430'lu yıllarda vergi listelerinde Karia üyelerinde büyük bir azalma olduğunu gören Atina, ödeme yapmayan Karia ve Lykia kentlerinden para toplamak için seferler düzenlemiştir.⁵¹⁷ Atinalılar, general Melesandros'un komutası altında M.Ö. 430 yılında hem vergi toplamak hem de Atina'ya yönelik çalışan tüccar gemilerine üsler kurarak saldıran Sparta destekli korsanları engellemek için harekete geçmiştir.⁵¹⁸ Ancak, Melesandros Lykia içlerinde giriştiği savaşlarda öldürüldü. Ertesi yıl Mytilene kentinin kuşatılması sırasında paraya ihtiyaç duyan Atina birliklerinin, Lysikles'in komutası altında Maiandros vadisi boyunca Karia içlerine kadar ilerlediği ancak, Lysikles'in Sandios tepesindeki savaşta yenilgiye uğrayarak öldürüldüğü ve sonuçta Atina'nın başarısız olduğu görülmüştür.⁵¹⁹ Bu yenilgiden sonra, özellikle iç Karia'da bulunan kentlerin Atina vergi hesaplamalarından çıkarıldığı söylenebilir. Bu sırada ayrıca Atina'ya karşı bölgede ayaklanma teşebbüslerinin de olduğu görülmektedir. Bu ayaklanmalarda Perslerin etkisi olduğu düşünülebilir. Böylece, M.Ö. 440-425 yılları arasında Karia'da politik gücün Atina'dan Perslere kaydığı söylenebilir.⁵²⁰ Ancak bu politik gelişme, Karia'nın kültürel alanda da aynı şekilde değiştiğini göstermez.

M.Ö. 425 yılında yapılan vergi listesi değerlendirilmesinde ise bazı Karia topluluklarının geri döndüğü görülmektedir.⁵²¹ Bu değerlendirmeden sonra Atina Pers kontrolünü azaltmak için sefer yapmak yerine, bu sırada ayaklanan bir satrapı

⁵¹⁴ Hdt. 1.174.2.

⁵¹⁵ Cook 1961, 67 vd.

⁵¹⁶ Thuk. 2.9.4.

⁵¹⁷ Meiggs, 306-307.

⁵¹⁸ Hornblower 1982, 29.

⁵¹⁹ Demir 2004, 79.

⁵²⁰ Hornblower 1982, 29-30.

⁵²¹ M.Ö. 425/4 yılında çıkarılan listede Karia yerleşim birimlerinin sayısının elli bire yükselerek büyük bir artış olduğu görülmektedir. Uzun süreden beri listelerde görülmeyen toplulukların aniden ortaya çıkış nedeni, savaş için paraya ihtiyaç duyulması ve o dönemde Atina'nın önde gelen liderlerinden biri olan Kleon'un bu kaynağı kendi finansal çıkarları için kullanmak istemesi olabilirdi. Bk., Plut. *Arist.* 24.3. Ancak, bu yılda listelerde yer alan kentlerden vergi toplandığı şüphelidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk., Demir 2004, 79.

desteklemiştir. Bu satrap Pissouthnes idi.⁵²² Pissouthnes'in ayaklanmasına Atinalılarla birlikte diğer Hellenler de destek vermişlerdir. M.Ö. 412'de ise Pissouthnes'in oğlu Amorges Karia'da ayaklanmıştır.⁵²³ Amorges'in Karia'nın ne kadarını kontrol altına aldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, İasos'un bu isyanda önemli bir yer edindiği görülmektedir. Ancak, Amorges'in İasos'ta bir isyancı olarak mı yoksa burada pozisyon alan bir kişi olarak mı durduğu bilinmemektedir. Ayaklanmanın ilerleyen dönemlerinde Amorges'in, Karia'nın çoğunu kontrol altına aldığı kaydedilmektedir.⁵²⁴

Amorges'in ortadan kaldırılmasından sonra Halikarnassos ve muhtemelen İasos'un dışındaki kentlerde, Atina'nın etkisinin azalmış olduğu görülmektedir. Bununla bağlantılı olarak Atina, Sparta taraftarları ile Pers valisini İasos'tan sürmüş⁵²⁵ ve İasoslu bazı kişileri onurlandırmıştır.⁵²⁶ Diğer taraftan Kaunos ve Knidos'ta Sparta taraftarlarının yoğun olduğu görülmektedir.⁵²⁷ M.Ö. 411'de Kaunos'un Sparta gemileri tarafından bir sığınak olarak kullanılması, bu tarihte onun Atina kontrolünden bağımsız olduğunu gösterir.

Sonuç olarak, M.Ö. 410 yılının başında tüm Karia muhtemelen Perslerin Lydia satrapının kontrolü altındaydı. Tissaphernes M.Ö. 407'de satrap statüsünü kaybetmiş ve aynı tarihte Genç Kyros Lydia, Büyük Frigya ve Kapadokya satrapı olarak görevlendirilerek⁵²⁸ ve 401 yılına kadar görev yapmıştır. M.Ö. 401'de Kyros öldüğü zaman Tissaphernes Lydia satrapı olmuş ve Karia tekrar Lydia satraplığına katılmıştır.⁵²⁹ Ancak, bu bağımsız bir Karia satraplığı oluşturulduğu anlamına gelmemektedir. M.Ö. 390'lı yıllardan itibaren ise Karia'ya satrap olarak Mylasalı Hekatomnidler atanmıştır. Karia'nın ilk satrapları olan Mausolos'un ailesinin göreve başlamasıyla birlikte, Karia için yeni bir dönem başlayacaktır.⁵³⁰

⁵²² Pissouthnes, Darius I'in erkek torunudur. Bk., Ruzicka, 9.

⁵²³ Thuk. 8.5.5.

⁵²⁴ Thuk. 8.5.5.; 19.2; 28.2-4; 54.3.

⁵²⁵ Xen. *Hell.* 1.1.32.

⁵²⁶ Diod.Sik. 10.111; 104.7.

⁵²⁷ Kaunos için bk., Thuk. 13.39.4; 41.1; 57.1 ve Knidos için bk., Thuk. 8.190.1. Knidos, M.Ö. 412-411 yıllarında Sparta'nın bir üssüydü. M.Ö. 391-390'a gelindiğinde Knidos, güneydoğu Ege'de Spartalıların en sağlam müttefiki olmuştur. Bk., Cook 1961a, 67.

⁵²⁸ Xen. *Hell.* 1.4.1-5

⁵²⁹ Xen. *Hell.* 1.1.3.

⁵³⁰ Hornblower 1982, 34.

IV- HEKATOMNİDLER

A- HEKATOMNİD KRALLARI

M.Ö. 6. ve 5. yüzyıllarda Karia'nın tamamını yöneten bir Karia satrapına rastlanmamaktadır.⁵³¹ M.Ö. 4. yüzyılda Karia satrapı olarak Hyssaldomos görünmektedir. Hyssaldomos'tan sonra oğlu Hekatomnos yönetimi devralmıştır. Hekatomnos'un Mausolos, İdrieus ve Pixodaros isimlerinde üç oğlu; Artemisia ve Ada isimlerinde de iki kızı vardır.⁵³² Hekatomnidler adını verdiğimiz bu hanedanlık, Karia bölgesini Alexandros'un bölgeye gelişine kadar yönetmiştir.⁵³³ Bazı antikçağ yazarları Hekatomnidlerin satraplık tarihleri konusunda bilgi verseler de,⁵³⁴ tarihlendirmeler ile ilgili sorunlar henüz aşılamamıştır.

Kyros'un ölümünden sonra, M.Ö. 395 yılına kadar Tissaphernes Lydia üzerinden Karia'yı kontrol etmiştir.⁵³⁵ Bundan sonra M.Ö. 391 yılına kadar Karia'dan sorumlu herhangi bir satrap bilinmemektedir.

-HYSSALDOMOS: Ele geçen yazıtlara göre Hyssaldomos, Hekatomnos'un babası idi.⁵³⁶ Hyssaldomos ile Hekatomnos'un birlikte satrap olduğu farz edilebilir. Ancak, resmi olarak Hyssaldomos'un satraplığı için kabul edilen yıllar M.Ö. 395-391 arasındadır. Bununla beraber, bağımsız bir Karia satrapının bölgeye atanması için en uygun zaman M.Ö. 392/1'dir.

-HEKATOMNOS: Hekatomnos Hyssaldomos'un iki çocuğundan biriydi, Hyssaldomos'un diğer çocuğu tek bir yazıt tarafından belirtildiği gibi Aba idi.⁵³⁷ Diodoros'a göre, Hekatomnos M.Ö. 391/0'da Karia satrapı olarak görev

⁵³¹ Hornblower 1982, 35.

⁵³² Strabon 14.2.17.

⁵³³ Hornblower 1982, 1.

⁵³⁴ Diodoros, Mausolos'un tahta çıkmasından (M.Ö. 377) Pixodaros'un ölümüne kadar (M.Ö. 336) geçen zaman içinde satrapların tahta çıkma tarihlerini vermektedir. Bk., Diod.Sik. 16.36.2; 45-7; 69.2; 74.2. Ayrıca, Stark Hekatomnidlerin soyağacı ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Bk., Stark 1958d, 234. Buna rağmen tarihlendirme sorunları tam olarak çözülememiştir.

⁵³⁵ M.Ö. 395 yılında Tissaphernes ölmüştür. Tissaphernes'in ölümü için bk., Xen. *Hell.* 3.4.25.

⁵³⁶ Sinuri. 1.99; SEG. 12.470.

⁵³⁷ Sinuri. 1.100. Aba'nın erkek kardeşi ile evlendiğini ya da satraplık yönetiminde kardeşi ile birlikte olduğunu gösteren bir kanıt bulunmamaktadır. Bk., Hornblower 1982, 37.

yapmaktaydı.⁵³⁸ Hekatomnos'un, İonia satraplığına M.Ö. 392/1 yılında atanan Strouthas ile aynı zamanda atandığı muhtemel görünmektedir. Spartalılar ile Persler arasındaki barış çabalarının aynı yılda başarısızlığa uğramasından sonra, Hekatomnos ve Strouthas'ın görevlerinin kendi bölgelerini Sparta'ya karşı korumak olduğu düşünülebilir.⁵³⁹ Ancak bir yıl sonra yani M.Ö. 391 yılında Hekatomnos'a, Lydia satrapı Autophradates ile birlikte Evagoras'a⁵⁴⁰ karşı savaş ilan etmesi emri verilmiştir.⁵⁴¹ Evagoras'a karşı yapılan saldırı, Mısır seferine kıyasla çok büyük bir girişim değildi.⁵⁴² Bununla birlikte, Evagoras'a karşı etkili olacağı ve savaş için büyük ölçüde deniz gücü sağlayacağı düşünülen Hekatomnos'un Evagoras'a gizli olarak para ödediği görülmektedir.⁵⁴³

-MAUSOLOS: Hekatomnos'un oğlu Mausolos'un babasıyla birlikte bölgeyi yönettikleri düşünülse de, birçok delil bunu kanıtlamamaktadır. Mausolos'un, babası Hekatomnos'un yerine geçme tarihi M.Ö. 377/6 olarak bilinmektedir.⁵⁴⁴ Bununla tutarlı olarak İsokrates M.Ö. 380 tarihli Panegyrikos adlı konuşmasında Karia satrapı olarak Mausolos'tan değil de Hekatomnos'tan bahsetmektedir.⁵⁴⁵ Diodoros, Mausolos'un ölüm tarihini M.Ö. 353/2 olarak vermektedir.⁵⁴⁶ Diğer taraftan Plinius bu ölüm tarihini M.Ö. 351 yılına yerleştirmektedir.⁵⁴⁷ Belki, M.Ö. 353-351 arasındaki bu iki yıllık sürede Artemisia kocasıyla yönetimi paylaşmıştır.⁵⁴⁸

Daha önce de belirtildiği gibi Mausolos'un satraplığı döneminde en önemli gelişmelerden biri; satraplığın başkentinin Mylasa'dan Halikarnassos'a taşınmasıdır.⁵⁴⁹ Ayrıca Mausolos takip ettiği Hellenleştirme politikasına uygun olarak, bazı Leleg kasabalarını geniş yerleşim alanları üzerinde yeniden

⁵³⁸ Diod.Sik. 14.98.3.

⁵³⁹ Strouthas'ın atanması için bk., Xen. *Hell.* 4.8.17.

⁵⁴⁰ Evagoras, Kıbrıs Salamis kralıdır. Bk., Diod.Sik. 14.98.1-4.

⁵⁴¹ Diod.Sik. 14.98.3.

⁵⁴² Ruzicka, 20.

⁵⁴³ Diod.Sik. 14.98.3.; 15.2.3.

⁵⁴⁴ Diod.Sik. 16.36.2.

⁵⁴⁵ İsook. *Paneg.* 4.162.

⁵⁴⁶ Diod.Sik. 16.36.2.

⁵⁴⁷ Plin.(E) 36.30.

⁵⁴⁸ Mausolos ve Artemisia'nın çocukları yoktu. Bk., Strabon 14.2.17; Lacey 1968, 165.

⁵⁴⁹ Diod.Sik. 15.90.3.

kurmuştur.⁵⁵⁰ Böylece, Mausolos yaptığı birçok faaliyet ile Karia'ya en parlak dönemlerini yaşatmıştır.

-ARTEMİSİA: Hekatomnos'un büyük kızı olan Artemisia'nın satraplık tarihleri M.Ö. 353/2 ile M.Ö. 351/0 arasına yerleştirilmektedir. Diodoros'a göre, Artemisia M.Ö. 351/0 yılında ölmüştür.⁵⁵¹ Artemisia'nın satraplığı döneminde Rodos'u fethettiği söylenmektedir.⁵⁵²

-İDRİEUS: Hekatomnos'un ikinci oğlu İdrieus'a geldiğinde ise Diodoros, onun tahta çıkış tarihini M.Ö. 351/0 ve ölüm tarihini de M.Ö. 344/3 olarak kaydetmektedir.⁵⁵³ M.Ö. 351 yılında İdrieus'a Perslerin müttefiki olarak Mısır ve Phoenikia ile birlikte yeniden ayaklanan Kıbrıs'a karşı ilerleme emri verildiği belirtilmektedir.⁵⁵⁴ Ancak Diodoros'un bu sefer için verdiği tarih pek mümkün gözükmemektedir, çünkü İsokrates M.Ö. 346 yılında İdrieus'un Perslere karşı sadakatsiz olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁵⁵ İdrieus, satraplığı boyunca Artemisia gibi Halikarnassos ve diğer yerleşim yerlerinde imar faaliyetlerinde bulunmuştur.⁵⁵⁶

-ADA VE PİXODAROS: İdrieus'un ölümünden sonra Hekatomnos'un diğer kızı olan Ada I başa geçmiştir. Diodoros'a göre Ada I, M.Ö. 344/3 yılında tek satrap olarak yönetimi eline almış ve dört yıl süreyle Karia'yı yönetmiştir.⁵⁵⁷ Ada'nın bu ilk satraplığı, M.Ö. 341/0 yılında Hekatomnos'un diğer oğlu Pixodaros tarafından tahtından edilinceye kadar devam etmiştir. Diodoros'a göre, M.Ö. 341/0 yılında Makedonyalı Philippos II Propontis'in (Marmara Denizi) kuzey sahilindeki Perinthos ve Byzantion şehirlerini kuşatmıştır.⁵⁵⁸ Perslerin kıyı satrapları Makedonya'ya karşı

⁵⁵⁰ Strabon 13.1.59.

⁵⁵¹ Artemisia'nın tahta çıkması için bk., Diod.Sik. 14.36.2. Artemisia'nın ölümü için bk., Diod.Sik. 14.45.7.

⁵⁵² M.Ö. 351 yılında Rodos'u elinde tutan Artemisia, Mylasa'nın kuzeyinde bulunan Latmos kentini de başarılı bir strateji sonucu ele geçirmiştir. Bk., Polyainos. 8.53.4. Bu konu için ayrıca bk., Demir 2006c, 65-66.

⁵⁵³ Diod.Sik. 16.45.7; 16.69.1.

⁵⁵⁴ Diod.Sik. 16.40.3; 16.42.6.

⁵⁵⁵ İsook. *Paneg.* 5.103.

⁵⁵⁶ Plin.(E) 36.30.

⁵⁵⁷ Diod.Sik. 16.69.2.

⁵⁵⁸ Diod.Sik. 16.75.1-3.

çıkılmışlardır⁵⁵⁹ ve muhtemelen Karia satrapı da bunların arasında yer almaktaydı. Ertesi yıl Byzantion halkı Khios, Kos ve Rodos'tan yardım almış⁵⁶⁰ ve muhtemelen bu üç ada Alexandros'un bölgeye gelişine kadar Karialıların elinde kalmıştır.⁵⁶¹ Bu gelişmeler büyük bir olasılıkla Pixodaros'un satraplığı döneminde gerçekleşmiştir.

Diodoros'a göre, Ada'yı tahtından eden Pixodaros M.Ö. 341/0 yılından itibaren Karia'yı beş yıllığına yönetmiştir.⁵⁶² Strabon'a göre bir Persli olan Orontobates, Pixodaros'un ölümüne kadar kısa bir süre için satraplık yönetimine ortak olmuştur. Orontobates Ada'yı yönetime geçiren Alexandros'un gelişine kadar yönetimde kalmıştır. Strabon, Perslere karşı olumlu bir politika benimseyen Pixodaros'un yönetimi paylaşmak için Perslerin bir satrap göndermeye karar verdiğini belirtmektedir.⁵⁶³ Bunun üzerine, Orontobates Halikarnassos'u elinde tutmuş ve Pixodaros'un Kapadokyalı Aphneis'ten olan kızı Ada II'yi kendine eş olarak almıştır.⁵⁶⁴ Bunun yanında M.Ö. 336'da Pixodaros, Makedonya kralı Philippos II'ye diplomatik bir müracaatta bulunmuştur. Bu başvuruda bir evlilik anlaşması yapılmak isteniyordu. Buna göre, Pixodaros'un büyük kız kardeşi Ada ile Philippos II'nin oğlu Arrhidaios evlendirilecekti.⁵⁶⁵ Ancak, bu sırada Philippos II öldüğü için bu gerçekleşmemiştir. Daha sonra Pixodaros, satraplığı belli bir süre için Orontobates ile paylaşmış ve Alexandros bölgeye gelmeden M.Ö. 336/5 yılında ölmüştür. Bunun üzerine, onun yerini ya tek başına Orontobates'in⁵⁶⁶ ya da Orontobates ve Ada II'nin ortak yönetiminin alma ihtimali vardır. M.Ö. 334 yılına gelindiğinde ise Ada II, Alexandros tarafından tekrar yönetime geçirilmiştir.⁵⁶⁷ Ada II'nin yönetimde ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Daha sonra Karia bölgesi Alexandros'un egemenliğine girmiştir.

⁵⁵⁹ Diod.Sik. 16.75.1; Dem. 11.5.

⁵⁶⁰ Diod.Sik. 16.77.2.

⁵⁶¹ Hornblower 1982, 46.

⁵⁶² Diod.Sik. 16.74.2.

⁵⁶³ Strabon 14.2.17.

⁵⁶⁴ Ancak, Orontobates ile eşi Ada II arasında ortak bir yönetim olup olmadığı bilinmemektedir. Bk., Hornblower 1982, 49.

⁵⁶⁵ Plut. *Alex.* 10.1-3.

⁵⁶⁶ Strabon 14.2.17.

⁵⁶⁷ Hornblower 1982, 50.

B- HEKATOMNİDLERİN DIŞ İLİŞKİLERİ

1-YUNAN KENTLERİ VE ADALARI

M.Ö. 387/6'da gerçekleşen Kral Barışı, Pers kralının Hellen kentleri üzerindeki etkisini daha da arttırmış ve Persler buralara çeşitli idarecileri yerleştirmişlerdir.⁵⁶⁸ Hekatomnidler döneminde Erythrai, Miletos, İasos, Kaunos, Knidos, Phaselis ve Xanthos gibi Hellen kentleri ile Rodos, Khios, Krete, Kos, Kalymnos, Nisyros ve Telos gibi adalar ile önemli ilişkiler kurulmuştur. Hekatomnidlerden özellikle Mausolos yoğun bir Hellenleştirme politikasına giriştiğinde, kıyıdaki Hellen kentleri ve adalarıyla oldukça yakından ilgilenmiştir.⁵⁶⁹

-ERYTHRAİ: Euboia (Eğriboz) Adası'nda bir Hellen yerleşimi olan bu kentte, Mausolos dönemine ait bazı kanıtlar ortaya çıkarılmıştır. Erythrai'de bulunan tarihlendirilmemiş bir yazıt, onu bir iyiliksever olarak nitelendirmektedir. Ancak Mausolos burada bir satraplık ünvanıyla anılmamıştır.⁵⁷⁰ Bu yüzden Erythrai'nin Mausolos'a bağlı olmadığı düşünülmektedir.

Demosthenes, Atinalı generallerin para toplamak için sık sık Erythrai'ye geldiklerini söylemektedir.⁵⁷¹ M.Ö. 360'ların ortasında Atinalı Konon'un oğlu Timotheus ve Mausolos arasındaki diplomasinin temelinde, muhtemelen Atina'nın baskısını Erythrai'den çıkarmak yer almaktaydı.⁵⁷² Timotheus'un Erythrailli demokratlarla daha özel bir ilişkisi vardı. Örneğin, M.Ö. 366'ların ortasında Timotheus Samos üzerine bir sefer düzenlediğinde, Erythrailli demokratlar Timotheus'tan destek alabileceklerini düşünmüşlerdir ve bir süre sonra Timotheus, Samos'tan Erythrai'ye yardım olarak gemilerini göndermiştir.⁵⁷³ Bu gelişmelere rağmen, Erythrailliler Atina ile olan ilişkilerini tamamen koparmamışlardır. Bir süre

⁵⁶⁸ İсок. *Paneg.* 4.120

⁵⁶⁹ Carpenter-Boyd, 209.

⁵⁷⁰ Sinuri. 1.101.

⁵⁷¹ Dem. 8.24.

⁵⁷² Hornblower 1982, 108.

⁵⁷³ Erythrai M.Ö. 390'larda demokratiktir. Bundan yaklaşık yirmi yıl sonra ise demokratik yönetimden oligarşik yönetime geçmiştir. Bk., Ruzicka, 72-74.

sonra Atarneus tiranı Hermias ile uyuşmamaya başladılar.⁵⁷⁴ Bu durum, kentte Hekatomnid etkisinin azaldığını göstermektedir.

-MİLETOS: Miletos, Karia öğeleri taşımasına rağmen bir Hellen kentidir.⁵⁷⁵ Halikarnassos'un kuzeyinde, M.Ö. 4. yüzyıla ait olan bronz ve gümüş paralar bulunmuştur. Bu paralar hem Miletos hem de Rodos standartlarında basılmıştır. Miletos standartlarındaki paralar aynen Miletos paralarından kopyalanmıştır. Paralar üzerinde "EKA" ve "MA" harfleri bulunmaktaydı. Birçok yazar "EKA"nın Hekatomnos'u, "MA"nın ise Mausolos'u ifade ettiğini belirtmektedir.⁵⁷⁶ Bu paralar Miletos'un Hekatomnidler'e bağlı bir yerleşim olduğunu gösterir.

Polyainos, Mausolos'un bir temsilcisi olan Aigyptos'u Miletos'a gönderdiğini kaydetmektedir. Aigyptos burada bir yer edinmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Bu başarısızlık üzerine, Mausolos Miletos'a kadar ilerlemiş ve kentte bir garnizon kurmuştur.⁵⁷⁷ Bunun yanında Miletosluların Samoslulara yardım ettiği bilinmektedir. Bu yardım, Mausolos'un Miletos'taki Atina karşıtı politikasının etkisini göstermektedir.

Bunun yanında; Miletos ve Hekatomnidler arasında başka bağlar da bulunmaktadır. Örneğin, Zeus Labraundeus'a tapan Miletoslular⁵⁷⁸ Delphoi'de İdrieus ve Ada'nın heykellerini dikmişlerdir.⁵⁷⁹

-İASOS: İasos Karia özellikleri taşımasına rağmen bir Hellen kentiydi. İasos'ta bulunan bir yazıt, Mausolos'a karşı bir komplo düzenlendiğini ortaya çıkarmaktadır.⁵⁸⁰ Satrapa karşı hareket eden bu isimli kişiler kentten sürülmüş ve malları şehir otoriteleri tarafından satılmıştır.⁵⁸¹

İasos'un Hekatomnid yönetimi altındayken para basmadığı görülmektedir. Bu durum, kentin özerkliğinin büyük ölçüde sınırlandığını gösterir. Bununla birlikte kent bu yönetim altında kendi yapısını korumaya devam etmiştir. İasos, Rodos ticaret yolu

⁵⁷⁴ Hornblower 1982, 110.

⁵⁷⁵ Miletos'taki Karia öğeleri için bk., Hdt. 1.146.1-3.

⁵⁷⁶ Kraay 1976, 275.

⁵⁷⁷ Polyainos 6.8.

⁵⁷⁸ Strabon 14.2.23.

⁵⁷⁹ Ruzicka, 112.

⁵⁸⁰ SIG³. 169.

⁵⁸¹ Hornblower 1982, 68.

üzerinde bulunmasından dolayı Mausolos'un dikkatini çeken bir kentti.⁵⁸² Ayrıca Samoslulara yardım ettiği bilinen kentteki duvarların yapımı ve surların sağlamlaştırılması da muhtemelen Hekatomnidlerin etkisi altında yapılmıştır.⁵⁸³

-KAUNOS: Diğer kentler gibi Kaunos da Karia özellikleri taşımakla beraber bir Hellen yerleşimdir.⁵⁸⁴ Pers gücünün azalmasından sonra kent Hekatomnidlerin egemenliği altında kalmıştır.⁵⁸⁵ Kaunos'un M.Ö. 4. yüzyıldaki durumu ile ilgili az bilgi bulunmakla beraber, kentte Hekatomnos ve Mausolos adına birer heykel dikildiği bilinmektedir.⁵⁸⁶ Bunun yanında, Kaunos surlarının kısmen de olsa Hekatomnidlerin etkisi altında yapıldığı söylenebilir.

-KNİDOS: Bir Hellen kenti olan Knidos'ta Hekatomnidler dönemine tarihlendirilen bir yazıt bulunmuştur. Bu yazıt, vatandaşların onurlandırılmasıyla ilgili bir belgedir.⁵⁸⁷

Daha önce belirtildiği gibi, Mausolos M.Ö. 4. yüzyılda Datça'daki Eski Knidos kentini, Tekir'deki Yeni Knidos'a taşımıştır. Mausolos ile Knidos arasındaki başka bir bağ da Knidoslu astronomi bilgini Eudoxos'tur.⁵⁸⁸ Euxodos, kendi kenti için yasa koyucu olarak bilinmektedir. Ancak Euxodos'un demokratik anlamda yapıyı değiştirdiği söylenemez.⁵⁸⁹ M.Ö. 394'teki Knidos Savaşı'ndan sonra kent oligarşik yönetimden demokratik yönetime geçmiştir. Bir süre sonra tekrar oligarşik yönetime geçen kent, Alexandros'un bölgeye gelişinden sonra demokratik yönetime geçmiştir.⁵⁹⁰

-PHASELİS: M.Ö. 4. yüzyıla ait paralar bulunan Phaselis (Tekirova) bir Hellen kentidir.⁵⁹¹ Burada bulunan bir yazıtta göre, Mausolos Phaselis ile eşit şartlar altında bir antlaşma yapmıştır. Metin Hellen dilinde yazılmıştı ve içerik yasal bir anlaşmayı

⁵⁸² Ruzicka, 38.

⁵⁸³ Hornblower 1982, 318.

⁵⁸⁴ Kaunoslular Girit'ten geldiklerini ileri sürerken, Herodotos Kaunosluların buranın yerlisi olduğunu söylemektedir. Bk., Hdt. 1.172.

⁵⁸⁵ Bean 1953, 18.

⁵⁸⁶ SEG. 12.470, 471.

⁵⁸⁷ SIG³. 187.

⁵⁸⁸ Diog.Laert. 8.87.

⁵⁸⁹ Bean-Cook 1952, 211.

⁵⁹⁰ SIG³. 290.

⁵⁹¹ Strabon, 14.3.4'te Phaselis'in bir Lykia kenti olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca bk., Hdt. 2.178.2.

andırmaktaydı.⁵⁹² Bu sırada kentte bulunan Theodektes'in, kenti Mausolos'un himayesinden korumaya çalıştığı anlaşılmaktadır.⁵⁹³

-XANTHOS: Xanthos köken olarak bir Hellen kentidir.⁵⁹⁴ Kente bulunan üç dilli yazıt, M.Ö. 337'de kentin Hekatomnidlerin egemenliği altında olduğunu göstermektedir.⁵⁹⁵ Ayrıca, Demosthenes'e göre Pixodaros kentte bir garnizon kurmuştur.⁵⁹⁶

Xanthos, hem Lykia'ya gelen Hellenlerden hem de Karia satraplığından yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Bu iki yönlü etkileniş, Hekatomnidlerin kenti doğrudan yönetmesine neden olmuştur.

-RODOS: Hekatomnidler tarafından kontrol edilen adaların en önemlisi Rodos'tur. Rodos, Korinthos Savaşı'nda (M.Ö. 395-387) önemli bir rol oynuyordu. Bu yüzden Demosthenes, Kariyalıların Rodos'a egemen olmak istediklerini söylemektedir.⁵⁹⁷ Rodos'un M.Ö. 4. yüzyılda önemli olmasının bir de ekonomik nedeni vardır. Atina bu dönemde hububata ihtiyaç duymaktaydı. Bunun için, Pontos ve Mısır'a yönelmiştir. Mısır, Atina'ya ihtiyacı olan hububat yardımını Rodos yolu ile ulaştırmıştır.⁵⁹⁸ Bu noktada Rodos'un ekonomik önemi ortaya çıkmaktaydı. Mausolos bu nedenlerden dolayı Rodos'a hep ilgi göstermiştir.

Rodos'ta demokrasi M.Ö. 391'de sona ermiştir.⁵⁹⁹ Böylece, Rodos Korinthos Savaşı'nın sonuna kadar oligarşi ile yönetilmiştir. İsokrates'e göre, Rodos Kral Barışı'ndan sonra Atina'ya sadık kalan adalar arasında yer almamaktaydı.⁶⁰⁰ Bu durum, diğer kentlerden farklı olarak Rodos'un Kral Barışı'ndan önce Atina ile müttefik olmadığını göstermektedir. Kral Barışı'ndan önce önemli bir nüfuz alanına sahip olan Rodos, M.Ö. 387/6'da Artaxerxes Asya'ya egemen olduktan sonra bu nüfuzunu kaybetmiştir. M.Ö. 387/6'dan sonraki otuz yılda, Rodos'un II. Atina

⁵⁹² Labraunda 3 (2). 40; Bean 1968, 152.

⁵⁹³ Phaselisli olan Theodektes'in burada bir heykeli bulunmaktadır. Bk., Paus. 1.37.4.

⁵⁹⁴ Hdt. 1.173.

⁵⁹⁵ Metzger ve diğerleri 1979, 32-33 (Hellenic metin); 3-554 (Lükçe metin); 136-137 (Aramice metin).

⁵⁹⁶ Dem. 15.15.

⁵⁹⁷ Dem. 15.12.

⁵⁹⁸ Thuk. 8.35.2.

⁵⁹⁹ Diod.Sik. 14.97.1; 99.5.

⁶⁰⁰ İsook. *Paneg.* 14.28.

Birliği'ne katılması ve bu dönemin sonunda demokratik olması dışında pek bir şey bilinmemektedir.⁶⁰¹ Rodos'un tekrar demokratik olduğu bu dönemde Erythrai ve Knidos gibi yerlerde bunun tam tersi yaşanmaktaydı. Yani, bu kentler demokrasiden oligarşiye geçiyorlardı.

M.Ö. 360'larda Thebesli Epaminondas, Byzantion'dan olduğu gibi Rodos'tan da yardım istemiştir.⁶⁰² Bu sırada Byzantion II. Atina Konfederasyonu'ndan çıkarken, Rodos birlikte kalmaya devam etmiştir.⁶⁰³ Ancak bazı Rodoslular, Samoslulara yardım etiği için Atina tarafından yargılanmışlardır.

Mausolos'un Rodos Adası'nı kontrol ettiği iddiasını desteklemek için gösterilen temel kaynak Demosthenes'tir.⁶⁰⁴ Demosthenes burada Rodosluların, Khioslular ve Byzantionlularla birlikte Atinalılara karşı hareket ettikleri Sosyal Savaş'a (M.Ö. 357-355) değinmiş ve Mausolos'un Rodosluları "özgürlüğünden ettiğini" iddia etmiştir. Ancak Demosthenes'in kullandığı Mausolos'un Rodosluları özgürlüğünden ettiği ifadesi onun Rodos'u kontrol ettiği anlamına gelmemektedir. Yine Demosthenes'in aktarmış olduğu bir cümle Mausolos'un Sosyal Savaş sırasında Rodos'u kontrol ettiği düşüncesine bir delil olarak gösterilmektedir. Demosthenes şöyle bildirmektedir: "[15] ...Onlar [Rodoslular] Hellen ve kendilerinden daha iyi olanlarla yaptıkları ittifakı hiçe saydılar ve şimdi onlar [Rodoslular] kalelerine kabul ettikleri kölelerin köleleri olan barbarların köleleridirler."⁶⁰⁵ Demosthenes burada Rodosluların II. Atina Konfederasyonu'ndan ayrılarak, Sosyal Savaş'ta Mausolos ile birlikte Atina'ya karşı tavır aldıklarını açıklamaktadır. Son cümle Mausolos'un Rodos'ta bir Karia garnizonu kurduğu şekilde yorumlansa da, Demosthenes burada Kariyalıların doğrudan garnizon kurduklarından söz etmemektedir. Diğer kaynaklar da Mausolos'un Sosyal Savaş öncesinde ve sırasında Rodos üzerinde kesin bir kontrole sahip olduğunu göstermemektedir. Örneğin, Diodoros Rodos üzerindeki bir kontrolden değil sadece Mausolos'un Sosyal Savaş'a olan katkısından bahsetmektedir.⁶⁰⁶ Diğer taraftan Mausolos'un satraplığı döneminde Rodos

⁶⁰¹Mausolos'un tahta çıkış tarihi ile Rodos'un erken bir üyesi olduğu II. Atina Birliği'nin kuruluş tarihi aynıdır. Bk., Hornblower 1982, 215.

⁶⁰²Diod.Sik. 15.79.1.

⁶⁰³Diod.Sik. 15.7.3.

⁶⁰⁴Dem. 15.3.

⁶⁰⁵Dem. 15.15.

⁶⁰⁶Diod.Sik. 16.7.3.

demokrasi ile yönetilmekteydi. Demosthenes Rodos'un tekrar oligarşiye döndüğünü açıkça söylemektedir.⁶⁰⁷ Sosyal Savaş sonucunda Rodos'taki iç sorunlardan dolayı muhtemelen M.Ö. 354 yılı civarında oligarşik bir devrim meydana gelmiş ve bunun sonucunda Rodoslular özgürlüklerinden olmuştur. Ancak Mausolos'un buradaki oligarşik hükümetin kurulmasına destek verdiğini gösteren kesin bir delil bulunmamaktadır.

Artemisia M.Ö. 352'de tahta geçtiğinde, bir kadının yönetici olmasını bahane eden Rodoslular Halikarnassos'a saldırmaya karar vermişlerdir. Ancak Artemisia donanmalarını terk ederek kente giren bütün Rodosluları katletmiştir. Ayrıca, Artemisia hasarsız olarak ele geçirdiği Rodos donanmasıyla birlikte Rodos'a yelken açmıştır. Kendi donanmalarının geldiğini zanneden Rodoslular onları savunmasız karşılamışlar ve böylelikle Artemisia Rodos'u kolaylıkla ele geçirmiştir. Derin bir etki bırakmak için de orada zafer hatıraları diktirmiştir.⁶⁰⁸ Belki de Rodosluların amacı doğrudan Halikarnassos'a saldırmak değildi. Yeni tahta geçen Artemisia ile anlaşma yapmak veya ondan bazı imtiyazlar elde etmek niyetindeydiler. Ancak donanmalarıyla gelen Rodoslular Artemisia'nın tuzağına düştüler.⁶⁰⁹ Genelde antikçağ yazarları Vitruvius'un aktardığı bu olayın tarihi gerçekliğini kabul etmektedirler. Ancak konuyla ilgili yapılan kapsamlı tartışmada, bu olayın tamamının Vitruvius tarafından uydurulduğu öne sürülmektedir.⁶¹⁰ Ancak yakın zamanda yapılan bir yorum, Vitruvius'un sunduğu ayrıntılı detaylardan dolayı bu Rodos saldırısının tarihi bir gerçek olduğunu reddetmenin zorlaştığını ifade etmektedir.⁶¹¹

İdrieus döneminde de Rodos'ta Artemisia döneminde başlayan Karia hakimiyetinin devam ettiği görülmektedir.⁶¹² M.Ö. 345 yılında Rodos'ta İdrieus'un satraplığı dönemine ait bir belge bulunmuştur. Bu belge yeni garnizonların kurulması ile ilgilidir.⁶¹³ Rodos, Alexandros'un bölgeye gelişine kadar Karialılar tarafından

⁶⁰⁷ Dem. 15.19. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk., Demir 2006c, 49 vd.

⁶⁰⁸ Vitr. 2.8.14-15.

⁶⁰⁹ Demir 2006c, 68.

⁶¹⁰ Berthold 1978, 129-134. Aynı yönde görüş için bk., Hornblower 1982, 129, 268.

⁶¹¹ Ruzicka, 109.

⁶¹² Dem. 5.25.

⁶¹³ Dem. 5.25.

kontrol edilmeye devam etmiştir. Bunun yanında, Rodosluların M.Ö. 320'lerde Atina'ya yardım ettiği de bilinmektedir.⁶¹⁴

Ayrıca Rodos paralarının zaman zaman Hekatomnidler tarafından taklit edildiği kaydedilmektedir.⁶¹⁵ Bu paralar Karia-Rodos ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Bundan başka Rodos'ta "Ptolemaion" adıyla bilinen muhtemelen Mausolos'un komutanlarından birine ait olan bir 4. yüzyıl mezarı bulunmuştur.⁶¹⁶

-KHİOS: M.Ö. 4. yüzyılda Khios'taki (Sakız Adası) siyasi gelişmeler Rodos'takilere benzemektedir. Khios, M.Ö. 394'teki Knidos Savaşı'ndan sonra Atina'ya bağlanmış⁶¹⁷ ve Kral Barışı'na kadar ona sadık kalmıştır.⁶¹⁸ Rodos gibi Khios da M.Ö. 360'larda Epaminondas'a yardım etmiştir.⁶¹⁹ Ancak bu yardım tam olarak yerine ulaşmamıştır.⁶²⁰

Demosthenes, M.Ö. 364'te Khios'un Atina'dan ayrıldığını ve daha sonra Sosyal Savaş'ta Rodoslularla ve Byzantionlularla birlikte Atina'ya karşı hareket ettiğini söylemektedir.⁶²¹ Diodoros da Atina Khios'a doğru ilerlediğinde, bu müttefiklerinin ve aynı zamanda Mausolos'un Khioslulara yardım etmek için geldiklerine değinmektedir.⁶²² Bundan sonra Alexandros'un bölgeye gelişine kadar Khios'un iç politikası değişmemiştir.

-KRETE: Mausolos ve Artemisia Krete (Girit) ile yakından ilgilenmişlerdir. Her iki satrap döneminde Knossos'a elçi gönderilmiştir.⁶²³ Mylasa'da bulunan birçok yazıt Hekatomnidler ile Girit ilişkisine dair bilgiler vermektedir.⁶²⁴

⁶¹⁴ Diod.Sik. 16.75.1; 77.2.

⁶¹⁵ Kraay, 275.

⁶¹⁶ Hornblower 1982, 331.

⁶¹⁷ Diod.Sik. 14.84.3.

⁶¹⁸ İсок. *Paneg.* 14.28.

⁶¹⁹ Diod.Sik. 15.79.1.

⁶²⁰ Diod.Sik. 16.7.

⁶²¹ Dem. 15.3.

⁶²² Diod.Sik. 6.77.2.

⁶²³ Hornblower 1982, 75.

⁶²⁴ SEG. 13.489.

-KOS: Kos, M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında kesin olarak Hekatomnidlerin kontrolü altında bulunmaktadır. Kos Adası'nın komşuları olan Rodos, Nisyros ve Telos gibi adalar M.Ö. 394'te II. Atina Birliği'ne katılmıştır.⁶²⁵ Ancak Kos M.Ö. 370'lerde bu birliğe katılmamıştır.⁶²⁶ Diodoros M.Ö. 357'te Atina'ya isyan eden müttefikler içinde Kos'un bulunduğunu ve Atina'ya karşı önemli başarılar elde ettiklerini belirtmektedir.⁶²⁷

Koslular, Samoslulara yardım eden topluluklardan biridir.⁶²⁸ M.Ö. 350'li yıllarda Kos üzerindeki Hekatomnid etkisinin oldukça güçlü olduğu görülmektedir. Bu döneme ait olan Kos gümüş paraları üzerinde Mausolos'un portresine benzer portreler bulunmaktadır.⁶²⁹

Sosyal Savaş, Kos'ta demokrasinin sona ermesine ve oligarşinin yerleşmesine neden olmuştur.⁶³⁰ M.Ö. 351'de Kos'ta Hekatomnid garnizonu bulunmaktadır. Bu garnizon, M.Ö. 357'de Sosyal Savaş'ın başlangıcında Mausolos tarafından muhtemelen geçici bir savunma önlemi olarak kurulmuştur.⁶³¹ M.Ö. 345'ten sonra yani İdrieus'un yönetiminden⁶³² Alexandros'un bölgeye gelişine kadar olan dönemde Kos'un durumu hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.

-KALYMNOS, NİSYROS VE TELOS: Bu adalarda Mausolos'un kontrolüne dair çeşitli kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin, Kalymnos'ta çok sayıda Mausolos parası bulunmuştur.⁶³³ Demosthenes Kalymnos, Nisyros ve Telos gibi adalarda Hekatomnidlerin garnizon kurduklarına işaret etmektedir.⁶³⁴

Sonuç olarak, yukarıda değinilen tüm Hellen kentleri ve adalarda güçlü bir Hekatomnid kontrolü olduğu görülmektedir. Bu durum, bazı yerleşimlerde Hekatomnid paralarına rastlanmasından bazı yerleşimlerde ise Hekatomnidlerle doğrudan ilişki kurulmasından anlaşılmaktadır.

⁶²⁵ Diod.Sik. 14.84.3.

⁶²⁶ Dem. 15.3; Diod.Sik. 16.7.3; 16.21.2.

⁶²⁷ Diod.Sik. 16.7.3; 21.1.

⁶²⁸ Sherwin-White 1978, 67.

⁶²⁹ Hill 1923, 207-209.

⁶³⁰ Sherwin-White, 73.

⁶³¹ Dem. 15.3.27.

⁶³² Dem. 10.25.

⁶³³ Sherwin-White, 42.

⁶³⁴ Dem. 15.27.

2-PERSİA

M.Ö. 395'te Persler Karia'yı başlı başına bir satraplık haline getirdiklerinde bölgenin yönetimine Hekatomnidleri atamışlardır. Hekatomnidler bu dönemde Pers satrapı Tissaphernes ile yakın ilişki içindeydiler. Tissaphernes Kyros'a karşı kendisini korumak için destek arayışı içindeydi ve bu dönemde destek için yönünü Karia hanedanlarına dönmüştür.⁶³⁵ Kyros'un ölümünden sonra Tissaphernes Lydia satrabı olmuş ve M.Ö. 395'e kadar Lydia üzerinde Karia'yı kontrol etmiştir. Bununla birlikte, Tissaphernes Anadolu'ya Lydia satrabı olarak döndüğünde bazı Pers yöneticilere de sahipti.⁶³⁶

Hekatomnid ailesinden Hekatomnos bazı askeri sorumluluklara sahipti. M.Ö. 391'de Hekatomnos'a Lydia satrabı Autophradates ile birlikte Kıbrıs kralı Evagoras'a karşı savaş ilan etmesi emri verilmiştir.⁶³⁷ Hekatomnos, hem Karia satrabı olarak hem de gemileri sağlayan bölgenin yöneticisi olarak Persler tarafından donanmayı komuta etmek için görevlendirilmiştir.⁶³⁸ Diodoros, Hekatomnos'un Kıbrıs'a kadar satraplığın kentleri boyunca büyük bir güçle geçtiğini ve seferi gerçekleştirdiğini söylemektedir.⁶³⁹ Ancak bu sırada Hekatomnos Evagoras'a para göndererek ona gizlice yardım göndermiştir.⁶⁴⁰ Bu da onun Pers kralına karşı sadık olmayan bir davranış içinde olduğunu gösterir. M.Ö. 382'de Kıbrıs üzerine daha büyük bir Pers saldırısı başlamış ancak Hekatomnos bu ikinci seferde yer almamıştır.⁶⁴¹

Genel olarak Perslerin askeri faaliyetlerine bakıldığında, bunların Karia'nın kuzeyine uzak olmadığı ve Perslerin artık dikkatini Batı Anadolu üzerine yoğunlaştırdığı görülmektedir.⁶⁴² Ancak, Hekatomnos yönetimi boyunca Pers

⁶³⁵ Ruzicka, 18.

⁶³⁶ Ruzicka, 18-19.

⁶³⁷ Diod.Sik. 16.98.2-4.

⁶³⁸ Bunun yanında M.Ö. 392/1'de Persler ile Spartalılar arasındaki barış görüşmeleri başarısız olduktan sonra, Hekatomnos'un görevi Sparta'ya karşı Karia'yı güvenlik altına almaktı. Bk., Hornblower 1982, 38.

⁶³⁹ Diod.Sik. 14.98.3.

⁶⁴⁰ Diod.Sik. 14.98.3; 15.2.3.

⁶⁴¹ Diod.Sik. 15.2.1; 4.3; 15.8.1; 9.2.

⁶⁴² İsook. *Paneg.* 4.137, 163.

İmparatorluğu'ndan ayrılma planı yapmamış yani Karia'da bağımsız bir Hekatomnid yönetimi kurmak istememiştir.⁶⁴³

Hekatomnos'tan sonra yönetimi devralan Mausolos'un diplomatik alanda daha aktif olduğu görülmektedir. Mausolos bu dönemde Karia'nın dış ilişkilerinde bağımsız gibi davranmaktadır. Bu davranışı, onun Sosyal Savaş'ın⁶⁴⁴ başlangıcındaki tutumuna da uymaktadır. Bununla birlikte Pers kralının Mausolos'u Kariyalılardan vergi toplaması için görevlendirdiği bilinmektedir.⁶⁴⁵ Bu durum, Mausolos'un Pers kralına karşı mali yükümlülükleri olduğunu göstermektedir.⁶⁴⁶ Ayrıca Mausolos'un sahip olduğu askeri güç de oldukça önemlidir. Mausolos bir kısmını Sosyal Savaş'ta kullandığı yüz gemilik bir donanmaya sahipti.⁶⁴⁷ Diğer Hekatomnid satrapları döneminde olduğu gibi bu dönemde de Persler Kariyalıların donanmasından yararlanmışlardır.⁶⁴⁸ Bunun yanında M.Ö. 330'ların sonunda Pers donanmasının Kariyalı ücretli askerleri içerdiği ve Alexandros'un Halikarnassos kuşatması sırasında Pers tarafında bazı Kariyalıların yer aldığı bilinmektedir.⁶⁴⁹ Tüm bu gelişmeler Perslerin Kariyalılardan birçok alanda yararlandığını göstermektedir.

Diğer taraftan Persler Mısır'ı geri almak istemekteydi ve bu amaçla M.Ö. 373'te Mısır'a saldırmışlardır. Bu noktada Perslerle Atinalıların ekonomik menfaatleri çakışmıştır. Çünkü Atina bu tarihlerde Mısır'ı kendi hububat kaynağı olarak görmekteydi.⁶⁵⁰ Daha sonra ise yukarıda belirtildiği gibi İdrieus'a M.Ö. 351'de Perslerin müttefiki olan Mısır ve Phoenikia ile birlikte, yeniden ayaklanan

⁶⁴³ Ruzicka, 27.

⁶⁴⁴ Sosyal Savaş, M.Ö. 357/6-355/4 yılları arasında Rodoslular, Khioslular ve Byzantionluların Atina'ya karşı hareket ettikleri savaştır. Atina M.Ö. 365 yılından itibaren kendi siyasi ve ekonomik emellerini gerçekleştirmek için harekete geçince, bu devletler kendi çıkarlarını korumak için birlik oluşturmuşlardır. Yukarıda belirtildiği gibi Demosthenes 15.3'te bu savaşın Mausolos tarafından kışkırtıldığını söylese de Mausolos'un özellikle Byzantion'un ayaklanmasında rol oynadığını söylemek zordur. Atina'nın M.Ö. 357/6'da Khios'a saldırmasıyla başlayan savaşta Atina M.Ö. 356'da Embata'da yenilgiye uğramıştır. Ayrıntılı bilgi için bk., Demir 2006c, 2 vd.

⁶⁴⁵ Hornblower 1982, 154.

⁶⁴⁶ SEG. 26.1229. Bu dönemde diğer satrapların da Pers kralına vergi ödediği bilinmektedir. Hatta satrapların isyanı sırasında Perslerin gelirlerinin azalması bunu kanıtlamaktadır.

⁶⁴⁷ Xen. Ages. 2.26.

⁶⁴⁸ Hornblower 1982, 166.

⁶⁴⁹ Arr. 1.20.3.

⁶⁵⁰ Thuk. 8.35.2.

Kıbrıs'a karşı ilerleme emri verilmiştir.⁶⁵¹ Ancak İsokrates bu konuda özellikle M.Ö. 346'da İdrieus'un Perslere karşı sadık olmadığını belirtmektedir.⁶⁵²

Pixodaros'un satrap olduğu dönemde Pers kralı olarak Artaxerxes değil Arses bulunmaktadır. Pixodaros satraplığı sırasında Perslere karşı olumlu bir politika benimsemekteydi.⁶⁵³ Pers kralının Hellenlere yardım edilmesi emri de muhtemelen onun zamanında verilmişti.⁶⁵⁴ Strabon Pixodaros'un yönetimini paylaşmak için Perslerin bir satrap göndermeye karar verdiğini belirtmektedir.⁶⁵⁵ Bunun sonucunda Pixodaros bir süre yönetimi Orontobates ile paylaşmıştır. Pixodaros'un yönetimine bir ortak olarak Orontobates' in atanmasından önce Pers kralının Hekatomnid yönetimini bölerek zayıflatmaya çalıştığı görülmemektedir. Hatta, Ada ve Pixodaros'un yönetimleri sırasında Hekatomnid hanedanının otoritesi daha da kuvvetlendirilmiştir.⁶⁵⁶

M.Ö. 4. yüzyılda bazı satrapların isyanı gerçekleşmiştir. Bunlar, M.Ö. 370'da Datames'in isyanı, M.Ö. 360'ların ortasında Ariobarzanes'in isyanı, M.Ö. 362'de Orontes'in isyanı ve M.Ö. 350'lerde Artabazos'un isyanıdır. Bu isyanlar, Perslerle Hekatomnidlerin ilişkisinde önemli bir yer tutmakta ve özellikleri bazıları doğrudan Mausolos'u ilgilendirmekteydi.

Polyainos'a göre Datames'in isyanı kesin olarak tarihlendirilemese de,⁶⁵⁷ isyanın Datames'in Pharnabazos'u bir Pers komutanı olarak Mısır'da görevlendirildikten sonra gerçekleştiği bilinmektedir.⁶⁵⁸ Datames isyan sırasında Kilikya üzerinden kuzeye doğru ilerleyerek Sinope ve Amisos gibi yerlere doğru hareket etmiştir. Burada para bastığı da bilinen Datames, Autophradates tarafından kuşatılmış ve isyandan sonra uzun süre Kapadokya'da kalmıştır.⁶⁵⁹ Bu isyanda Mausolos'un doğrudan bir etkisinin olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak bu isyan Pers kralına karşı gelmenin ilk örneğiydi. Bu yüzden Datames'in isyanı diğer isyanlara öncü olmuştur.

⁶⁵¹ Diod.Sik. 16.40.3; 42.6.

⁶⁵² İsok. *Paneg.* 4.137, 163.

⁶⁵³ Arr. 7.6.3.

⁶⁵⁴ Diod.Sik. 16.76.5.

⁶⁵⁵ Strabon 14.2.17.

⁶⁵⁶ Hornblower 1982, 167.

⁶⁵⁷ Polyainos 7.21.1.

⁶⁵⁸ Diod.Sik. 15.41.43.

⁶⁵⁹ Diod.Sik. 31.19.

Satrap isyanlarının ikinci aşaması olan Ariobarzones'in isyanının tüm aşamaları belirgin olmamakla beraber, bu isyan Mausolos'u doğrudan ilgilendirmekteydi. Xenophon'a göre Ariobarzones M.Ö. 387'de Apame ile evlendirilen Pers satrapı Pharnabazos'un erkek kardeşi idi.⁶⁶⁰ M.Ö. 366'da hakimiyeti altında bulunan toprakları teslim etmek için baskı altında kalan Ariobarzones bunu kabul etmeyince isyan başlamıştır. Hem Atinalılar hem de Spartalılar bu isyana katılmıştır. Atinalı Timotheos ve Spartalı Agesilaos Assos'ta Ariobarzones ile işbirliği yapmışlardır.⁶⁶¹ Bu sırada Mausolos da Ariobarzones'e yardım göndermiştir.⁶⁶² Bu durum, Mausolos'un Pers kralına karşı isyancılara destek verdiğini göstermektedir.

Daha sonraki isyan Orontes tarafından gerçekleştirilmiştir. Diodoros, Orontes'in isyanının başladığı sırada onun Mysia satrapı olduğunu söylemektedir.⁶⁶³ Orontes bir süre sonra eski önemini kaybetmiş ve Pers kralının gözünden düşmüştür.⁶⁶⁴ Bu dönemde bir Pers satrapının yaşayabileceği en kötü durumlardan biri muhtemelen rütbesinin indirilmesiydi. Yani Orontes eski otoritesini kaybettiği için isyan etmiş olabilirdi. Ancak, Diodoros Orontes'in asıl amacının tüm kıyı bölgesinin satraplığını almak olduğunu belirtir ve bu isyana Mausolos ve Autophradates'in katıldığı görülmektedir.⁶⁶⁵ Mausolos, isyana destek vererek bu isyanın Batı Anadolu'daki yayılmasını genişletmiştir.⁶⁶⁶

Son olarak Artabazos'un isyanı ortaya çıkmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Artabazos, Frigya satrapı ve Ariobarzones'in amcasının oğluydu.⁶⁶⁷ M.Ö. 360'larda Pers kralına sadık olduğu görülen Artabazos, M.Ö. 350'lerde isyancı bir tutum içine girmiştir. Belki de M.Ö. 356/5'te yalnızca Mausolos Artabazos'a yardım göndermiştir. Artabazos M.Ö. 355'te Frigya'yı yağma ederek iç bölgelere kadar ilerlemiş ve kendisine karşı olan diğer satrapları yenmiştir. Pers kralı Artaxerxes'in

⁶⁶⁰ Xen. *Hell.* 5.1.28.

⁶⁶¹ Xen. *Ages.* 2.26.

⁶⁶² Mausolos M.Ö. 366'da muhtemelen Pers kralından gizli olarak ücretli asker toplamaktaydı. Bu askerleri satrapların isyanında destek olarak göndermiştir. Bk., Hornblower 1982, 172-175.

⁶⁶³ Diod.Sik. 15.90.3. Bunun yanında M.Ö. 362'de Orontes'in Mysia satrapı değil de Armenia satrapı olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Bu düşünceye göre Orontes isyancı satrapların listesine yanlışlıkla koyulmuştur. Bk., Hornblower 1982, 177.

⁶⁶⁴ Diod.Sik. 15.11.1.

⁶⁶⁵ Diod.Sik. 15.90.3.

⁶⁶⁶ Hornblower 1982, 180.

⁶⁶⁷ Xen. *Hell.* 5.1.28.

satrapları Artabazos'u bastırmak için başarısız olduktan sonra, Artaxerxes doğrudan araya girmiş ve isyan bastırılmıştır.⁶⁶⁸

Sonuç olarak, Hekatomnid satraplarının genelde Perslere karşı hem askeri hem de mali yükümlülükleri yerine getirdiği gözlenmektedir. Bununla bağlantılı olarak, Hekatomnidler Perslere yaptıkları seferlerde asker ve donanma desteği vermiştir. Ancak Hekatomnos'un ve özellikle Mausolos'un daha bağımsız bir yönetim sergilediği bilinmektedir. Hatta Mausolos kendi başına kararlar vermenin yanında satrapların isyanında isyancılara da belli ölçüde destek vermiştir.

3- ATİNA

M.Ö. 479/8'de Batı Anadolu ve Ege'deki Hellen zaferleri kıyı Karia topluluklarını Atina tarafından kurulmuş Pers karşıtı Attika-Delos Deniz Birliği'ne girmeye teşvik etmiştir. Böylece, M.Ö. 5. yüzyılın ortasından itibaren birçok Karia kenti bu birliğe katılmıştır. Ancak M.Ö. 440'larda kırka yakın yerleşim biriminin Atina vergi listesinden çıktığı görünmektedir.⁶⁶⁹ Daha sonra, M.Ö. 420'lerin başında Atina iç Karia kentleri üzerindeki isteklerini yeniden canlandırmıştır. Bununla bağlantılı olarak M.Ö. 425'teki vergi listesinde pek çok Karia kentinin ismi gözükmemekte ancak gerçekte vergi toplandığı kesin değildir.⁶⁷⁰

Diğer taraftan Peloponnesos Savaşı'nda Atina'nın yenilgisinden sonra Thebesliler, Sparta'ya karşı olan savaşta destek olabilmek için Atina'ya başvurmuştur. Bu dönemde Atina'da iki önemli politikacı olan Thrasybulos ve Konon bulunmaktaydı. Thrasybulos Sparta'nın yıkılmasını ve Pers desteği olmaksızın Atina gücünün yeniden eski haline getirilmesini istiyordu. Bu noktada Thrasybulos Konon'a oranla daha cesur bir politika izlemekteydi. Hekatomnos'un Karia satrapı olarak atandığı M.Ö. 392/1 tarihinde Thrasybulos ve Konon'un politikaları arasındaki farklılık daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Çünkü bu tarihte Konon'un ileri sürdüğü barış önerisi Sardeis'te reddedilmiştir. Thrasybulos'un

⁶⁶⁸ Ruzicka, 95-96.

⁶⁶⁹ Thuk. 2.9.4.

⁶⁷⁰ Thuk. 2.19.2; Demir 2004, 79.

bu davranışı Pers karşıtı bir politikaya sahip olduğunu göstermekteydi ve bir süre sonra bu politika Kral Barışı'na neden olmuştur.⁶⁷¹

Karia'da Hekatomnos yönetimi başladıktan bir süre sonra Pers kralı Artaxerxes Atina'nın faaliyetlerini önleyebilmek için Hekatomnos'u görevlendirmiştir. Bunun üzerine Hekatomnos M.Ö. 388/7'de Kos üzerine bir sefer başlatmıştır.⁶⁷² Rodos üzerindeki Atina baskısını engellemek ve Atina'nın Ege politikalarında Kos'u bir üs olarak kullanmasını önlemek için buraya sefer düzenlemiş olabilir.⁶⁷³ Bunun yanında Atinalılar Kos gibi yakın gelecekte onlara fayda sağlayabilecek Kaunos'u da kontrol altına almaya çalışmışlardır. Bu yüzden Hekatomnos satraplığı döneminde Kaunos üzerinde de dikkatini yoğunlaştırmış ve burada denetim kurmak istemiştir.⁶⁷⁴

Kral Barışı'nın yapıldığı tarih olan M.Ö. 387/6'dan M.Ö. 379'a kadar olan dönemde Atina ile Karia arasında iyi ilişkiler kurulmuştur, çünkü Kral Barışı kara ve denizde silahsızlanma önermekteydi ve bu durum Atina'yı da etkilemişti. Atina bu tarihten sonra Sparta ile başka şekillerde savaşma yolları aramıştır, çünkü Sparta kuzeyde Atina için sorun yaratmaktaydı. Bu amaçla, Atina Sparta'nın tehlikeli görüldüğü yerlerde birlik oluşturmayı düşünmüştür. Daha sonra savunmaya yönelik olarak II. Atina Birliği kurulmuştur. Ancak Kral Barışı bozulunca Atina-Pers-Sparta ilişkileri yeniden bozulmuştur.⁶⁷⁵

Mausolos'un satraplık dönemine denk gelen M.Ö. 360'ların ortasında Atina, Karia ve çevresindeki bölgelerde isteklerini arttırmaya başlamıştır. Atina'nın elinde tutmak istediği yerlerden biri Amphipolis diğeri de Khersonesos (Gelibolu Yarımadası) idi. M.Ö. 367'de Atina'nın Amphipolis isteği Persler tarafından reddedilmiştir.⁶⁷⁶ Khersonesos'daki isteği ise Thebes'in Boiotia'yı işgal etmesinin Atina tarafından tanınması karşılığında Persler ve Hellenler tarafından kabul edilmiştir.⁶⁷⁷ Bu sırada M.Ö. 5. yüzyılın sonralarından itibaren Anadolu kıyısı boyunca yapılacak seferler için Atina'nın üs olarak kullandığı Samos'a Atinalı

⁶⁷¹ Hornblower 1982, 184-185.

⁶⁷² Xen. *Hell.* 5.1.31.

⁶⁷³ Sherwin-White, 40. Ayrıca Rodos için bk., Thuk. 8.44.2. Bunun yanında Hekatomnos Atina'nın Kos'u işgal etmesini önlemek ya da stratejik öneme sahip olan bu adayı ele geçirmek için buraya saldırmış olabilir. Bk., Ruzicka, 24.

⁶⁷⁴ Ruzicka, 25.

⁶⁷⁵ Diod.Sik. 15.29.7; Xen. *Hell.* 5.4.34.

⁶⁷⁶ Dem. 19.137.

⁶⁷⁷ Hornblower 1982, 196.

Timotheos sefer düzenlemiştir.⁶⁷⁸ Atinalılar böylece Miletos'a ve diğer kentlere daha kolay ulaşabilecekti. Ancak Mausolos Timotheos'a karşı bir harekette bulunmamıştır.⁶⁷⁹ Mausolos muhtemelen Pers kralı Artaxerxes'in yetkisi olmaksızın Samos'ta Atina güçlerine saldırmaya cesaret edememiştir. Yani burada Atinalılar Samos'ta kalmaya yönelik, Mausolos da savunmaya yönelik hareket etmiştir.⁶⁸⁰ Bir donanma hazırlayan Epaminondas Rodos'a Khios ve Byzantion'a yardım etmesi için başvurmuştur.⁶⁸¹ Ancak bu hareket başarılı olmamış ve bu durum Epaminondas'ın Atina müttefikleri içinde savunmasız olduğunu göstermiştir.⁶⁸² Sonuç olarak, Atina'nın kuzeydeki istekleri ona başarısızlık ve sıkıntı getirmiştir. Hatta M.Ö. 362'den M.Ö. 352'ye kadar olan yılların Atina için parlak olmadığı söylenebilir.⁶⁸³

Sosyal Savaş'ın arefesinde Atina'ya bakıldığında, onun birlik üyeleriyle bağlantısının azaldığı görülmektedir. M.Ö. 326'ların ortasında Byzantion, Khios ve Rodos Atina ile bağlarını tamamen koparmıştır. Demosthenes Byzantion, Khios ve Rodos'un M.Ö. 357'de Atina'ya karşı birleştiklerini ve böylece Sosyal Savaş'ın başladığını belirtmektedir.⁶⁸⁴ Demosthenes'e göre, Mausolos Sosyal Savaş'ın ikna edicisi ve kışkırtıcısıydı.⁶⁸⁵ Yani Demosthenes Byzantion, Khios ve Rodos'un Atina'ya olan karşıtlığında Mausolos'un aracı olduğunu söylemektedir. Sosyal Savaş'ta Mausolos'un etkisi olmakla beraber, savaşın asıl nedeni daha derinlerde yer almaktadır. Demosthenes'in M.Ö. 351'deki kendi politik pozisyonu, suçu Atina'nın müttefiklerine ve generallerine tercihen neden Mausolos'un üzerine yüklediğini açıklamaya yardım etmektedir.⁶⁸⁶ Hornblower'e göre, Demosthenes Atina'nın Rodos'a müdahalesini sağlamak için geçmişteki ayaklanmalardan dolayı doğrudan kendisine başvuran Rodoslu demokratları değil Mausolos'u suçlu tutmayı tercih etmiştir. Bunun yanında Demosthenes'in amacı Sosyal Savaş'ın kaybedilmesine yol açan generalleri temize çıkarmak da olabilirdi. Çünkü Atina Makedonya kralı II.

⁶⁷⁸ Xen. *Hell.* 1.2.2. Atina bu sırada nüfus fazlalığı ve yiyecek eksikliğinden dolayı zorluk çekmekteydi. Samos büyük bir adaydı ve Atina'yı besleyebilecek durumdaydı. Bk., Hornblower 1982, 200.

⁶⁷⁹ Demosthenes ve Xenophon'a göre, Timotheos bu sırada Agesilaos ve Ariobarzanes ile işbirliği yapmaktaydı. Bk., Dem. 15.9; Xen. *Ages.* 2.26.7.

⁶⁸⁰ Ruzicka, 69-74.

⁶⁸¹ Diod.Sik. 15.79.1-2.

⁶⁸² Dem. 9.34.

⁶⁸³ Hornblower 1982, 203.

⁶⁸⁴ Dem. 15.3.

⁶⁸⁵ Dem. 15.3. Mausolos'un Sosyal Savaş'taki etkisi ile ilgili tartışmalar için bk., Demir 2006c, 52 vd.

⁶⁸⁶ Hornblower 1982, 187.

Philippos'a karşı savaşmak için generellere ihtiyaç duymaktaydı.⁶⁸⁷ Diğer taraftan Demosthenes, savaştan önce Atina'nın müttefiklerinin bazı şikayetleri olduğuna değinmektedir. Özellikle M.Ö. 357'de Atina'nın Euboa'yı geri almak için yaptığı faaliyetler bu müttefikleri zor duruma sokmuştur.⁶⁸⁸ Yani Mausolos Atina'nın Rodos'a hakim olmasının Karia için tehdit oluşturacağını düşündüğünden savaşa destek vermiştir,⁶⁸⁹ ancak savaşın sonraki dönemlerinde Mausolos'un katılımını gösteren bir delil bulunmamaktadır.

Sosyal Savaş'ta Atina, altmış gemilik donanmayla birlikte Khabrias ve Khares adlı generallerini göndererek saldırıyı başlatmıştır. Bu generaller Khios'a ulaştınca Byzantion, Rodos, Kos ve Mausolos'un buraya gemiler gönderdiğini görmüşlerdir. Yapılan bu kuşatma sırasında Khabrias ölmüş ve Atina'nın deniz gücü zayıflamıştır.⁶⁹⁰ Bu tarihten itibaren saldırı müttefiklere geçmiştir. İsyan eden müttefikler İmros ve Lemnos'u yağmalayıp Samos'a kadar ilerlemişlerdir.⁶⁹¹ Atina'nın kolonisi olan bu adalara saldırarak Atina'ya büyük bir darbe vurmaya amaçlamışlardır. Bu gelişmeler üzerine Atinalılar Khares'i kuvvetlendirmek için ek gemilerini ve generallerini göndermişlerdir. Böylece Khares büyük bir donanma ve ücretli asker gücünü tek başına idaresi altına almıştır. Daha sonra çarpışmalar Khios, Embata ve Erythrai'de gerçekleşmiştir.⁶⁹² Khares yeterli desteği alamasa da isyan eden müttefiklere karşı mücadele etmeye çalışmıştır. Bu sırada Atinalılar Mausolos'la görüşmek için bir elçi göndermişlerdir.⁶⁹³ Çünkü, Mausolos'un hareketleri Samos'taki Atina tutunmasını tehlikeye sokmaktaydı. Mausolos, bu görüşmeden sonra bölgedeki yeni Atina saldırılarını önlemek için Atina ile anlaşmıştır.⁶⁹⁴

⁶⁸⁷ Hornblower 1982, 210-211.

⁶⁸⁸ Dem. 8.74.

⁶⁸⁹ Diodoros, Mausolos'un isyan eden müttefiklere belirli bir yardım verdiğini söylemektedir. Bk., Diod.Sik. 16.7.3. Bunun yanında Mausolos Kos'u Atina'nın oluşturduğu birlikten uzak utmak için etkisini kullanmıştır. Hatta Kos'taki bir yazıt Koslu erkeklerin Sosyal Savaş'a katıldığını kanıtlamaktadır. Bk., Sherwin-White, 73.

⁶⁹⁰ Diod.Sik. 16.7.3-4; Dem. 20.82.

⁶⁹¹ Diod.Sik. 16.21.3.

⁶⁹² Polyainos 3.9.29; Thuk. 3.29.2.

⁶⁹³ Dem. 24.24.

⁶⁹⁴ Ayrıca Mausolos Kos ve Rodos'ta garnizonlarını bırakmıştır. Çünkü, bu garnizonlar bir güvenlik tedbiriydi. Bk., Ruzicka, 97-98.

Sosyal Savaş'ın sonunda, Atina'nın eski otoritesini kaybettiği ve yıllık gelirinin azaldığı görülmektedir.⁶⁹⁵ Bu dönemde isyan eden müttelikler ve Kos Karia'nın kontrolüne geçmiştir. M.Ö. 350'lere gelindiğinde ise Atina Perslerden ve Makedonlardan gelen tehditlerle karşılaşmıştır. Bu sırada Atina ile Mausolos arasında yeniden olumlu ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Örneğin, M.Ö. 354/3'te Mausolos'un gönderdiği Halikarnassoslu Apollonides adlı elçi Atina tarafından kabul edilmiştir.⁶⁹⁶

Mausolos'un ölümünden sonra Artemisia'nın başa geçmesini fırsat bilen Atinalılar harekete geçmişler ve M.Ö. 352/1'de Samos'u ele geçirmişlerdir.⁶⁹⁷ Atinalıların Samos'taki bu hareketi deniz aşırı isteklerin bir parçasıydı. Ayrıca Atina'nın Samos'taki faaliyetlerinin Artabazos'un isyanının bitmesinden hemen sonra gerçekleşmesi bir tesadüf değildir. Bu sırada Pers kralı Artaxerxes Samos ve Sestos'taki Atina faaliyetlerine karşı harekete geçmemiştir ancak o Atina'nın deniz aşırı girişimlerini önlemek için Rodos'u almak istiyordu.⁶⁹⁸ Demosthenes'e göre Artemisia Rodos'taki Atina tutunmasını engellemek için girişimlerde bulunmuştur.⁶⁹⁹ Atinalılar Rodos, Kos ve Khios'ta Kariyalıların denetimine izin vermekteydi çünkü Kariyalılarla savaşmak istemiyorlardı. Bu durum, hem Artemisia hem de Artaxerxes'in Rodos'taki Atina faaliyetlerine tepki göstermemesine neden olmuş olabilir.⁷⁰⁰

Daha önce belirtildiği gibi M.Ö. 353/2'de Artemisia tahta geçtiğinde Rodoslular Halikarnassos'a saldırmaya karar vermiştir. Artemisia bunun üzerine Rodosluları katlettirmiş ve boş Rodos gemilerini kendi denizci ve askerleriyle doldurarak Rodos'u ele geçirmiştir.⁷⁰¹ Bu olaydan kısa bir süre sonra da Artemisia ölmüştür.

Daha sonra yönetimi devralan İdrieus'un Khios ile olan ilişkisi Atinalılara Sosyal Savaş öncesindeki Mausolos'un hazırlıklarını hatırlatmıştır. İdrieus da aynen Mausolos gibi savunmaya yönelik hareket etmekteydi. İdrieus Khios'a ya da Samos'a karşı başka bir faaliyette bulunmamıştır.⁷⁰²

⁶⁹⁵ Dem. 10.37.

⁶⁹⁶ SEG. 19.54.

⁶⁹⁷ Strabon 14.1.18.

⁶⁹⁸ Ruzicka, 106-108.

⁶⁹⁹ Dem. 15.11-13.

⁷⁰⁰ Dem. 5.25.

⁷⁰¹ Vitr. 2.8.14-15.

⁷⁰² Ruzicka, 113-114.

Pixodaros zamanında da Atina ile Sosyal Savaş'ta karşı karşıya gelen kentlerle yakından ilgilenilmekteydi. Diodoros Byzantion'un Khios, Kos ve Rodos gibi kentlerden savaş desteği almasının arkasında muhtemelen Pixodaros'un olduğunu düşünmektedir.⁷⁰³

Sonuç olarak, Hekatomnidlerin Karia'da yönetimi ele geçirdiği sırada Atina'nın ekonomik nedenlerle kıyı Ege'de önemli istek ve iddialarının olduğu görülmektedir. Ancak M.Ö. 357'de başlayan Sosyal Savaş, Atina'nın müttefiklerinin ona karşı isyanda olduğunu göstermiştir. Bu noktada Mausolos isyancı müttefiklere destek vermiştir. Sosyal Savaş'ın sonucunda Atina bu isteklerinden vazgeçmek zorunda kalmış ve eski otoritesini kaybederek zayıflamıştır. Bir süre sonra Atinalılar ile Kariyalılar arasında olumlu ilişkiler kurulmakla beraber, Hekatomnidler Atina'nın Karia'daki isteklerini önlemek için savunmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur.

4- MAKEDONYA

Hekatomnid hanedanlığı ile Makedonyalılar arasındaki ilişkilerin Mausolos ve ondan sonraki dönemlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu ilişkileri çoğu zaman Atinalıların ve Perslerin Makedonyalılar ile olan mücadelesi yönlendirmiştir.

M.Ö. 360'ların sonu ve M.Ö. 350'lerin başında Atina dikkatini kuzey Ege bölgesine yoğunlaştırmıştır. Bu tarihlerde Atina'nın generalleri Amphipolis'in kontrolünü ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak, Makedonyalıların buna karşı gelmesi nedeniyle bu sefer başarısız olmuştur.⁷⁰⁴ Daha sonra Atinalılar M.Ö. 362'de Tenos'u alan, Peperathos ve diğer adalara saldıran ve M.Ö. 361/0'da Piraeus'a baskın yapan Thessalia tiranı Pheraili Alexandros ile karşı karşıya gelmiştir.⁷⁰⁵ Bununla beraber, Makedonyalı Philippos'un Amphipolis için yaptığı yardımı geri çekmesi ve M.Ö. 358'de Pheraili Alexandros'un ölümü Atina'nın bu konudaki endişesini azaltmıştır.⁷⁰⁶ Ancak Makedonya kralı Philippos M.Ö. 357/6'da Amphipolis'i almış, daha sonra Pydna ve Potidae'yi kuşatmıştır. Böylece Atina kuzey Ege'deki bazı stratejik üslerinin kaybıyla karşılaşmıştır.⁷⁰⁷

⁷⁰³ Diod.Sik. 16.77.2.

⁷⁰⁴ Ruzicka, 90.

⁷⁰⁵ Diod.Sik. 15.95.1-2; Xen. *Hell.* 6.4.35.

⁷⁰⁶ Philippos için bk., Diod.Sik. 16.3.3. Pheraili Alexandros için bk., Diod.Sik. 15.61.2; 16.14.1.

⁷⁰⁷ Ruzicka, 96.

M.Ö. 350'lerde Mausolos ve Makedonyalı Philippos arasında doğrudan bir ilişki olduğuna dair bir kanıt yoktur. Ancak bu sırada hem Mausolos'un hem de Makedonyalı Philippos'un Atina karşıtı faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. M.Ö. 357'deki Sosyal Savaş'ta Mausolos'un davranışı Philippos'un büyük avantaj sağlamasına neden olmuştur. Çünkü bu savaş Atina için oldukça olumsuz sonuçlar doğurmuş ve böylece Atina'yı Makedonya'ya karşı yapılacak olan savaşlarda zayıflatmıştır.⁷⁰⁸

Diğer taraftan bu döneme ait olan bir yazıt Mausolos tarafından kabul edilen bir vergi muafiyetini göstermektedir.⁷⁰⁹ Bu yazıt Mausolos'un vergi muafiyetinin Makedonyalı Asandros'in satraplığı boyunca yürürlükte kaldığını bildirmektedir.⁷¹⁰

M.Ö. 351'de başa geçen İdrieus'un aynen Mausolos gibi savunmaya yönelik bir politika izlediği görünmektedir. M.Ö. 340'ların sonunda Pers kralı Artaxerxes'in Philippos'un faaliyetleri ile ilgili endişeleri artmaktaydı. Çünkü, Philippos M.Ö. 350'lerden itibaren Makedonya'yı büyük bir güç haline getirmiş ve M.Ö. 342'de Trakya ve Khersonesos üzerinde otoritesini yaymaya çalışmıştır.⁷¹¹ Ayrıca Frigya'da isyan eden Artabazos için Makedonya'da sığınak sağlayarak ve Atarneuslu Hermias ile bazı ilişkiler kurarak Anadolu politikasına da karışmış oluyordu.⁷¹² Bu sırada Artaxerxes, II. Philippos'un amaçları hakkında şüphelenmeye başlamıştır. M.Ö. 353'te Artabazos'un isyanının sona ermesiyle Artaxerxes, Artabazos ve Memnon'a dönmelerini ve onları kabul ettiğini bildirmiştir. Bu, Artaxerxes'in Philippos'un amacı ve faaliyetleri hakkında bilgi elde etmek istemesi nedeniyle gerçekleşmiş olabilir.⁷¹³ Daha sonra Artaxerxes M.Ö. 341'in başında Rodoslu komutan Mentor'un büyük bir kuvvet toplamasını ve Artabazos'un oğullarının yüksek mevkilere tayin edilmesini sağlamıştır. Bunun üzerine Mentor ilk önce Hermias'a karşı ilerlemiştir. M.Ö. 341'in yazında Hermias'ı Artaxerxes'e teslim etmiş ve topraklarını başkalarına devretmiştir. Artaxerxes'in Hermias'a karşı olan bu davranışı, onun Philippos'un planlarına büyük ilgisinin olduğunu kanıtlamıştır. Mentor'un operasyonları ayrıntılı olarak bilinmemekle beraber, Diodoros Hermias'ın esir alınmasından sonra

⁷⁰⁸ Hornblower 1982, 220.

⁷⁰⁹ SIG³. 311.

⁷¹⁰ Ruzicka, 102.

⁷¹¹ Diod.Sik. 16.71.1-2.

⁷¹² Dem. 10.31-32.

⁷¹³ Diod.Sik. 16.52.3.

Mentor'un daha da ilerleyerek çeşitli yerleri ele geçirdiğini söylemektedir.⁷¹⁴ Böylece M.Ö. 341'in sonunda ya da M.Ö. 340'ın başında kuzeybatı Anadolu boyunca Pers kralının otoritesi yeniden kurulmuştur.

M.Ö. 344/3'te İdrieus'un ölümünden sonra Ada yönetimi ele geçirmiştir. Ancak bu dönemde Ada'nın herhangi bir savaş yaptığına dair bir delil bulunmamaktadır. Ada'nın yönetimini elinden alan Pixodaros ise Mentor'un kuzeybatı Anadolu'daki yeni seferine Kariyalı askerler ile birlikte katılmış ve Karia'ya ordunun başında dönmüştür.⁷¹⁵ Yani, Mentor'un seferinin tamamlanmasından sonra Karia ve Lykia satrapı olarak Pixodaros görünmektedir.

Son yirmi yılda Makedonya'nın otoritesini arttıran kişi olan Philippos M.Ö. 340'ların ortasında Propontis'in kuzey kıyısının kontrolünü elde etmek için Perinthos (Marmara Ereğlisi) üzerine kuşatma gerçekleştirmiştir. Buna karşılık olarak Artaxerxes hızla hareket etmiş ve kıyıdaki satraplarına tüm kaynaklarını kullanma emrini vermiştir.⁷¹⁶ Perinthos Kuşatması Hekatomnidler ve Makedonyalılar arasındaki ilk doğrudan bağlantıydı ve bu kuşatmada Pixodaros ve Philippos karşı taraflarda yer almaktaydı. Pixodaros kuşatmada Perinthos'a Perslerden gizli olarak ücretli asker ve teçhizat göndermiştir.⁷¹⁷ Pixodaros M.Ö. 336'da Philippos'a bir başvuruda bulunmuştur. Bu başvuru bir evlilik anlaşmasını önermekteydi. Buna göre, Pixodaros'un kız kardeşi Ada ile Philippos'un oğlu Arrhidaeus evlendirilecekti.⁷¹⁸ Pers kralı bu evlilik bağına muhtemelen saldırıyı yok eden bir hareket olarak görmüştür. Pixodaros Makedonya askerlerinin Karia'ya girmesinden önce Philippos'la bir anlaşmaya varırsa, en azından ölene kadar Karia'yı elinde tutabilecekti. Diğer taraftan Philippos, Pixodaros'un bu önerisini olumlu karşılamıştır. Böylece Philippos da güneybatı Anadolu'daki operasyonlarını gerçekleştirmeyecekti. Ancak önerilen bu evliliğe dair hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Muhtemelen Philippos'un ölümü nedeniyle bu evlilik gerçekleşmemiştir.⁷¹⁹

⁷¹⁴ Diod.Sik. 16.52.4-8.

⁷¹⁵ Diodoros, Mentor'un Pers kralı Artaxerxes'e ücretli askerler göndererek büyük hizmette bulunduğunu belirtmektedir. Bk., Diod.Sik. 16.50.7.

⁷¹⁶ Diod.Sik. 16.74.2; 75.2.

⁷¹⁷ Diod.Sik. 16.75.1.

⁷¹⁸ Plut. *Alex.* 10.1-3.

⁷¹⁹ Ruzicka, 131.

Artaxerxes'in kıyı satraplarının Perinthos'a yardım göndermesi nedeniyle Philippos dikkatini bu kez Byzantion'a çevirmiştir. Kıyıdaki satrapların Perinthos'a yaptıkları gibi Byzantion'a yardım ettiklerine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte daha önce belirtildiği gibi Byzantion'un Khios, Kos ve Rodos gibi kentlerden savaş desteği almasının arkasında muhtemelen Pixodaros yer almaktaydı.⁷²⁰

Diodoros, Byzantion'un kuvvetlendirilmesiyle Philippos'un kuşatmayı bıraktığını ve ona karşı olan Hellenlerle bir barış antlaşması yaptığını belirtmektedir. Ancak bu antlaşmada Atinalılar yer almamaktaydı.⁷²¹ Böylece Philippos'un kıyı Ege'deki faaliyetleri bir süre için kesintiye uğramıştır. Ancak kısa bir süre sonra Philippos, Atinalılara karşı büyük bir zafer kazandıktan sonra, M.Ö. 337'nin başında Perslere karşı savaş yapma kararını bildirmiştir.⁷²² Bunun üzerine Artaxerxes, Makedonyalıların hareketini önlemek için hazırlıklara başlamıştır. Ancak bu sırada Artaxerxes'e asker göndererek hizmet eden Mentor ölmüştür. Bununla bağlantılı olarak Anadolu'da güçlü bir ordu ya da satraplar arasında deneyimli bir komutan bulunmamaktaydı.⁷²³ Ayrıca Mentor'un ölmesinden sonra Anadolu'da Mentor'un kardeşi Rodoslu Memnon görünmeye başlamıştır. Memnon, M.Ö. 350'lerin sonunda Artabazos'un isyanının sona ermesinden sonraki on yılda Makedonya'da ikamet etmiş ve Makedonya kralı Philippos ile yakın ilişkiler içinde bulunmuş biriydi.⁷²⁴

M.Ö. 336'nın ilkbaharında Philippos, Parmenion'un komutası altında onbin askerini Perslere karşı göndermiştir.⁷²⁵ Ancak, bu sırada Anadolu'daki Pers satraplarının Makedonya saldırısını durdumak için girişimde bulunduğu dair bir kanıt bulunmamaktadır.⁷²⁶

Philippos'un öldüğü sıralarda Dareios III Pers yönetiminin başına geçmiştir.⁷²⁷ Dareios, Orontobates'i Karia satraplığını alması için görevlendirmiş ve güneybatı Anadolu'nun Makedonyalılara karşı savunmasını sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca

⁷²⁰ Diod.Sik. 16.77.2. Byzantion'a katılan bu üç Hellen kenti M.Ö. 350'lerde Atina'nın karşısında yer almaktaydı. Demosthenes'e göre Mausolos M.Ö. 350'lerde bu kentlerin hareketinde aracı durumuna geldiğinden, M.Ö. 340'larda da Pixodaros'un Philippos'a karşı bu kentlerin Byzantion'a yardım etmesinde sorumlu olduğu düşünülebilir. Bk., Dem. 9.71.

⁷²¹ Diod.Sik. 16.77.3.

⁷²² Diod.Sik. 16.89.1-2.

⁷²³ Ruzicka, 129.

⁷²⁴ Ruzicka, 130.

⁷²⁵ Diod.Sik. 16.91.2.

⁷²⁶ Diod.Sik. 16.91.2; 17.7.2-10.

⁷²⁷ Diod.Sik. 17.7.2.

Orontobates'in Pixodaros'un kızı ile olan evliliği Perslerin satraplığı almasının barışçı bir şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır.⁷²⁸

Diodoros'a göre, Pixodaros M.Ö. 341/0'da Ada'dan yönetimi ele geçirdikten Alexandros'un Asya'ya geçişine kadar beş yıl süre ile Karia'yı yönetmiştir.⁷²⁹ Yani Diodoros Alexandros'un Asya'ya geçtiği zaman Pixodaros'un satraplığı yönetmediğini belirtmektedir. Ancak bu kesin olarak kanıtlanamamıştır.

Dareios III, Philippos'un ölmesine rağmen Makedonyalıların saldırısının yakında gerçekleşeceğini düşünmekteydi. Kısa bir süre sonra Persler, Philippos'un oğlu Alexandros'un bölgeye doğru ilerlediği haberini almışlardır. Bunun üzerine M.Ö. 334'ün başında Dareios III, kuzeybatı Anadolu'da tüm güçlerin toplanmasını emretmiştir. Buna bağlı olarak Orontobates Karia'dan bölgeye askerler göndermiştir.⁷³⁰

M.Ö. 334'te Orontobates Alexandros'un geçişini engellemeye çalışmamıştır. Muhtemelen Orontobates, Alexandros'un yüzaltmış gemilik donanmasını çok büyük ve kendi askerlerinin tecrübesiz olduğunu düşünmüştür. Daha sonra Alexandros'un ordusuyla Pers ordusu kuzeybatı Anadolu'daki Granikos Nehri yakınında karşılaşmışlardır. Pers askerleri, Makedonyalılar tarafından kullanılan uzun mızraklar ve Alexandros'un nehrin öbür tarafından hücum etmesi nedeniyle sarsılmış ve güneye çekilmişlerdir.⁷³¹ Ancak, Pers donanmasının Miletos'a yönelmesi nedeniyle Alexandros ilerleyişini durdurarak Miletos'a doğru kuşatmayı genişletmiştir.⁷³² Miletos elden çıkmasına rağmen Persler Alexandros'u oyalamayı ve Rodoslu Memnon'un Halikarnassos'taki hazırlıkları için zaman kazanmasını sağlamıştır. Böylece donanma Miletos'tan dönerken Memnon hazırlıklarını bitirmiştir.⁷³³

Daha sonra Alexandros ve ordusu Halikarnassos'a doğru ilerlemiştir. Sonbaharın başında Halikarnassos'a ulaşan Alexandros,⁷³⁴ ordugahını Mylasa-Halikarnassos yolunun kuzeydoğusuna doğru kentin yarım mil yakınına

⁷²⁸ Ruzicka, 133.

⁷²⁹ Diod.Sik. 16.74.1-2.

⁷³⁰ Bu sırada bin kadar Kariyalının Frigya satrapı Atizyes'in komutası altında hizmet verdiği görülmektedir. Bk., Arr. 1.29.1.

⁷³¹ Ruzicka, 137.

⁷³² Diod.Sik. 17.22.3-5; Arr. 1.18.3; 19.11.

⁷³³ Ruzicka, 138.

⁷³⁴ Diod.Sik. 18.24.3-4.

kurmuştur.⁷³⁵ Alexandros Halikarnassos'un kuzey ve batı çevresini denetledikten sonra yarımadaının sonundaki Myndos üzerine bir saldırı düzenlemiştir. Çünkü, Myndos'un kontrolü Halikarnassos'un kuşatılması için çok yararlı olacaktı. Bu sırada Persler ise Myndos'u kuşatan Alexandros'un askerleri üzerine saldırı düzenleyecek durumda değildi. Kısa bir süre sonra Halikarnassos'taki asıl kuşatma başlamıştır. Makedonyalılar kente yaklaşarak surları şiddetli bir şekilde vurmaya başlamıştır. İki kule ve aradaki surların düşmesine rağmen, Memnon'un askerleri bu boşluğu doldurmuş ve Makedonyalıların kente girişini önlemiştir. Atina ücretli askerlerinin başında bulunan Ephialtes iki bin askeri komuta etmekteydi. Bu askerlerin yarısı kuşatma makinelerini ateşliyordu, diğer yarısı ise Ephialtes tarafından Makedonyalı askerlerle savaşmak için ayrılmıştı. Ephialtes'in saldırısı Alexandros'un askerlerini büyük kayıplara uğratmış ve onları geri çekilmek için zorlamıştır.⁷³⁶ Ancak bu sırada Alexandros, en iyi savaşçılarıyla askerlerini yeniden düzenlemiş ve ordusuna daha önce babası Philippos için hizmet vermiş olan kıdemli askerleri eklemiştir. Alexandros surlar boyunca saldırmış ve savaş Makedonya güçlerinin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Savaş sonunda, yaklaşık bin Pers askerinin öldüğü ve çoğu askerin de yaralandığı görülmektedir. Yani, savaş Perslere büyük kayıplar verdirmiştir. Daha sonra Halikarnassos'tan bazı insanlar Alexandros'a Perslerin geri çekildiğini bildirmiş ve böylece Karia bölgesinin çoğu Makedonyalıların kontrolü altına girmiştir.⁷³⁷

Bu arada Alexandros ordusuyla Halikarnassos'a doğru ilerlediğinde, Ada bu durumu kendisi için fırsat olarak görmüştür. Ada, hanedanlık satraplığını yeniden ele geçirmesine yardım etmesi için Alexandros'a başvurmuştur.⁷³⁸ Alexandros'un Karia'da kontrolü ele geçirmesinden sonra, Alexandros buraya bir Makedonyalı satrap yerleştirmek yerine Ada'yı satrap olarak tanıdığını bildirmiştir.⁷³⁹ Alexandros, Ada gibi yerli bir satrapı Karia'da tutarak Makedonya yönetiminin bölgede daha kolay yerleşmesini amaçlamış olabilir. Böylece Ada satraplık ünvanını yeniden alarak Karia'nın başına geçmiştir. Bunun yanında Strabon, Alexandros'un Ada'ya Halikarnassos'ta kalan Pers gücünü kuşatması için sorumluluk verdiğini ifade

⁷³⁵ Arr. 1.20.2; 20.4.

⁷³⁶ Ruzicka, 140-141.

⁷³⁷ Ruzicka, 143.

⁷³⁸ Ruzicka, 139.

⁷³⁹ Arr. 1.23.7.

etmektedir.⁷⁴⁰ Yani Alexandros bir otorite olarak Ada'ya askeri güç ve yetki de vermiş bulunuyordu.

Makedonyalıların seferinden sonra Halikarnassos'un durumu hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Halikarnassoslu insanlar muhtemelen yer değiştirerek çeşitli yerlerde dağılmışlardır. Alexandros'un M.Ö. 334 tarihi boyunca kazandığı zaferlere rağmen, Batı Anadolu'daki Makedonya tutunması M.Ö. 332'in sonuna kadar tamamen sağlanamamıştır. Alexandros'un bölgeden ayrılması ile birlikte Makedonya'nın kontrolünün çok uzun süre devam etmediği görülmektedir.⁷⁴¹

M.Ö. 333'ün ortalarında Memnon'un komutası altındaki Pers güçleri ise Ege'de sınırlanmış operasyonlarla meşgul olmaktadır. Bunun yanında M.Ö. 333'te ve M.Ö. 332'nin başında Ada'nın faaliyetleri ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Arrianos M.Ö. 331'in başında Alexandros'un yaptığı yeni düzenlemeleri aktarırken Ada'dan hiç bahsetmemektedir.⁷⁴² Çünkü muhtemelen bu tarihlerde Ada ölmüştür. Ada'nın ölümünden sonra M.Ö. 324'lerin sonunda Karia'da muhtemelen Makedonlu bir satrap bulunmaktaydı.⁷⁴³ M.Ö. 334'te Alexandros Karia'daki mali memurları yerinde bırakmıştır. Ancak, M.Ö. 331'de bölgedeki vergileri toplamak için Makedonlu Philoxenos'u görevlendirmiştir.⁷⁴⁴ Alexandros'un M.Ö. 331'de atadığı Philoxenos ile Ada'nın ölümünden sonra Karia'nın satrapı olan Philoxenos'un aynı kişiler olup olmadığı kesin olarak sonuçlandırılmamıştır. Çünkü, bu dönemde Philoxenos isimli birden çok mali memur bulunmaktaydı.⁷⁴⁵

Sonuç olarak, Hekatomnidler ile Makedonyalıların ilişkilerinin özellikle İdrieus, Pixodaros ve Ada döneminde yoğunlaştığı görülmektedir. Philippos'un M.Ö. 340'larda Perinthos kuşatmasını gerçekleştirmesiyle ve bunun üzerine Hekatomnidler ile Makedonyalıların karşı taraflarda yer almasıyla ilk doğrudan bağlantı gerçekleşmiştir. Daha sonraki dönemlerde Makedonyalıların güneybatı Anadolu'daki bazı faaliyetleri nedeniyle Hekatomnidler ile Makedonyalılar arasında mücadeleler yaşanmıştır.

⁷⁴⁰ Strabon 14.2.17.

⁷⁴¹ Ruzicka, 147.

⁷⁴² Arr. 3.6.4-8.

⁷⁴³ Arr. 7.23.1; 24.1.

⁷⁴⁴ Arr. 3.6.4.

⁷⁴⁵ Ruzicka, 155.

V- SONUÇ

Karia, antikçağda Küçük Asya'nın güneybatısında yer alan kuzeyde Maiandros Nehri, Messogis ve Karanlık Dağları, doğuda Babadağ, Honozdağı, güneyde Dalaman Çayı ve batıda Ege Denizi ile çevrili bir bölgedir. Bu bölge güneydoğuda Lykia'nın, kuzeydoğuda Frigya'nın ve kuzeyde ise Lydia ve İonia'nın komşusudur. Günümüzde bu bölge güneybatı Ege'deki Muğla ve Aydın illerinin büyük bölümü ile Denizli ilinin batı uç kesimlerini kapsamaktadır.

Coğrafi açıdan bakıldığında, Karia'nın sık dağ kütleleriyle kaplı olduğu görülmektedir. Sık ormanlı dağlar, ovalar ve içinden nehirler geçen dolambaçlı vadiler bölgenin coğrafi özellikleri arasında yer almaktadır. Hatta bu dağlar denize kadar inerek bazen bir burun bazen bir körfez oluşturmuş ve bu durum bölgenin zorlu bir coğrafyaya sahip olmasına neden olmuştur.

Karia'da Mylasa ve Halikarnassos başta olmak üzere birçok gelişmiş kent bulunmaktaydı. Mylasa Karia'nın ilk başkentliğini yapmış olmasından dolayı, Halikarnassos ise Mausolos'un satraplığın başkentini buraya taşıması nedeniyle bölgede en önemli kentler durumuna gelmiştir. Bu yerleşim yerlerinde bulunan kalıntılar, Karia'nın Hekatomnidlerden önceki ve sonraki tarihini aydınlatmada etkili olmuştur. Özellikle Halikarnassos'ta Mausolos adına eşi Artemisia'nın yaptırdığı anıt mezar olan Mausoleion, dünyanın yedi harikasından biri sayılmış ve gelecek kuşaklar için Mausolos ve ailesinin hatırasını desteklemeye yardım etmiştir.

Karia'da zeytin, incir, susam, meyve-sebze, üretildiği görülmektedir. Ayrıca bölgede bağcılık, arıcılık, balıkçılık ve kerestecilik yapılmaktaydı. Mineral zenginlikler arasında mermer, gümüş ve kireçtaşı bulunmaktaydı. Ayrıca Halikarnassos ve İasos gibi yerlerde deniz ticareti oldukça gelişmiştir. Ancak tüm bu gelişmelerin yanı sıra, deniz ve nehir kıyıları dışında Karia'daki yerleşim yerlerinin gelişmemiş olduğu görülmektedir. Özellikle erken dönemlerden itibaren buradan ücretli askerlerin çıkması bunu doğrulamaktadır. Endüstriyel alanda gelişmelerin olmadığı bölge antikçağda birçok devlete ücretli asker, gemici ve köle göndermiştir. Bu durum Karia'nın genel olarak bolluk ve refah içinde olmadığını göstermektedir.

Karialıların kökeni, nereden geldikleri ve Leleglerle olan bağlantıları eskiden beri tartışma yaratmaktadır. Karialılar kendileri adalardan geldikleri görüşünü kabul

etmemekte, anakaranın yerlisi olduklarını ve hep şimdiki adlarını taşıdıklarını düşünmektedirler. Ancak, birçok antikçağ yazarının verdiği bilgiler, Kariyalıların erken dönemlerde adalarda yaşadıklarını ve sonradan karaya göç ettiklerini düşünmeme neden olmuştur. Herodotos'un ve Pausanias'ın Karia-Girit bağlantısı ile ilgili verdikleri bilgiler, Thukydides'in Delos Adası'nın temizlenmesi sırasında açılan mezarlarda sunduğu kanıtlar ve Strabon'un net olarak ifade ettiği Kariyalıların ada bağlantısı da bunu doğrulamaktadır. Kariyalılarla Leleglerin ilişkisi ise hala sonuçlandırılmamış bir konudur.

Anadolu kıyılarına M.Ö. 1000 yıllarından itibaren yapılan Aiol ve İon göçlerinden bir süre sonra Karia kıyıları Dorların göçüne sahne olmaya başlamıştır. Dor göçü bölgenin en güneyinde kendine yer bulabilmiştir. Kariyalıların adalardan çıkartılarak anakaraya göç etmelerine neden olan Dorlar ile yerli halkın kaynaşma derecesi her yerde aynı olmamıştır.

Karia'nın bilinen tarihi, onun Lydia krallığına ilhak olmasıyla başlamıştır. Bu dönemde Kariyalılar Mısırlı krallar için ücretli asker desteği sağlamaktaydı. M.Ö. 547/6 ve M.Ö. 541/0 yıllarında Persler, Lydialıları yenilgiye uğratmış ve böylece Ege Denizi'ne kadar olan bölgeyi hakimiyeti altına almıştır. Pers yönetimi altında bulunan Kariyalı ailelerin bölgesel sorumluluklarına devam ettiği görülmektedir.

Klasik Dönem'de Atina, Karia'yı da içine alan Küçük Asya'nın kıyı kentlerini kontrol altına almıştır. Bunun etkisiyle Karia kentleri M.Ö. 5. yüzyılın ortasından itibaren Atina'ya zaman zaman azalan ve zaman zaman çoğalan vergiler ödemiştir. M.Ö. 425/4'deki listede Karia yerleşim birimleri görülebilmektedir. M.Ö. 410 yılının başında Karia'da Atina etkisi azalmış ve M.Ö. 401'de bölge tekrar Lydia satraplığına katılmıştır.

M.Ö. 392/1'den itibaren Karia'da Hekatomnid ailesinin yönetimi başlamıştır. Hekatomnidlerden sırasıyla Hekatomnos, Mausolos, Artemisia, İdrieus, Ada ve Pixodaros satraplığı yönetmiştir. Karia'yı yaklaşık olarak altmış yıl yöneten Hekatomnidler, Hellen ve Pers deneyimlerinden yararlanarak bölgedeki eski sosyal ve politik uygulamaları terk etmişler, onun yerine yeni düzenlemeleri uygulamaya koymuşlardır. Böylece Karia Hekatomnidlerin egemenliği boyunca en parlak dönemlerini yaşamıştır. Diğer taraftan Hekatomnidlerin yönetimleri sırasında

Perslerin otoritesine bağılı kaldığını belirtmemiz gerekir. Bu yüzden Hekatomnidler, Perslere karşı askeri ve mali yükümlülüklerini yerine getirmişlerdir.

Hekatomnidler yönetimleri boyunca Yunan kentleri ve adaları, Persler, Atinalılar ve Makedonyalılar ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Hekatomnidlerden özellikle Mausolos kıyıdaki Hellen kentleri ve adalarıyla yakından ilgilenmiştir. Bununla bağlantılı olarak Erythrai, Miletos, Kaunos, Knidos, Phaselis, Xanthos, Rodos, Khios, Krete, Kos, Kalymnos, Nisyros ve Telos gibi Hellen kent ve adalarında aralıklarla Hekatomnid etkisinin olduğu görülmektedir.

Hekatomnid-Pers ilişkilerine bakıldığında, Hekatomnid satraplarının genelde Perslere karşı hem askeri hem de mali yükümlülüklerini yerine getirdiği gözlenmektedir. Yani Hekatomnidler Perslere yaptıkları seferlerde asker ve donanma desteği vermiştir. Hekatomnidlerden yalnızca Mausolos, diğer satraplara oranla Perslerden daha bağımsız olan bir yönetim sergilemiştir.

Hekatomnidler Karia'da yönetimi ele geçirdiğinde Atina'nın kıyı Ege'de önemli istek ve iddiaları bulunmaktaydı. Hekatomnidler de Atina'nın Karia'daki faaliyetlerini engellemek için savunmaya yönelik hareket etmiştir. Ancak, Mausolos'un Hellen kentlerini kışkırttığı iddiasıyla sorumlu tutulduğu M.Ö. 357'deki Sosyal Savaş, Atina'nın bu isteklerinden vazgeçmek zorunda kalmasına ve eski gücünü kaybetmesine neden olmuştur.

Hekatomnidler ile Makedonyalıların ilişkileri ise Philippos'un Makedonya'yı güçlü bir hale getirmesinden sonra başlamıştır. Makedonyalılar ile Hekatomnidlerin ilişkileri özellikle Pixodaros döneminde yoğunlaşmıştır. Makedonyalıların güneybatı Anadolu'daki faaliyetleri nedeniyle Hekatomnidler ile Makedonyalılar arasında bazı mücadeleler yaşanmıştır.

Sonuç olarak, antikçağa damgasını vuran birçok medeniyetle yakın ilişkiler içinde bulunan Karia bölgesinin ve Kariyalıların bu tarihsel öneminin, diğer kuşaklara aktarılması ve bölgede bulunan kalıntılara sahip çıkılması gerektiğini düşünmekteyim.

BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALAR

I. ANTİK KAYNAKLAR:

- Ael.** Aelianos, Claudius. On The Charecteristics of Animals, 16.41 translated by A.F. Scholfield, Loeb Classical Library, Cambridge: Harvard University Press, 1972.
- Arr.** Arrian. Anabasis, with an English translation by E. Iliff Robson; P.A. Brunt. London: William Heinemann; Cambridge, Mass: Harvard University Press. 1933.
- Ath.** Athenaios. The Deipnosophists ed. and tr. C.B. Gulick, Cambridge, Masss: Harvard University Press, 1927-41. 7 Vols.
- Dem.** Demosthenes. Demosthenes with an English translation by C.A. Vince, M.A. and J.H.Vince, M.A. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1926.
- Diod. Sik.** Diodoros Sikulus. Diodorus of Sicily in Twelve Volumes with an English translation by C.H. Oldfather. Vol.4-8. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd., 1989.
- Diog. Laert.** Diogenes Laertios. Lives of Eminent Philosophers. Vol.2. trans. R.D. Hicks. London, William Heinemann; Cambridge: Harvard University Press, 1925.
- Hdt.** Herodotos. The Histories with an English translation by A.D. Godley. Cambridge. Harvard University Press, 1920.
- Hom.** Homeros. The Iliad with an English translation by A.T. Murray, Ph. D. in two volumes. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1924.
- İsok.** İsokrates. Isocrates with an English translation in three volumes, by George Norlin, Ph. D., LL. D. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1980.

- Paus.** Pausanias. Pausanias, Description of Greece with an English translation by W.H.S. Jones, Litt.D., and H.A. Ormerod, M.A., in 4 Volumes. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd., 1918.
- Plin.(E)** Plinius (The Elder). The Natural History, John Bostack, M.D., F.R.R., H.T. Riley, Esq., B.A. London. Taylor and Francis, Red Lion Court, Fleet Street. 1855.
- Plut.** Plutarch. The Roman questiones. In Moralia. Vol.4. Translated by F.C. Babbitt. 15 Volumes. Loeb Classical Library. London: William Heinemann Ltd.; and Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1936; Malice of Herodotus: De Malignitate Herodoti by Plutarch, ed. and trans. Anthony Bowen, David Brown Book Co, 1992.
- Polyainos** Polyainos. Polyainos: Stratagems of War II, ed. and trans. P. Krents, Chicago, 1994.
- Ptolemy** Ptolemy. The Geography; translated and edited by E.L. Stevenson, with an introduction by J. Fischer. New York: The New York Public Library, 1932.
- Strabon** Strabon. The Geography of Strabo, ed. H.L. Jones, Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd, 1924.
- Thuk.** Thukydides. The Peloponnesian War. London, ed and trans. J.M. Dent; New York, E.P. Dutton.1910.
- Vitr.** Vitruvius. The Ten Books on Architecture, Vitruvius. Morris Hicky Morgan. Cambridge: Harvard University Press. London: Humphrey Milford. Oxford University Pres, 1914.
- Xen.** Xenophon. Xenophon in Seven Volumes, 3, 5 and 6., ed. and trans. W. Miller, Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., London. Vol.3: 980; vol.5: 1983; vol.6: 979.

II. MODERN LİTERATÜR:

- Akarca 1971** Akarca, A., “Beçin Altındaki Eskiçağ Mezarlığı”, Belleten 35, 1971, 1-37.
- Akarca 1987** Şehir ve Savunma, TTK., Ankara 1987.
- Akarca A.-T.1954** Akarca, A.-Akarca T., Milas Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, İstanbul 1954.
- Akşit 1967** Akşit, O., Likya Tarihi, İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Yay., No.1218, İstanbul 1967.
- Akurgal 1995** Akurgal, E., Anadolu Uygarlıkları, Net Turistik Yay., İstanbul 1995.
- Arkwright 1895** Arkwright, W., “The Frontier of Lycia and Caria”, JHS 15, 1895, 93-99.
- ATL** Meritt, B.; Wade-Gery, H.T.; McGregor, M., The Athenian Tribute Lists. 4 Vols. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1939 (Vol.1).
- Avcı 1993** Avcı, N., Tabib Ramazan Er-Risale El Fethiyye Er-Rodosiyye Es-Süleymaniyye, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1993.
- Aydoğan 1997** Aydoğan, Ş., “Karia”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.II., Cem Yay., 1997.
- Ball 1977** Ball, R., “Karians’ Place in Diodoros’ Thalassocracy List”, CQ 27, No.2, 1977, 317-322.
- Bass 1963** Bass, G.F., “Mycenaean and Protogeometric Tombs in the Halicarnassus Peninsula”, AJA 67, No.4, 1963, 353-361.
- Başgelen 1995** Başgelen, N., “Eski Kartpostallarda Batı Anadolu’da Antik Kentler ve Anıtlar”, AS 75, 1995, 1-30.
- Bean 1953** Bean, G.E., “Notes and Inscriptions from Caunus”, JHS 73, 1953, 10-35.
- Bean 1968** Bean, G.E., Turkey’s Southern Shore, London 1968.
- Bean 1987** Bean, G.E., Karia, İstanbul 1987.

- Bean 2000** Bean, G.E., Eskiçağda Menderes'in Ötesi , Çev: Pınar Kurtoğlu, Arion yay., İstanbul 2000.
- Bean-Cook 1952** Bean, G.E.-Cook, J.M., "The Cnidia", BSA 47, 1952, 171-212.
- Bean-Cook 1955** Bean, G.E.-Cook, J.M., "The Halicarnassus Peninsula", BSA 50, 1955, 85-171.
- Bean-Cook 1957** Bean, G.E.-Cook, J.M., "The Carian Coast III", BSA 52, 1957, 58-146.
- Bergk 1882** Bergk, T., Poetae Lyrici Graeci, Leipzig 1882.
- Berthold 1978** Berthold, R.M., "A Historical Fiction in Vitruvius", CPh 73, No.2, 1978, 129-134.
- Borsay 1965** Borsay, L.A., Lydia, Its Land and History, University of Pittsburgh, 1965.
- Buck 1962** Buck, R.J., "Minoan Thalassocracy Re-examined", Historia 11, 1962, 129-137.
- Bury 1913** Bury, J.B., A History of Greece to the Death of Alexander The Great, New York 1913.
- Cameron 1969** Cameron, G., Persepolis Treasury Tablets, Chicago 1969.
- Carpenter-Boyd 1977** Carpenter, J.-Boyd, D., "Dragon Houses: Euboeia, Attika, Karia", AJA 81, No.2, 1977, 179-215
- Childs 1981** Childs, W.A.P., "Lycian Relations with Persians and Greeks in the Fifth and Fourth Centuries Re-examined", AnSt 31, 1981, 55-80.
- Cook 1955** Cook, R.M., "Thucydides as Archaeologist", BSA 55, 1955, 266-270
- Cook 1961a** Cook, J.M., "Cnidian Peraea and Spartan Coins", JHS 81, 1961, 56-72.
- Cook 1961b** Cook, J.M., "Some Cities of the Milesian Territory", BSA 56, 1961, 90-101.
- Craik 1980** Craik, E., The Dorian Aegean, London 1980.
- Crampa 1972** Crampa, J., "Labraunda: Swedish Excavations and Researches", The Greek Inscriptions III.2, 1972, 13-133.

- Demir 2004** Demir, M., “Peloponnesos Savaşı (M.Ö.431-404) Sırasında Karya ve Likya’ya Yönelik Atina Seferleri’nin Amaçları”, *Adalya VII*, 2004, 69-99.
- Demir 2005** Demir, M., “Antik Dönem Atina Toplumunda Karyalı Köleler”, *OLBA XI*, 2005, 25-48.
- Demir 2006a** Demir, M., “Karyalıların Bazı Askeri Donanımı Keşfetmeleri”, *OLBA XIII*, 2006, 55-82.
- Demir 2006b** Demir, M., “Arkaik ve Klasik Dönemde Tymnes Adlı Kariyalılar Üzerine Yeni Düşünceler”, *OLBA XIV*, 2006, 1-22.
- Demir 2006c** Demir, M., “Artemisia ve Rhodos”, *Tarih İncelemeleri Dergisi 21*, No.1, 2006, 49-72.
- Diehl 1936** Diehl, E., *Anthologia Lyrica Graeca*, Leipzig 1936.
- Dinsmoor 1908** Dinsmoor, W.B., “The Mausoleum at Halicarnassus: I. The Order”, *AJA 12*, No.1, 1908, 3-29.
- Dinsmoor 1950** Dinsmoor, W.B., *Architecture of Ancient Greece*, London 1950.
- Eddy 1973** Eddy, S.K., “The Cold War between Athens and Persia, 448-412, B.C.”, *CPh 68*, No.4, 1973, 241-258.
- Erhat 1994** Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- Evans 1901** Evans, A.J., “Mycenaean Tree and Pillar Cult and Its Mediterranean Relations”, *JHS 21*, 1901, 99-204.
- Foss 1994** Foss, C., “The Lycian Coast in the Byzantine Age”, *DOP 48*, 1994, 1-52.
- Fotheringham 1907** Fotheringham, J.K., “On The List of Thalassocracies in Eusebius”, *JHS 27*, 1907, 75-89.
- Gusmani 1964** Gusmani, R., *Lydisches Wörterbuch*, Heidelberg 1964.
- Gusmani 1975** Gusmani, R., *Neue Epichorische Schriftzeugnisse aus Sardis*, Cambridge 1975.
- Hägg-Marinos 1984** Hägg, R.- Marinos, N., *The Minoan Thalassocracy: Myth*

- and Reality, Stockholm 1984.
- Hall 2000** Hall, E.H., Excavations in Eastern Crete, Vrokastro 2000.
- Hammond 1967** Hammond, N.G.L., A History of Greece of 332 B.C., Oxford 1967.
- Hanson 1972** Hanson, A.E., "A Ptolemaic List of Aromata and Honey", TAPhA 103,1972, 161-166.
- Hill 1923** Hill, G.F., Some Coins of Southern Asia Minor, Manchester 1923.
- Hornblower 1982** Hornblower, S., Mausolos, Oxford 1982.
- Hornblower 1987** Hornblower, S., Thucydides, Oxford 1987.
- Jeppesen 1955** Jeppesen, K., "Labraunda: Swedish Excavations and Researches", The Propylaea I.1, 1955, 1-43.
- Jeppesen ve diğ erleri 1981** Jeppesen, K.; Højlund, F.; Aaris-Sørensen, K., The Sacrificial Deposit, Copenhagen 1981.
- Jeppesen-Lutterell 1986** Jeppesen, K.-Lutterell, A., The Written Sources and Their Archaeological Background, Copenhagen 1986.
- Kızıl 2002** Kızıl, A., Uygarlıkların Başkenti Mylasa ve Çevresi, Milas 2002.
- Kozak-Okumuş 2004** Kozak, M.-Okumuş, F., Muğ la İli Turizm Envanteri, Muğ la 2004.
- Kraay 1976** Kraay, C.M., Archaic and Classical Greek Coins, London 1976.
- Krischen 1922** Krischen, F., Die Befestigungen von Herakleia am Latmos, Berlin 1922.
- Lacey 1968** Lacey, W., The Family in Classical Greece, London 1968.
- Laumonier 1958** Laumonier, A., Les Cultes Indigènes en Carie, Paris 1958.
- Lewis 1977** Lewis, D.M., "Sparta and Persia", Cincinnati Classical Studies 1, 1977, 36-49.
- Lloyd 1998** Lloyd, S., Türkiye'nin Tarihi, Çev:Ender Varınlıoğ lu, Tübitak Yay., Ankara 1998.
- Long 1958** Long, C.R., "Greeks, Carians and the Purification of Delos", AJA 62, 1958, 297-306.

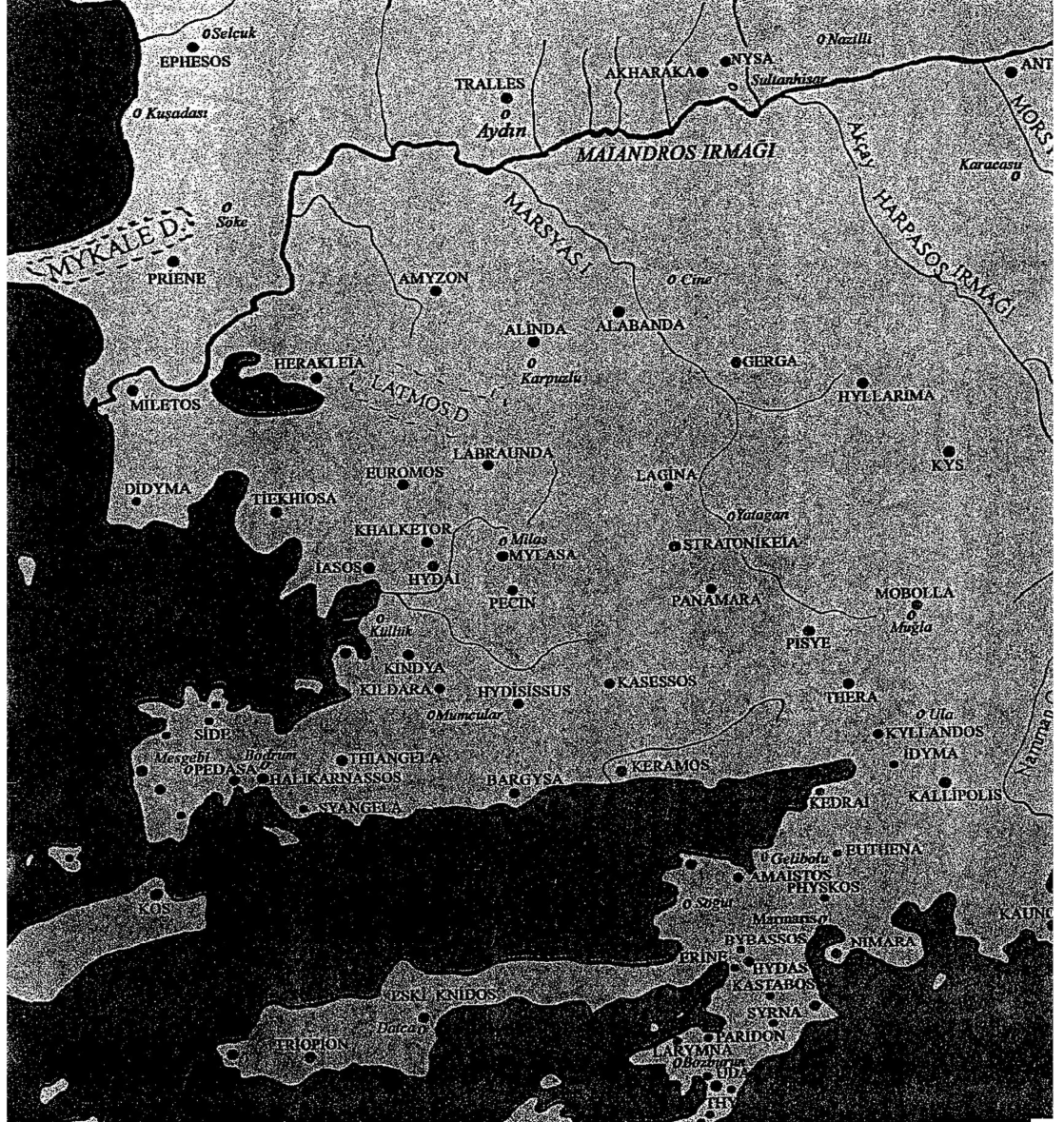
- Lorimer 1950** Lorimer, H.L., Homer and the Monuments, London 1950.
- Meiggs 1972** Meiggs, R., The Athenian Empire, Oxford 1972.
- Metzger ve diğeri 1979** Metzger, H; Laroche, E. ; Dupont-Sommer, A.; Mayrhofer, M.; Demargne, P., La stèle trilingue du Lètoon, Paris 1979.
- Miller 1916** Miller, K., Die Peutingerische Tafeln, Stuttgart 1916.
- Miller 1971** Miller, M., The Thalassocracies, New York 1971.
- Momigliano 1971** Momigliano, A., The Development of Greek Biography, Cambridge 1971.
- Myres 1906** Myres, J.L., "On The 'List of Thalassocracies' in Eusebius", JHS 26, 1906, 84-130
- Myres 1920a** Myres, J.L., "The Dodecanese", The Geographical Journal 56, No.5, 1920, 329-347.
- Myres 1920b** Myres, J.L., "The Dodecanese(Continued)", The Geographical Journal 56, No.6, 1920, 425-441.
- Myres 1941** Myres, J.L., "The Island of Aegean", The Geographical Journal 97, no.3, 1941, 137-156.
- Newton 1865** Newton, C.T., Travels and Discoveries in the Levant, London 1865.
- Newton-Pullam 1862** Newton, C.T.-Pullam, R.T., A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae, London 1862.
- Ormerod 1924** Ormerod, H.A., Piracy in the Ancient World, London 1924.
- Özgen 2005** Özgen, H., Işık Ülkesi Milas, Milas Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 2005.
- Paton-Myres 1896** Paton, W.R.-Myres, J.L., "Karian Sites and Inscriptions", JHS 16, 1896, 188-271.
- Paton-Myres 1898** Paton, W.R.-Myres, J.L., "On Some Karian and Hellenic Oil-Presses", JHS 18, 1898, 209-217.
- Paton ve diğeri 1894** Paton, W.R.; Myres, J.L.; Hicks, E.L., "Three Karian Sites: Telmissos, Karyanda, Taramptos", JHS 14, 1894, 373-380.
- Pedley 1974** Pedley, J.G., "Carians in Sardis", JHS 94, 1974, 96-99.
- Pope 1935** Pope, H., Non-Athenians in Attic Inscriptions, New York

- 1935.
- Ramsay 1923** Ramsay, W.M., "Geography and History in a Phrygo-Pisidian Glen", *The Geographical Journal* 61, No.4, 1923, 279-296.
- Robertson 1993** Robertson, N., "Athens' Festival of the New Wine", *HSPH* 95, 1993, 197-250.
- Rouse 1901** Rouse, W.H.D., "The Double Axe and The Labyrinth", *JHS* 21, 1901, 268-274.
- Rumscheid 1995** Rumscheid, F., "Milas 1994", XIII.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yay. Ankara 1995.
- Rumscheid 1996** Rumscheid, F., "Milas 1995", XIV.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yay. Ankara 1996.
- Ruzicka 1992** Ruzicka, S., *Politics of a Persian dynasty: The Hecatomnids in the fourth century B.C.*, University of Oklohama 1992.
- Säflund 1956** Säflund, G., "The Swedish Excavations at Labraunda, 1953", *Türk Arkeoloji Dergisi* 6, 1956, 45-46.
- Schmitt 1972** Schmitt, R., "Die Achaemenidische Satrapie Tayaiy Drayahyā", *Historia* 21, No.21, 1972, 522-527.
- SEG** Supplementum Epigraphicum Graecum
- Semple 1921** Semple, E.C., "The Regional Geography of Turkey: A review of Banse's Work", *Geographical Review* 11, No.3, 1921, 338-350.
- Sevin 2001** Sevin, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, TTK., Ankara 2001.
- Sherwin-White 1978** Sherwin-White, S.M., *Cos*, Göttingen 1978.
- SIG³** Dittenberger, W., *Sylloge Inscriptionum Graecarum*. 3rd ed. 1915-24.
- Sinuri 1** Robert, L., *Le sanctuaire de Sinuri près de Mylasa, première partie, mémoires de l'Institut Français*

d'Archéologie de Stamboul, 7, Paris 1945.

- Sinuri 2** Devambez, P.-Haspels, E., Le Sanctuaire de Sinuri près de Mylasa, Second partie, mémoires de l'Institut Française d'Archéologie de Stamboul, 8, Paris 1959.
- Snodgrass 1964a** Snodgrass, A.M., "Carian Armourers-Growth of a Tradition", JHS 84, 1964, 107-118.
- Snodgrass 1964b** Snodgrass, A.M., Early Grek Armour, Edinburg 1964.
- Stark 1958a** Stark, F. "Landscapes in Caria I", The Geographical Journal 124, No.1, 1958, 30-34.
- Stark 1958b** Stark, F. "Landscapes in Caria II", The Geographical Journal 124, No.3, 1958, 340-346.
- Stark 1958c** Stark, F., "Alexander's March from Miletus to Phrygia", JHS 78, 1958, 102-110.
- Stark 1958d** Stark, F., Alexander's Path, London 1958.
- Texier 2002** Texier, C., Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.
- Umar 1993** Umar, B., Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkılâp yay., İstanbul 1993.
- Umar 1999** Umar, B., Karia, İnkılâp yay., İstanbul 1999.
- Uykucu 1983** Uykucu, E., Muğla Tarihi, İstanbul 1983.
- Uzunçarşılı 1998** Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Tarihi, TTK. C.2., Ankara 1998.
- Wade-Gery 1958** Wade-Gery, H.T., "The Peace of Kallias", Essays in Greek History, Oxford 1958, 201-300.
- Wells 1923** Wells, J., Studies in Herodotos, Oxford 1923.
- Westholm 1963** Westholm, A., "Labraunda: Swedisch Excavations and Researches", The Architecture of Hieron I.2, 1963, 96-105.
- Winter 1971** Winter, F.E., "The Indented Trace in Later Greek Fortifications", AJA 75, No.4, 1971, 413-426.

(Prof. Dr.Adnan DİLER ,Muğla'da Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunmasında Yaşanan Sorunlar: Kültürel ve Doğal Kaynak Yönetimi Ön Araştırması,İstanbul 2004 , s.123)



Karia Bölgesi Haritası